

NO.01

**B. Á. Z. I. S
KÖNYVEK**

GUY DEBORD

**A
SPEKTÁKULUM
TÁRSADALMA**

ÉS

**KOMMENTÁROK
A SPEKTÁKULUM
TÁRSADALMÁHOZ**

**B. Á. Z. I. S
KÖNYVEK**

NO.01

3818255

Vásárló neve: Barcs Miklós

Rendelési szám: 3818255

Vásárlásával támogatta, hogy Magyarországon az elektronikus könyvkiadás fejlődni tudjon, a digitális kereskedelemben kapható könyvek választéka egyre szélesebb legyen. Köszönjük, és reméljük webáruházunkban hamarosan viszontlátjuk.

GUY DEBORD

**A SPEKTÁKULUM
TÁRSADALMA**

**KOMMENTÁROK
A SPEKTÁKULUM TÁRSADALMÁHOZ**

Op~~e~~n Books

Fordította Erhardt Miklós

A fordítás az alábbi kiadások alapján készült:

Guy Debord: La société du spectacle,

Gallimard, 1992

Guy Debord: Commentaires sur La société du

spectacle,

Gallimard, 1992

© Éditions Gallimard, Paris, 1992

Hungarian edition © Open Books, 2022

Hungarian translation © Erhardt Miklós, 2022

Felelős kiadó Halmos Ádám

Felelős szerkesztő Déri Ákos

Szerkesztette Sipos Balázs

Könyvterv Rubik Ági (SUBMACHINE)

Műszaki szerkesztő Kovács Balázs Sándor

Elektronikus változat

Békyné Kiss Adrien

ISBN 978-963-572-254-9

Sorozatszerkesztő

Déri Ákos

A Bázis könyvek sorozat további kötetei

Erik Olin Wright:

Hogyan legyünk antikapitalisták a 21. században

George Orwell: *Miért írok?*

ELŐSZÓ AZ ÚJ MAGYAR FORDÍTÁSHOZ

Mindazok az egyének, akik az életüket teszik fel arra, amit a történelmi erők és alkalmazásuk egy bizonyos leírásából kiolvasnak, nyilván saját maguk szeretnék megvizsgálni a dokumentumokat, szigorúan pontos fordításban. [...] hiába is fordítják le a könyvemet összecsapva, ha a munkát úgyis mindig újrakezdi mások; és a rossz fordításokat mindig jobbak váltják fel.

Guy Debord: Oeuvres^[1]

A spektákulum társadalma először 2006-ban jelent meg magyarul,^[2] különösebb előzmények nélkül, miután az ismert történelmi körülmények miatt nálunk a nyugati marxista kultúrkör fontos szövegei csak jelentős késéssel és furcsa bakugrásokban kerültek kiadásra. Ezért a 2006-os kiadás előszavában minden tőlem telhetőt igyekeztem elmondani, hogy alapszinten tisztázzam a szerző, a könyv és az elsődleges kontextust adó mozgalom (a Szituacionista Internacionálé) helyét a forradalmi társadalomkritika és az avantgárd művészet történetében, amely aspektusok esetünkben egymástól elválaszthatatlanok. Az azóta eltelt idő során többen írtak, tartottak előadásokat és szemináriumokat a témában, szerveztek művészeti projekteket, rendeztek kiállításokat a szituacionista művészetfelfogástól inspirálva, terjedtek el szituacionista eredetű szlogenek és képi utalások a városi szubkultúrában – mindennek nyomai kis kutatással fellelhetők az interneten.^[3] Úgy tűnik, a „spektákulum” elsőre idegenkedéssel fogadott fogalma is helyet talált magának a közbeszédben, legalábbis azon szegmensében, ahol emberek még izgalmat, örömet és keserűséget találnak abban, hogy megpróbálják a Debord által képviselt gondolatokat ütköztetni a jelen látszólag egészen megváltozott, ám a műveiben igen pontosan körvonalazott valóságával. Ezért itt csupán néhány gondolatra, illetve a könyv olvasásához fontos technikai információra szorítokozom.

A spektákulum társadalma, egy fiatal forradalmár átfogó

társadalomkritikai munkája 1967-ben, a nyugati világ utolsó forradalmi pillanatának előestéjén jelent meg Párizsban. A könyv voltaképp egyetlen fogalom exponálásán keresztül bontja ki a fennálló kapitalista világrend – amely világrendnek a nyugati marxizmus szélsőséges baloldali vonulatai szerint a „bürokratikus kapitalizmus”-nak nevezett akkor létező szocialista rendszer is részét képezte – összes emberellenes jellemzőjét. E rend átfogó bírálatához a játékos áthallások és rejtett idézetek reciklálásával a szövegben koncentrálnak az elmúlt évszázadok minden kritikai teljesítménye és energiája, elvezetve a paradox ítéletig, miszerint „(e)nnel a társadalomnak az igazsága semmi más, mint ennek a társadalomnak a *tagadása*”. A szöveget ugyanakkor nem jellemzik a hasonló körülmények között született forradalmi pamfletektől megszokott illúziók vagy elfogultság. Éppen az emeli ezek fölé, és teszi egyúttal mélyen tragikussá, hogy többnézőpontú, kérlelhetetlen elemzése révén a spektákulum fogalmával olyan entitás képződik, amely lényegileg legyőzhetetlen, megkerülhetetlen, megváltoztathatatlan. A spektákulum, azaz a kizsákmányolás és elnyomás valós folyamatainak önmagát alakító hamis tudata és „látványa” – maga „a materializálódott ideológia”^[4] –, a reprezentáció teljes kisajátításával beszivárgott az élet minden rétegébe, a cselekvő alany történelmi létére egyedül alkalmassá tehető proletariátusból is „nézőket” („valóban *megvetendő embert*”^[5]) csinált, és ezzel olyan kozmikus szintre fokozta az elidegenedést, hogy végül magának Debord-nak kell szinte mágikus lépésekhez folyamodnia, hogy maradjon a lába alatt

bármilyen talaj, ahonnan a rövid utolsó fejezetben előrevetítheti a forradalom reményét.

A kötet második szövege, a főmű után húsz évvel született *Kommentárok a spektákulum társadalmához* elkerülhetetlenül más hangot üt meg.^[6] A 68-as forradalom kudarca, jelszavainak és vágyainak – így magának a spektákulum kritikájának – a fennálló rend általi kisajátítása és visszájára fordítása ekkor már tapintható valóság, a spektákulum folyamatos előrenyomulását pedig csak még tovább erősíti a létező szocialista pólusnak a szövegben, sőt lényegében már *A spektákulum társadalmában* is kész tényként kezelt felszámolódása. A spektákulum *integrált* szintre lépett, azaz már az a filmszerűen vékony réteg sem választja el a valóságtól, ami 1967-ben még némi reményt adott a változásra. Nem a valóság torzképe többé, hanem maga a torz valóság. Kimondva-kimondatlanul éppen ez a teljes győzelem, a profilaxis elsorvadása okozhatja a vesztét. Debord ennek jeleit keresi és találja meg a kor eseményeiben, nyilvánvaló és rejtett folyamataiban, s teszi mindezt keserűsége és az alkalmanként túlhajtott összeesküvés-elméletei ellenére is lebilincselő, vizionárius formában. Az átfogó metafora itt már a titok és a titok mindent átszövő infrastruktúrája, a spektákulum maga pedig legrosszabb pillanataiban egy immár önmaga számára is láthatatlan, bomlott szellemű diktatúra képében jelenik meg, amelynek ön- és közveszélyességét csak fokozza az evvel járó nevetségesség.

Képzőművészként és fordítóként is lassan húsz éve birkózom Debord életművével, az itt megjelent szövegeknek is többször nekifutottam, együtt tanultam és alakultam velük. Ez

hozzávetőleg annyi idő, mint amennyi a két szöveg megírása között telt el. A távolság bizonyos szempontból talán még nagyobb a korai kétezres évek hazai viszonyai – amikor is a fogyasztói társadalom „spektákuluma” még jórészt külsődleges reprezentációként (és minden számottevő baloldali kritika nélkül) uralkodott a társadalmi képzeleten –, és a jelen online és offline térre bomlott, olvashatatlaná és kezelhetetlenné zilált valósága és mindenoldalú válsága között, ahol a forradalmi hagyományokon ráadásul szélsőjobbaldali mozgalmak hizlalják magukat, mint a két mű eredeti megjelenése által határolt időszakban. A változások részben szemléletesebbé és így remélhetőleg érthetőbbé is teszik a spektákulum elméletének téziseit, kijelentéseit. Ez persze sajnálatos módon annak is köszönhető, hogy a kor fejleményei a könyv legtöbb radikális következtetését közhellyé degenerálták, és minden, mégoly bizonytalan reménye is szertefoszlott. De még ebben az öregedésben is hasznos lehet a méltóságot keresni, újra ráismerni a veszteségek valódi súlyára, felfedezni a felismerések eredeti logikájának kérlelhetetlenségét, beengedni magunkba az azokat áttelekítő energiát és dühöt.

Ehhez a „gyászmunkához” remélhetőleg jó alapot szolgáltat a teljesen megújult, az eredetihez a lehető legnagyobb hűség igényével közelítő magyar szöveg. Már az első kiadás megjelenése után szembesültem néhány félreértéssel, és ezek csak szaporodtak az évek során, így a rossz lelkiismeret és a felelősségérzet végül rávett, hogy 2020-ban elkezdjem előlről az egész munkát. Azonban egy ennyire sűrű, rétegzett, rejtett utalásokkal teli szöveg megfelelő színvonalú lefordításához,

utólag be kell látnom, sem a tudásom, sem a képességeim nem voltak önmagukban elegendők. Itt vállalt elévülhetetlen szerepet a kötet szerkesztője, Sipos Balázs, akivel mondatról mondatra haladva közösen alakítottuk ki a végleges formát, hoztunk döntéseket a szóhasználatról, a stílusról, a hivatkozások tartalmával és rendjével kapcsolatban.

Ez a munka folyamatos egyensúlyozást és mérlegelést kívánt. Figyelembe kellett vennünk, hogy a debord-i nyelvezet erőteljesen épít elsősorban Hegel, Marx és Lukács műveire, illetve értelemszerűen azok francia fordítására, és ezt gyakran rejtett vagy „eltérített” formában teszi. Ezekhez sok esetben a magyar fordítások megfelelő részleteit adaptálni kellett, mivel azok (különösen Marx művei) gyakran elavultak és tapintható módon magukon viselik a dialektikus materialista szóhasználat hatását. Így például az első kiadásban, és több forrásmunkában még következetesen *elkülönülésnek* fordított *séparation*, amely Debord minden írásában visszatérő alapfogalom, most mindenütt *elválasztás* lett, amivel ki akartuk hangsúlyozni a fogalom marxi eredetét, az embernek embertől és embernek a munkaeszközétől, illetve munkája termékétől való elválasztását. Más jellegű problémát okozott a mű egy másik alapfogalma, a *reprezentáció (représentation)* fordítása, amelyet a klasszikus magyar Hegel vagy Marx kiadások hol *képzetnek*, hol *képviselnek*, hol *megjelenítésnek* vagy *ábrázolásnak* fordítanak. Ebben az esetben, kicsit ellépve attól az alapvető szándékunktól, hogy mindenütt közérthető, bejáratott magyar kifejezéseket használjunk, egy-két kivételtől eltekintve a latin eredetű kifejezést alkalmaztuk a mű inherens gondolati ívének

kirajzolódása érdekében.

Külön megfontolást igényelt a lábjegyzetek kérdése. A szituacionista kritika legfontosabb eszköze a *détournement* vagy *eltérítés*, azaz ez esetben különböző régi szövegek, kritikai forrásmunkák egyes megállapításainak beforgatása a jelen kritikájába, amely „visszaadja a szubverzív erőt az egykori kritika ítéleteinek, melyek időközben tisztos igazságként rögzültek, más szóval hazugsággá váltak”.^[7] Ennek értelmében a könyv francia kiadásai nem tartalmazznak közvetlen hivatkozásokat, hiszen ez óhatatlanul szembemenne a *détournement* szubverzív erőszakosságával. Ugyanakkor maga Debord készített egy listát *A spektákulum társadalmában* használt *détournement*-okról,^[8] amellyel a fordítók munkáját kívánta segíteni. Ezt a listát a legutóbbi kiadások már függelékben közlik.^[9] A kiadóval közösen úgy döntöttünk, hogy a szöveg rétegeinek minél pontosabb követhetősége, illetve a helyenként homályos utalások kibontása érdekében megkockáztatjuk azt a „szentségtörést”, hogy ezeket a szövegeket akadémiai rendben hivatkozzuk. A lábjegyzetek tehát *A spektákulum társadalma* esetében – néhány kivételtől eltekintve – Debord hozzávetőleges kommentárjaira épülnek, lehetőség szerint mindenütt beidézve az adott „détournált” vagy idézett szövegrészeket. Több esetben szűrtünk be saját lábjegyzeteket is, ahol ezt az érthetőség szempontjából szükségesnek éreztük. A *Kommentárok* lábjegyzetei némileg más logikát követnek. Itt a Debord-tól származó, az interneten hiteles forrásokból hozzáférhető, szórványos megjegyzések mellett jórészt saját lábjegyzeteket használtunk, ahol a szöveg

utalásait, a kor történelmi eseményeire való gyakori hivatkozásokat a mai olvasó számára nehezen követhetőnek ítéltük. A fordítói-szerkesztői szövegközi értelmező beszúrárok mindenütt szögletes zárójelben [...] szerepelnek.

Erhardt Miklós

**A SPEKTÁKULUM
TÁRSADALMA**

I. A VÉGÉRVÉNYES ELVÁLASZTÁS

De persze e kor számára, amely a képet részesíti előnyben a dologgal, a másolatot az eredetivel, a képzetet a valósággal, a látszatot a lényeggel szemben [...] csak az illúzió szent, az igazság pedig profán. Sőt, a szentség abban a mértékben nő a szemükben, amennyire az igazság csökken és az illúzió nő, úgyhogy az illúzió legmagasabb foka számukra egyúttal a szentség legmagasabb foka is.^[1]

Feuerbach, *A kereszténység lényege*, előszó a második kiadáshoz

1.

Azoknak a társadalmaknak a teljes élete, melyekben a modern termelési mód uralkodik, mint óriási *spektákulumgyűjtemény* jelenik meg.^[2] Mindenből, ami valaha közvetlen élmény volt, távoli képzet [*représentation*]^[3] lett.

2.

A képek, miután elvesztették minden életvonalatkozásukat, egy közös folyamban olvadnak össze, ahol az élet egysége többé nem állítható vissza. A *részleteiben* tekintett valóság úgy tárul fel a maga általános egységében, mint *külön* látszatvilág, amely csak a szemlélődés tárgya. A világ képeinek szakosodása az önállósult képi világba torkollik, és ott teljesedik ki; ebben a világban a csaló magát is becsapja. Általában véve a *spektákulum*, mint az élet konkrét kifordítása, az élőhalott önmozgató léte.^[4]

3.

A *spektákulum* egyszerre jeleníti meg magát a társadalom egészeként és a társadalom részeként, valamint *az egyesítés eszközeként*. A társadalom részeként kimondottan az a szektor, amely magához vonz minden tekintetet és minden tudatot. A szektor *elválasztottságából* adódóan a káprázat és a hamis tudat helye; az egyesítés pedig, amit végérvényessé tesz, nem más, mint az általánosított elválasztás hivatalos nyelve.

4.

A spektákulum nem képek összessége, hanem személyközi társadalmi viszony képek közvetítésében.^[5]

5.

Félreértés azt hinni, hogy a spektákulum pusztán visszaél a látványvilággal, amely a tömeges képterjesztő technológiák terméke. Sokkal inkább ő maga a „világ látása”: világnézet, amely jelenvalóvá lett, materializálódott, objektiválódott.

6.

A maga totalitásában a spektákulum egyszerre a létező termelési mód eredménye és terve. Nem a létező világ függeléke, nem ráaggatott cikornya.^[6] A valós társadalom valótlanágának a legközepe. A spektákulum valamennyi egyedi formájában, legyen hír vagy propaganda, reklám vagy szórakoztatási cikkek közvetlen fogyasztása, a társadalmilag uralkodó életforma jelenlegi *mintáját* alkotja. Mindenütt jelen lévő elfogadása a döntéseknek, amelyeket a termelés szférájában *már előre meghoztak*, így a fogyasztás is azokat követi. A spektákulum formájában és tartalmában egyaránt a létező rend feltételeinek és céljainak totális igazolása. A spektákulum egyben ennek az igazolásnak az *állandó jelenléte*, hiszen a modern termelésen kívül élt idő legnagyobb részét leköti.

7.

Az elkülönülés maga is része a világ egységének, a globális társadalmi gyakorlatnak, amely valóságra és képekre hasadt. A

társadalmi gyakorlat, amellyel szemben az önállósult spektákulum tételezi magát, ugyanaz a valódi totalitás, amely egyben tartalmazza is a spektákulumot. De e totalitást annyira megcsönkítja a hasadás, hogy kénytelen a spektákulumot saját céljaként maga elé tűzni. A spektákulum nyelve az uralkodó termelési rendszer *jeleiből* áll, és ezek adják a termelés végcélját is.

8.

A spektákulumot nem lehet elvont módon szembeállítani a valóságos társadalmi tevékenységgel, ugyanis ez a megkettőzés maga is megkettőződik. A spektákulum, amely kifordítja a valóságot, valóságos termelés eredménye. A spektákulum szemlélése ugyanakkor anyagi értelemben kitölti a megélt valóságot, amely így visszafogadja magába és mintegy jóváhagyja a spektakuláris rendet. Az objektív valóság mindkét oldalon jelen van. Egyik így rögzített fogalomnak sincs más alapja, csak hogy az ellentétébe fordul át: a valóság a spektákulumban tör fel, a spektákulum pedig valóságos. Ez a kölcsönös elidegenedés a létező társadalom lényege és támasza.

9.

Egy *valóban a feje tetejére állt* világban az igaz a hamis mozzanata.^[7]

10.

A spektákulum fogalma roppant sokféle látszatjelenséget fog egybe és magyaráz. E jelenségek sokfélesége és eltérése csak látszat, pontosan annak a társadalmilag szervezett látszatnak a

látszata, amelyet a maga általános valóságában kell megragadni. Önfelfogása szerint a spektákulum a látszat *igenlése*, illetve a teljes emberi, tehát társadalmi élet egyszerű látszatként való *igenlése*. A spektákulum lényegéig hatoló kritika azonban felfedi, hogy mindez nem más, mint az élet látványos *tagadása*; mint az élet *láthatóvá vált* tagadása.

11.

Hogy a spektákulumot magát, kialakulását, funkcióit és a felszámolására törő erőket leírassuk, valójában elválaszthatatlan elemeket kell mesterségesen elkülönítenünk. Aki a spektákulum *elemzésébe* fog, bizonyos fokig óhatatlanul a spektákulum nyelvét fogja beszélni, amennyiben annak a társadalomnak a módszertani terepére lép, amely a spektákulumban fejezi ki önmagát. Hiszen a spektákulum nem más, mint a jelenlegi gazdasági-társadalmi szerveződés totális gyakorlatának *értelme*, az *időbeosztása*. Ez a történelmi pillanat magába foglal mindannyiunkat.

12.

A spektákulum óriási pozitivitásként jeleníti meg magát, támadhatatlanul és megközelíthetetlenül. Annyi a mondanivalója, hogy „ami látszik, jó; ami jó, látszik”.^[8] Az általa elvszerűen megkövetelt viselkedésmód a passzív elfogadás, melyet már el is ért, hiszen sajátos megjelenésére nincs válasz – mivelhogy övé a megjelenés monopóliuma.

13.

A spektákulum alapvetően tautologikus természete abból a

szimpla tényből fakad, hogy eszközei egybeesnek a céljaival. Ő a nap, amely sosem nyugszik le a modern passzivitás birodalma fölött.^[9] Besugározza az egész földet, és vég nélkül önnön dicsőségében fürdőzik.

14.

Az a társadalom, amely a modern iparra épül, nem esetlegesen vagy felszínesen spektakuláris, hanem *alapvetően*. A spektakulumban, az uralkodó gazdaság képében, a cél semmi, a fejlődés minden.^[10] A spektakulum semmi mást nem akar elérni, kizárólag önmagát.

15.

Mint a mai termékek elmaradhatatlan díszítése, mint a rendszer általános alapvetése és mint gazdasági csúcsettör, amely képtárgyak növekvő sokaságát állítja elő közvetlenül, a spektakulum a jelen társadalom *kiemelt beruházása*.

16.

A spektakulum annyiban vetheti maga alá a hús-vér embereket, amennyiben már teljesen alávetette őket a gazdaság. A spektakulum semmi más, mint az önmagáért fejlődő gazdaság. Hú tükre a dolgok termelésének, torzító eltárgyasítása a termelőknél.

17.

A gazdaság társadalmi élet feletti uralmának első szakasza minden emberi önmegvalósítás meghatározásában egyértelműen *birtoklássá* fokozta le a *létet*.^[11] A jelenlegi

szakaszban, melynek során a gazdaság által felhalmozott termékek tökéletesen megszállják a társadalmi életet, a *birtoklás* általánosan elmozdul a *megjelenés* felé: minden tényleges birtoklásnak utóbbiból kell származtatnia közvetlen tekintélyét és végső rendeltetését. Ugyanakkor minden egyéni valóság társadalmiasult: közvetlenül függ a társadalmi hatalomtól, az formálja. Csak annyiban szabad megjelennie, amennyiben *nem létezik*.

18.

Ahol a valóságos világ pusztá képekké válik, ott a pusztá képek valóságos lényekké változnak, amelyek egyfajta megbabonázott viselkedésre készítetnek.^[12] A spektákulum, amely a közvetlenül már nem megragadható világot többnyire különböző specializált médiumokon keresztül *láttatja*, rendszerint a látást tünteti ki az emberi érzékek közül, ahogy régebbi korok a tapintást; a legelvontabb és legmegtéveszthetőbb érzék felel meg a jelenkori társadalom mindenre kiterjedő absztrakciójának. De a spektákulum nem azonosítható a pusztá tekintettel, még a hallást hozzátéve sem. A spektákulum az, ami kívül marad az emberek tevékenységi körén, amihez nem ér el az újbóli átgondolás és korrekció gyakorlata. A párbeszéd ellentéte. Ahol létezik önállósult *reprezentáció*, a spektákulum is újraképződik.

19.

A spektákulum a nyugati filozófiai hagyomány minden gyöngeségének az örököse; ez a hagyomány mindig is pusztán

elgondolni igyekezett a cselekvést, mégpedig elsősorban a *látás* kategóriáin keresztül;^{13} és persze emellett annak a technicizált, szakszerű racionalitásnak a folytonos kiterjesztésén is alapszik, mely pontosan ebből az észjárásból ered. Nem a filozófiát valósítja meg: a valóságot filozofálja át.^{14} Mindannyiunk konkrét élete degradálódott *spekulatív* univerzumává.

20.

A filozófia, lévén az elválasztott gondolkodás hatalma és az elválasztott hatalom gondolkodása, a maga erejéből sohasem volt képes meghaladni a teológiát. A spektákulum a vallási illúzió anyagi rekonstrukciója. A spektakuláris technológia nem oszlatta el a vallás fellegeit, ahová az ember a tőle elválasztott képességeit kihelyezte, csak lehozta őket a földre. Így maga a legföldibb élet válik átláthatatlanná és belélegezhetetlenné. Többé nem löki az égbe önnön abszolút cáfolatát, a csalóka mennyországot, hanem befogadja. A spektákulum az emberi képességek túlvilági száműzésének technológiai megvalósítása – az ember végérvényes *belső* meghasadása.

21.

Amíg csak a társadalom szükségszerűségről álmodik, az álom szükségszerű. A spektákulum a leláncolt modern társadalom rémálma; végső soron mindössze a társadalom alvás iránti vágyát fejezi ki. A spektákulum ennek az alvásnak az őrzője.^{15}

22.

Az a tény, hogy a modern társadalom hatékonysága levált a társadalomról és független birodalmat épített magának a

spektákulumban, csak abból a másik tényből magyarázható, hogy ebben a hatékonyságban sosem volt kohézió, és feloldhatatlan ellentmondásokat hordozott.^[16]

23.

A spektákulum eredete a társadalmi szakosodás legősibb formája, a hatalom szakosítása. A spektákulum eszerint olyan szaktevékenység, amely az összes többi tevékenység szócsöve. Mint nagykövet, a hierarchikus társadalmat képviseli önmaga előtt, ahol senki másnak nem lehet szava. Legmodernebb sajátossága egyben a legősibb is.^[17]

24.

A spektákulum szüntelen diskurzus, melyet a fennálló rend önmagáról folytat, egyfajta öntömjénező monológ; a hatalom önarcképe a korban, amikor valamennyi létfeltételt önkényesen igazgathat. A spektakuláris viszonyok tiszta objektivitásának fetisizált látszata elfedi, hogy jellemzően emberek és osztályok közötti viszonyokról van szó;^[18] mintha egy második természet uralkodna a maga végzetszerű törvényeivel a környezetünkön.^[19] A spektákulum azonban nem a *természetesnek* tekintett technológiai fejlődés szükségszerű terméke. Épp ellenkezőleg, a spektákulum társadalma olyan forma, amely maga választja meg saját technológiai tartalmát. Ha úgy is tűnik, mintha a spektákulum – leszűkítve legpusztítóbb felszíni megnyilvánulására, a „tömegkommunikációs médiára” – mint puszta eszközkészlet szállná meg a társadalmat, ne feledjük, hogy ez az eszközkészlet távolról sem semleges, hanem a spektákulum belső dinamikájának leginkább megfelelő. Ha az

ilyen technológiákat kifejlesztő korszak társadalmi szükségletei csakis a mediatizációjukon keresztül elégíthetők ki, és ha az ilyen társadalom és az emberek közti összes érintkezés irányítása csak az azonnali kommunikáció ereje révén gyakorolható, annak oka, hogy ez a „kommunikáció” lényegileg *egyoldalú*; koncentrációja pedig oda vezet, hogy a fennálló rend irányítóinak a kezében még inkább megszaporodnak az általuk gyakorolt irányítást megkönnyítő eszközök. A spektákulumban általánossá vált megosztottság elválaszthatatlan a modern államtól, vagyis a társadalmi megosztottság általános formájától – ami semmi más, mint a társadalmi munkamegosztás következménye és az osztályuralom legfőbb szerve.

25.

Az *elválasztás* a spektákulum alfája és ómegája. A társadalmi munkamegosztás intézményesülésével, az osztályok kialakulásával jött létre a szemlélődés legkorábbi, vallásos formája, a mitikus rend; ebbe burkolózik a kezdetektől fogva minden hatalom. A szentség igazolta a kozmikus és ontológiai elrendelést, amely megfelelt az uralkodók érdekeinek, megmagyarázta és megszépítette mindazt, amit a társadalomnak *nem állt módjában megtenni*. Tehát minden elválasztott hatalom mindig is spektakuláris volt, de a szentség mozdulatlan képéért való általános odaadás csak az elképzelt kárpótlás közös reményét fejezte ki a valós társadalmi cselekvési tér szegényességéért, amit ekkoriban a többség egyetemes állapotként tapasztalt. A modern spektákulum ezzel

szemben azt fejezi ki, amit a társadalomnak *módjában áll megtenni*, ám itt a *megengedett* a *lehetséges* abszolút ellentéte. A spektákulum az öntudatlanság fenntartása a létfeltételek gyakorlati változása közben. Hamis szentség: önmaga terméke, és maga állítja fel saját szabályait. Annak mutatja magát, ami *valójában*: elválasztott hatalomnak, amely – a termelékenység növekedésének, azaz a munkamegosztás szüntelen finomítása (előbb az emberi mozdulatok feldarabolása, utóbb a gépek független mozgása) következményének köszönhetően – önállóan fejlődik, és egyre bővülő piacra termel. Ennek a folyamatnak a során minden közösség és minden kritikai tudat felszámolódott, az erők pedig, amelyek elválasztottságukban növekedni tudtak, még nem *egyesültek* újra.

26.

Munkás és termék általános elválasztásával elvész az elvégzett munka egységes, átfogó nézete, megszűnik a termelők közötti közvetlen, személyes kommunikáció. Az elválasztott termékek növekvő felhalmozódásával és a termelési folyamat egyre erősebb koncentrációjával az egység és a kommunikáció a rendszer vezetésének lesz a kizárólagos attribútuma. Az elválasztáson alapuló gazdasági rendszer sikere egyenlő a világ *proletarizálásával*.

27.

Az elválasztott termelésnek mint az elválasztás termelésének a sikerével az emberi alapélmény, ami a korai társadalmakban minden egyén saját munkájából származott, a rendszer

fejlődésének a csúcán kezd áthelyeződni a munkátlanságra, a tétlenségre. Ugyanakkor azonban a tétlenség egyáltalán nem szabadult fel a termelőtevékenység alól: továbbra is tőle függ, minden nyugtalanságával együtt áhítatosan behódol a termelés kívánalmainak és eredményeinek; maga is a termelési észjárás terméke. Szabadság csak a tevékenységben található, márpedig a spektákulumban minden tevékenységet semmisnek tekintenek, pontosan annak folyamányaként, hogy minden *valóságos* tevékenység be van fogva a spektákulum globális építésére. Ezért hát korunkban a „munka alóli felszabadulás”, a szabadidő megnövekedése semmi esetre sem a munkában lelt felszabadulás, sem pedig a munka formálta világtól való megszabadulás. A munkával ellopott tevékenységből semmi nem szerezhető vissza az eredményének való behódolással.

28.

Az elszigetelésen alapuló jelenlegi gazdasági rendszer *az elszigetelődés ördögi köre*. Az elszigeteltségből származik a technológia, a technológiai folyamatok pedig fokozottan elszigetelnek: a spektakuláris rendszer *válogatott javai*, az autótól a televízióig, egyben fegyverek is, melyek folyamatosan erősítik a „magányos tömegek”^[20] elszigeteltségét. A spektákulum folyton saját előfeltevéseihez tér vissza, csak egyre konkrétabbá teszi őket.

29.

A modern spektákulum eredete a világ egységének elvesztése; óriási kiterjedése ennek a veszteségnek a totalitását fejezi ki. A

spektákulum minden rész munka elvontságát és a teljes munkafolyamat elvontságát is híven visszaadja, miután *konkrét* létmódja éppenséggel *elvont*. A spektákulumban a világ egy része *reprezentálja magát* az egész világ előtt, és fölé kerekedik. ^{21} A spektákulum semmi egyéb, mint ennek az elválasztásnak a közös nyelve. A nézőket csakis az egyirányú viszony köti egymáshoz, amellyel egyenként az őket elszigeteltségben tartó középponthez kapcsolódnak. A spektákulum újraegyesíti, ami elválasztódott, de mint elválasztottat egyesíti újra. ^{22}

30.

A néző elidegenedése, amiből a szemlélt tárgy (saját öntudatlan tevékenysége eredménye) húz hasznot, abban ragadható meg, hogy a néző minél többet szemlélődik, annál kevésbé él; minél készségesebben ismer magára a szükség uralkodó képeiben, annál kevésbé fogja fel saját életét és vágyait. ^{23} Azt, hogy a spektákulum a cselekvő ember számára külsődleges, jól mutatja, hogy az emberek gesztusai már nem saját magukhoz, hanem valaki máshoz tartoznak, vagyis valaki más reprezentálja saját gesztusaikat a számukra. Ezért nem érzi magát a néző sehol sem otthon; hiszen mindenütt a spektákulum van.

31.

A munkás nem önmagát állítja elő, hanem egy tőle független hatalmat. Ennek a termelésnek a sikerét, bőségét a termelő *a kisémmizettség bőségeként* tapasztalja. Elidegenedett termékei felhalmozódásával saját világának összes tere és ideje *idegenné*

válí a számára. A spektákulum ennek az új világnak a térképe, olyan térkép, amely pontosan fedí a leképezett területet. Azok az erők *mutatják magukat* előttünk teljes virágukban, amelyek tőlünk szöktek el.

32.

A spektákulum társadalmi szerepe az elidegenedés konkrét előállításá. A gazdaság kiterjeszkedése elsősorban ennek a pontosan behatárolt ipari termelésnek a kiterjeszkedése. Ha az önmagáért fejlődő gazdaság bármit is növel, az csakis az elidegenedés, ami pontosan az eredeti magva.

33.

A termékétől elválasztott ember egyre fokozódó termelékenységgel maga állítja elő saját világának a legapróbb részleteit is, így szakad el mindinkább saját világától. Minél sajátabb terméke az élete, annál inkább elválí saját életétől.

34.

A spektákulum a *tőke*, a felhalmozásnak azon a szintjén, ahol képpé válí.

II. AZ ÁRU MINT SPEKTÁKULUM

Mert csak az osztársadalmi lét egyetemes kategóriájaként válik felfoghatóvá az áru a maga hamisítatlan lényegében. Csakis ebben az összefüggésben nyeri el az áruviszonyok által létrejött eldologiasodás a maga döntő jelentőségét és szerepét mind a társadalom objektív fejlődése, mind pedig az embereknek ahhoz való viszonya vonatkozásában: az emberi tudat mindazon formáknak való alárendelődése szempontjából, melyek ezt az eldologiasodást kifejezik. [...] Ezt az akaratgyengeséget még csak fokozza, hogy a munkafolyamat egyre növekvő racionalizálásával és mechanizálásával a munkás tevékenysége is mindinkább elveszti tevékenységjellegét, s valamiféle kontemplatív magatartássá lesz. [\[24\]](#)

Lukács, *Történelem és osztálytudat*

35.

A spektákulum alapmozgásában, hogy magába foglal mindent, ami az emberi tevékenységben *folyékony* volt, így alvadt állapotban birtokolja, mint olyan dolgokat, amelyek a megélt érték *visszájára fordításával* kizárólagos értékévé váltak, felismerjük régi ellenségünket, ezt az első pillantásra magától értetődőnek, mindennapinak tűnő dolgot, ami valójában oly szövevényes, tele metafizikai finomságokkal:^{25} az árut.^{26}

36.

A spektákulum az árufetisizmus elvének végső beteljesülése, ahol a társadalmat „érzékileg érzékfeletti dolgok”^{27} uralják, és az érzéki világ helyébe egy képgyűjtemény kerül, amely felette lebeg, ugyanakkor szintiszta érzékiségnek mutatja magát.

37.

Az egyszerre jelen lévő és távoli világ, amit a spektákulum *mutat*, a minden élményen uralkodó áru világa. És így pontosan annak mutatja, *ami*, hiszen az áruvilág mozgása egy az emberek egymástól és összterméküktől való *eltávolodásával*.

38.

A minőségvesztés, ami olyan szembeszökő a spektákulum minden nyelvi szintjén, a tárgyaktól kezdve, melyeket dicsőít, a viselkedési formáig, melyeket szabályoz, mindössze híven tükrözi a valóságot kizáró valós termelés alapvonásait: az

áruforma minden ízében önmagával egyenlő, a mennyiségi kategóriája. Mennyiségi fejlesztést irányoz elő, és maga is csak mennyiségileg fejlődhet.

39.

Ez a fejlődés is, noha független a minőségtől, jellegéből adódóan óhatatlanul végre kell hogy hajtsa egy minőségi ugrást, a spektákulum pedig annak a jele, hogy ez máris megtörtént, vagyis túllépte az *árubőség* küszöbét – lokálisan még csak pár helyen, globálisan viszont már réges-rég, márpedig az áru mindig az utóbbira irányul; ezt az irányzékot az áru mozgása, világpiacként egyesítve a Földet, a gyakorlatban igazolta.

40.

A termelőerők fejlődése volt a *valódi öntudatlan történelem*, amely megképezte és folyamatosan módosította az embercsoportok létfeltételeit, azaz kiterjesztette a túlélés lehetőségét: minden vállalkozásuk gazdasági alapját. Az áruszektor a természeti gazdálkodáson belül egyfajta túlélési többletet képzett. Az árutermelés, ami azt feltételezi, hogy független előállítók csereberélik egymás közt a különböző termékeket, hosszú ideig megőrizhette kézműves jellegét, miután marginális gazdasági szerepbe kényszerült, ahol mennyiségi lényege rejtve maradt. Ahol azonban megvoltak a távolsági kereskedelem és a tőkefelhalmozás társadalmi feltételei, teljesen maga alá hajtotta a gazdaságot. Ezekben az esetekben a gazdaság teljes egészében azzá vált, aminek az áru saját térhódítása során bizonyult: mennyiségi fejlődési folyamattá. A gazdasági erők szakadatlan terjeszkedése az áru

formájában, ami az emberi munkát munkaerőárúvá, *bérmunkává* változtatta, olyan bőség felhalmozásához vezetett, amely a túlélés elsődleges kérdését kétségkívül megoldotta, de úgy, hogy újra és újra visszatérjen – és minden alkalommal hatványozott nyomatékka. A gazdasági növekedés felszabadítja a társadalmakat a pusztta túlélésért folytatott harc természetes kényszere alól, felszabadítójuk azonban a nyakukon marad. Az áru a maga *függetlenségét* kiterjesztette az egész gazdaságra, és most uralkodik felette. A gazdaság megváltoztatja a világot, de pusztán a gazdaság világává változtatja. Az emberi munka elidegenedésével előállt hamis természet megköveteli, hogy az ember az idők végezetéig *szolgálja*, és mivel a szolgálat csak önmagának tartozik elszámolással, valóban az összes társadalmilag megengedett kezdeményezést és vállalkozást maga alá rendeli, mint a hamis természet kiszolgálóit. Az árubőség, vagyis a piaci viszonyok elburjánzása, nem több, mint *meggyarapodott túlélés*.

41.

Az áru eleinte leplezetten gyakorolt hatalmat a gazdaság fölött, amely a maga részéről, a társadalmi lét materiális alapjaként, észrevétlen és félreismert maradt, mint a közeli ismerős, akit ettől még nem ismerünk. Azokban a társadalmakban, ahol a konkrét árucikkek ritkák vagy kisebbségben vannak, a látszólagos uralmat gyakorló pénz mutatkozik úgy, mint egy teljes jogkörrel felruházott helytartó, aki egy ismeretlen hatalom nevében szól. Az ipari forradalommal, az ipari munkamegosztással és a világpiaci tömegtermeléssel az áru

vége valóban olyan erőként jelenhetett meg, mely a társadalmi lét *elfoglalására* tör. Ekkor jött létre a politikai gazdaságtan, egyszerre mint uralkodó tudomány és az uralom tudománya.

42.

A spektákulum megjelenése az a pillanat, amikor az áru elérte a társadalmi élet *maradéktaian megszállását*. Nem elég, hogy az áruviszony láthatóvá lesz, de azon kívül nem is látni semmit: a szemünk elé táruló világ az áru világa. A modern gazdasági termelés extenzíven és intenzíven is kiterjeszti zsarnokságát. Ez az uralom már a legkevésbé iparosodott vidékeken is érezhető, ahová az árucikkek előőrse jut el, valamint, a termelésben élenjáró területek jóvoltából, az imperialista kizsákmányolás. A fejlett területeken a társadalmi mezőt maguk alá temetik az áruk fokozatosan egymásra rakódó földtani rétegei. A „második ipari forradalomnak” ebben a szakaszában a tömegeket az elidegenedett termelés mellett már az elidegenedett fogyasztás kötelessége is terheli. Az egyes társadalmak összes *eladott munkája* lesz az a globálisan *általános árucikk*, melynek forgalmát fenn kell tartani. Ehhez arra van szükség, hogy az általános árucikknek mindig csak egy töredékével találkozzon a töredékes egyén, aki teljességgel el van választva az együttesen működő termelőerőktől. Ezen a ponton az uralom szaktudományának is tovább kell szakosodnia: szociológiára, alkalmazott pszichológiára, kibernetikára, jeltudományra stb. morzsolódik, így vigyázza, hogy az önszabályozás megfelelően érvényesüljön a folyamat valamennyi szintjén.

43.

A kapitalista felhalmozás primitív szakaszában „a nemzetgazdaság a proletárt [...] csak mint *munkást* szemléli”,^{28} akinek elég megkapnia a feltétlen minimumot, hogy újratermelhesse a munkaerejét, és sohasem veszi figyelembe „munkán kívüli idejében, mint embert”.^{29} Ám az uralkodó osztály észjárása azonnal megfordul, amint az árutermelés eredményezte bőség egyfajta együttműködési többletet követel meg a munkástól. Ez a munkás, hirtelen kimosdatva a teljes megvetésből, amelyet a termelés egész hálózata és felügyeleti rendszere félreérthetetlenül sugároz felé, azt találja, hogy a termelésen kívül keresett udvariassággal, látszólag felnőttként kezelik – mint fogyasztót. Így tehát az *áru humanizmusa* száll síkra a munkás „munkán kívüli idejéért és emberi mivoltáért”, egyszerűen azért, mert a politikai gazdaságtannak mint *politikai* gazdaságtannak mostantól módjában áll és feladata is lesz e szférák felett uralkodni. Így gyűri maga alá a teljes emberi létet „az ember megtagadásának következetes végigvitele”.^{30}

44.

A spektakulum permanens ópiumháború, amelynek célja, hogy az emberek azonosítsák a javakat az árucikkekkel, a kielégülést pedig a túléléssel, ami a saját törvényei szerint bővül. De ha a fogyasztható túlélés csakugyan olyasvalami, aminek folyton bővülnie kell, ennek oka, hogy *sosem számol le a nélkülözéssel*. Ha pedig a meggyarapodott túlélésen túl nincs semmi, semmiféle végpont, ami feltartóztatná a növekedést, ennek

pontosan abban rejlik az oka, hogy ő maga sem lép túl a nélkülözésen, mindössze gazdagabb nélkülözést kínál.

45.

Az automatizáció, egyszerre a modern ipar legfejlettebb szektora és gyakorlatának legtökéletesebb modellje, fontos ellentmondással szembesíti az áru világot, amelyet annak fel kell oldania: a technológiai infrastruktúrának, miközben az emberi munka objektív kiküszöbölése felé halad, meg kell őriznie *a munkát mint árut* és mint az árucikk egyetlen forrását. Ahhoz, hogy az automatizáció – vagy a termelékenység növelésének egyéb, kevésbé szélsőséges formája – ne csökkentse lényegesen az egyes termelési javak előállításához társadalmilag átlagosan szükséges munkaidőt, újfajta munkahelyeket kell teremteni. A munkanélküliek tartalékhaderege ezért a harmadik szektorban, a szolgáltatóiparban erősíti a friss árucikkek elosztásáért és dicsőítéséért felelős csapatokat. A segédcsapatok mozgósítása ugyanakkor kapóra is jön, mivel az egyre mesterségesebb szükségleteket kielégítő árucikkek eladásához egyre több háttérmunkára van szükség.

46.

A csereérték csak a használati érték ügynökeként léphetett színre, ám saját fegyvereivel kiharcolt győzelmével megteremtette önálló uralma feltételeit. Miután minden lehetséges emberi felhasználást mozgósított, és kisajátította az emberek kielégítésének a monopóliumát, végül sikerült átvennie az irányítást a használati érték felett. Mivel a

csereérték minden dolog egyetlen lehetséges haszna, a használati érték ki van szolgáltatva az ő kényének-kedvének. A csereérték a használati érték zsoldosvezére,^[31] aki a saját zsebére folytatja a háborút.

47.

A használati érték tendenciális esése,^[32] a kapitalista gazdaság e konstans mutatója, a meggyarapodott túlélésen belül a nélkülözés új formáját hozza létre, amely nem áll túl távol a régi ínségtől, tekintve, hogy az emberek többségét arra kényszeríti, hogy bérmunkásként vegyenek részt a rendszer céljaiért folytatott végtelen küzdelemben; és mindannyian tudják: vagy engedelmeskednek, vagy végük. Ez a zsarolás – a tény, hogy még a használati érték legszerényebb formái (élelem, lakhatás) is csak a meggyarapodott túlélés illuzórikus gazdagságába zárva léteznek – a valódi alapja annak, hogy mindenki elfogadja a modern árufogyasztás illúzióját. Az egyszeri fogyasztó illúziófogyasztóvá válik. Ez a ténylegesen valóságos illúzió maga az áru, általános megjelenési formája pedig a spektákulum.

48.

A használati értéket, ami azelőtt kimondatlanul a csereérték része volt, most, a spektákulum fejre állított világában, külön hirdetni kell, éppen mert tényszerű realitását kikezdte a túlfejlett árugazdaság; és mert a meghamisított élet áligazolásért kiált.

49.

A spektákulum a pénz másik arca: minden árucikk elvont általános egyenértéke. De amíg a pénz a központi egyenérték reprezentációjaként uralta a társadalmat, vagyis olyan javak sokaságának a cserélhető ismertetőjegyeként, melyek használatukban nem voltak összemérhetőek, addig a spektákulum a pénz fejlett, korszerű kiegészítője: benne az áruvilág totalitása egy nagy tömbben jelenik meg, egyetlen általános egyenértékét nyújtva annak, hogy adott társadalom micsoda és mire képes. A spektákulum pénz, amit *csak nézni lehet*, mert benne már minden hasznosságot átváltottak az elvont reprezentáció teljességére. A spektákulum nem egyszerűen a pszeudohasznosság szolgálója, hanem az élet pszeudohasználata.

50.

A *gazdasági* bőség megvalósulásakor a társadalmi ösztönök koncentrált eredménye láthatóvá lesz, és a teljes valóságot ama látszatnak rendeli alá, amely immár maga is ennek a munkának a terméke. A tőke többé nem a láthatatlan centrum, a termelési mód irányítója: felhalmozása érzéki tárgyak formájában kilöki őt a perifériákra. A társadalom teljes egésze a tőke arcképe.

51.

Az autonóm gazdaságnak a győzelme lesz a vesztesége.^[33] Az általa elszabadított erők felszámolják a *gazdasági szükségszerűséget*, amely a régi társadalmak mozdíthatatlan alapja volt. Amikor a végtelen gazdasági fejlődés szükségszerűségét állítja a helyébe,

az emberi alapszükségletek úgy-ahogy megvalósuló kielégítését kénytelen lesz felváltani a művi szükségletek szakadatlan fabrikálásával, amelyek végső soron uralma fenntartásának álszükségletére vezethetők vissza. De az autonóm gazdaság egyszer s mindenkorra elszakadt a valódi szükségletektől, amint kiemelkedett a *társadalmi tudattalanból*, amely, értelemszerűen a társadalom tudtán kívül, mindaddig tőle függött. „Ami tudatos, elhasználódik. Ami tudattalan, változatlan marad. De ha kiszabadul, nem hullik szét maga is?”^[34] (Freud)

52.

Amint a társadalom felfedezi, hogy a gazdaságtól függ, attól kezdve valójában a gazdaság függ tőle. Ennek az okkult hatalomnak, amely szuverén erővé nőtte ki magát, felszínre kerülve rögtön megcsappan az ereje. Az *én* lép a gazdasági *ösztönén* helyére.^[35] Ez a cselekvő alany csakis a társadalomból emelkedhet ki, vagyis a küzdelemből, ami maga a társadalom. Létlehetősége az osztályharc kimenetelétől függ, ami ennek folytán a történelem gazdasági alapjának egyszerre lesz terméke és előállítója.

53.

A vágy tudatossága és a tudatosság vágya egy és ugyanazon törekvés, amely negatív formájában az osztályok felszámolására irányul, vagyis arra, hogy a munkások a tevékenységük minden egyes mozzanatát közvetlenül birtokolják. Ennek *ellentéte* a spektakulum társadalma, ahol az

áru szemléli önmagát a maga teremtette világban. [\[36\]](#)

III. EGYSÉG ÉS MEGOSZTOTSÁG A LÁTSZATBAN

Új, élénk polémia tört ki az ország filozófiai frontján „az egy kettéválik”, és „a kettő egybeolvad” elveivel kapcsolatban. A vita a materialista dialektika hívei és ellenzői, vagyis a proletár és a burzsoá világnézet között zajlik. Akik azt tartják, hogy „az egy kettéválása” a dolgok alaptörvénye, a materialista dialektika oldalán állnak; akik szerint „a kettő egybeolvadása” a dolgok alaptörvénye, a materialista dialektika ellen foglalnak állást. A két oldal élesen elhatárolódott egymástól, érveik kibékíthetetlenek. A vita az ideológia síkján tükrözi a heves és sokrétű osztályharcot, ami Kínában és az egész világon kibontakozóban van.^[37]

Vörös Zászló, Peking, 1964. szeptember 21.

54.

A spektákulum, csakúgy, mint a modern társadalom, egyszerre egységes és megosztott. Egységét, akárcsak utóbbi, a hasadásra építi. De amint az ellentmondás a spektákulumban jelenik meg, értelme kifordításával maga is önellentmondásossá válik: a mutatott megosztottság egységes, a mutatott egység pedig megosztott.

55.

Azoknak a hatalmaknak a harca jelenik meg hivatalosnyilvános ellentmondásként, amelyek egyazon gazdaságitársadalmi rend irányítását végzik; ezért harcuk valódi egységet képez, nemzetközi szinten éppúgy, mint az egyes nemzeteken belül.

56.

A társadalomtól elválasztott hatalom rivális formáinak spektakuláris álharcai ugyanakkor valódiak, amennyiben a rendszer egyenlőtlen, konfliktusos fejlődését, illetve a rendszert elismerő, s ezért a hatalomból részt kérő osztályok és osztályfrakciók közötti viszonylagos érdekellentéteket fejezik ki. Ahogy a legfejlettebb gazdaságok fejlődése is magával vonja, hogy egyes prioritások ütközzenek, úgy a totalitárius gazdaságirányítást, amit az állami bürokráciák végeznek, illetve a gyarmatok vagy a félgyarmati sorba került országok helyzetét is, esetről esetre roppant sajátos termelési és kormányzási

módok jellemzik. Ezeket a különféle ellentéteket a spektákulum saját kritériumai szerint úgy mutatja, mint tökéletesen különböző társadalmi formákat. De valódi működésük szerint az igen eltérő szektorok sajátosságának a titka az univerzális rendszerben rejlik, melynek mindannyian a részét képezik: a páratlan mozgásban, amely az egész bolygót saját felvonulási terévé tette: a kapitalizmusban.

57.

A spektákulummal ellátott társadalom nem pusztán gazdasági hegemoniája révén uralkodik a fejletlen területek felett. A *spektákulum társadalmaként* uralkodik felettük. A modern társadalom spektakulárisan már valamennyi kontinensen megszállta a társadalom felszínét, ott is, ahol a materiális alap még hiányzik. Meghatározza a helyi uralkodó osztály programját és felügyeli a megszerveződését. Felmutatja a művi javakat, amelyek után sóvárogni lehet, ugyanakkor hamis forradalmi mintákat is kínál helyi forradalmároknak. Azoknak a bürokratikus hatalmaknak^[38] a spektákulum, amelyek egyes iparosodott országokat irányítanak, maga is a totális spektákulum része, mint általános pseudo-tagadása, egyben támasza. Ha tehát a spektákulum egyes helyi megjelenési formáiban a társadalmi közlekedés és irányítás totalitárius variánsait testesíti is meg, ezek a variánsok a rendszer átfogó működésének szintjén maguk is beleolvadnak *a globális spektakuláris feladatmegosztásba*.

58.

A spektakuláris feladatmegosztás, amely a létező rendet egészében fenntartja, elsősorban a fejlődés domináns pólusát védelmezi. A spektákulum gyökere a létrejött gazdasági bőség talajába nyúlik; innen fejlődnek ki azok a gyümölcsök, amelyek végül rendre letarolják a spektakuláris piacot, bármiféle rendőri-ideológiai protekcionizmussal éljenek is az önellátót játszó helyi spektákulumok.

59.

A terjedő *banalizáció*, ami a spektákulum káprázatos sokszínűségének a leplében világszerte uralja a modern társadalmat, azokon a helyeken is domináns, ahol a fejlett áruvagysztás látszólag megsokszorozta a választható szerepeket és cikkeket. A vallás, a család – még mindig ez utóbbi az osztályhatalom elsődleges örökítési formája – és az általuk gyakorolt morális elnyomás maradványai könnyen társíthatók az *e világi* élvezetekben való látványos tobzódással, mivel az *e világi* lét nem kínál mást, mint pszeudoélvezetet, aminek szerves része az elfojtás. A fennálló áhítatos elfogadása a tisztán spektakuláris lázongással is összefér, egyszerűen azért, mert az elégedetlenség maga is áruvá lett, mióta a gazdasági bőség képesnek bizonyult ilyen nyersanyagok feldolgozására is kiterjeszteni a termelést.

60.

A sztár, az élő emberi lény spektakuláris képviselője, minthogy magába sűrít mindenféle megtestesíthető szerepképet, a banalitás sűrítménye. A sztárság, a *látszatélethez* szakosodás

identifikációs mintája, kárpótol a termelés specializációjával járó fragmentálódás elszívéséért. A sztár arra való, hogy eljátssza különböző életstílusok és társadalomfelfogások típusait, mintha bárki szabadon választhatna közülük. A társadalmi öszmunka birtokba nem vehető eredményét testesíti meg azáltal, hogy olyan melléktermékeket mímél, melyek csodával határos módon e munka fölébe helyeződnek, mint annak céljai. Ezek a melléktermékek pedig a *hatalom* és a *semmittevés*, a döntés, illetve a fogyasztás szabadsága, egy sosem megkérdőjelezett folyamat kezdete és vége. Amott a művi sztár a kormányzati hatalmat személyesíti meg, emitt meg a fogyasztás sztárja ünnepeletti magát mint a megélt élet feletti művi hatalom. De ahogy valójában nem tehet bárki úgy, mint a sztár, úgy a kettő alternatívája sem valós.

61.

A spektákulum ügynöke, aki sztárként lép színre, az egyén ellentéte: éppolyan nyilvánvalóan tagadja a benne rejlő egyéniséget, mint a többiekét. Azonosulási mintaként a spektákulumba kerülve lemond minden önállóságáról, hogy a dolgok folyásának engedelmesskedve az egyetemes törvénnyel azonosuljon. A fogyasztás sztárja látszólag különböző személyiségtípusokat jelenít meg, valójában azonban minden egyes típust úgy játszik, mintha karnyújtásnyira lenne tőle az összes fogyasztási cikk, és ebben lelné minden örömét. A döntés sztárjának az elfogadott emberi erények teljes készletével rendelkeznie kell. A köztük hivatalból meglévő különbségeket semlegesíti hivatalos hasonlóságuk, ami nem más, mint hogy

mindenben kiválóak. Hruscsovól visszamenőleg tábornok lesz, hogy megnyerhesse a kurszki csatát – ha nem is a csatatéren, legalább a huszadik évfordulón, pártfőtitkárként. Kennedy a síron túl is szónok maradt, még saját temetésén is ő mondja a gyászbeszédet – Theodore Sorensen az utódja számára is ugyanabban a stílusban írt, mint ami az elhunyt megkülönböztető jegye volt. Azok a csodálatra méltó férfiak, akik megszemélyesítik a rendszert, arról ismerzenek meg, hogy nem azok, akiknek látszanak; onnan a nagyságuk, hogy az életük kevésbé valóságos, mint a lehető legjelentéktelenebb egyéni élet^[39] – és ezt mindannyian tudják.

62.

A spektakuláris bőség kínálta hamis választás, amely egymással versengő, de összetartó spektakulumok, illetve egymást egyszerre kizáró és átfedő (elsődlegesen tárgyakkal kijelölt és azok hordozta) szerepek szembeállításán alapul, képzeletbeli minőségek küzdelmébe csap át; ez hivatott szenvedéllyel telíteni a mennyiségi jelentéktelenség elfogadását. Ezért születnek újjá hamis ősi ellentétek, regionalizmusok vagy rasszizmusok, amelyeknek pusztán annyi a funkciójuk, hogy a fogyasztás hierarchikus polcainak vulgaritását elképzelt ontológiai magasabbrendűséggé lényegítsék át; és ezért a rengeteg nevetséges versengés – a versenysporttól a választásokig –, melyek megcsúfolják a játékosság ösztönét. Ahol létrejön a fogyasztás bősége, előtérbe kerül a fiatalok és a felnőttek központi spektakuláris ellentéte; de ezek pusztán illuzórikus szerepek, mert valódi felnőttet, aki ura saját

életének, nem látni sehol; a fiatalosság pedig, a dolgok állandó változása, egyáltalán nem azokat jellemzi, akik történetesen épp most fiatalok, hanem a gazdasági rendszert, a kapitalizmus dinamizmusát. A *dolgok* uralkodnak és a dolgok zsengek – miközben egymással versengenek és egymást váltogatják.

63.

A spektakuláris ellentétek mögött a *nyomor egysége* rejlik. Annak, hogy kizárólagos elköteleződések maszkjában egyazon elidegenedés különféle formái küzdhetnek egymással, annyi az oka, hogy mind valós, elfojtott ellentmondásokra épülnek. A spektákulum, aszerint, hogy az általa leplezett és táplált nyomorhoz adott állapotában mi illik inkább, koncentrált és diffúz formát is ölthet. De mindkét esetben a boldog egyesülés képét fogja nyújtani, a vigasztalanság és a rémület köreitől övezve, a kárhozat nyugalmas középpontjában.^[40]

64.

A koncentrált spektákulum lényege szerint a bürokratikus kapitalizmushoz tartozik, noha államhatalmi technikaként elmaradottabb kevert gazdaságokba, sőt válság idején a fejlett kapitalizmusba is importálható. A bürokratikus tulajdoni forma maga is koncentrált, amennyiben az egyes bürokraták csak a bürokratikus közösség közvetítésével, e közösség tagjaként léphetnek birtokviszonyba a gazdaság egészével. Ezenfelül az árutermelés, amely itt kevésbé fejlett, szintén koncentrált formában mutatkozik: a bürokrácia által kisajátított árucikk maga a társadalmi öszmunka, ezért cserébe pedig túlélést ad el nagy tételben a társadalomnak. A bürokratikus gazdaság

diktatúrája nem hagyhat a kizsákmányolt tömegeknek semmilyen számottevő választási mozgásteret, hiszen minden döntést neki magának kell meghoznia, így hát minden tőle független döntés vagy választás, vonatkozzon akár az élelmiszerre vagy a zenére, nyomban a teljes megsemmisítésének a választását jelentené. Ezért kíséri kényszerűen állandó erőszak. A Jónak a felülről diktált, a spektakulumban megjelenített képe magába foglalja a hivatalosan létező teljességet, és rendszerint egyetlen férfi alakjában összpontosul, aki a rendszer totalitárius kohéziójának a záloga. Ezzel az abszolút sztárral mindenkinek mágikus módon azonosulnia kell, máskülönben eltüntetik. Ez a sztár a nemfogyasztás aszketikus ideálja, a teljes kizsákmányolás – a terrorral felgyorsított primitív felhalmozás – egyetlen elfogadható indokának heroikus emblémája. Hogy minden kínainak betéve kell tudnia Maót, ezáltal Maóvá kell válnia, annyi az oka, hogy *nincs mi mássá válni*. Ahol a koncentrált spektakulum uralkodik, ott a rendőrség is.

65.

A diffúz spektakulum az árubőséget, a modern kapitalizmus zavartalan kibontakozását kíséri. Itt külön-külön minden egyes árucikk léte a totális tárgytermelés nagyszerűsége jegyében nyer igazolást; a spektakulum ennek a termelésnek az apologetikus katalógusa. A gazdasági bőség egységes spektakulumának színpadán összebékíthetetlen állítások tülekednek, ahogy az egyes kiemelt sztártermékek is egyidejűleg ellentétes társadalomszervezési programokat írnak

elő: így például a járművek spektákuluma tökéletes úthálózatot követel, ami a régi városközpontok lerombolásával jár, miközben a város spektákuluma muzeális negyedekként igyekszik azokat megőrizni. A már eleve problémás kielégülést tehát, melynek *az egész fogyasztásából* kellene származnia, rögtön meghamisítja, hogy az egyszeri fogyasztó közvetlenül csak az árumennyország töredékeihez fér hozzá sorban egymás után, a töredékekből pedig magától értetődően hiányzik az egésznek tulajdonított minőség.

66.

Minden egyes áru önmagáért harcol, a többit nem ismerheti el; mindenütt úgy állítja be magát, mintha egyedülálló lenne. A spektákulum ilyen ütközetek hőskölteménye; és semmilyen légvár szertefoszlása nem vethet neki véget. A spektákulum nem harcokat s hőst énekel,^{41} hanem az ember árucikkeit és szenvedélyeit. Ebben a vak küzdelemben minden egyes áru, szenvedélyétől hajtva, tudattalanul valami magasabbat valósít meg:^{42} az áru világszerűvé lesz, a világ áruszerűvé válik.^{43} Így, a kereskedelmi ész csele^{44} révén, az áru *különösségét* felőrli a küszködés,^{45} miközben az áruforma nyílegyenesen masírozhat teljes megvalósulása felé.

67.

A kielégülést, amit a bőségesen rendelkezésre álló árucikk a használata révén már nem képes nyújtani, most tisztán árucikk mivoltában rejlő értékének méltánylásában keresik: ebből áll az árucikk önmagában elégséges haszna; a fogyasztóból pedig vallásos áhítatot vált ki az árucikk szuverén szabadsága. Az

egyres termékek iránti lelkesedéshullámok az összes létező kommunikációs médium segítségével hamar végigsöpörnek a társadalmon. A filmek ruhadivatokat teremtenek; a magazinok szórakozóhelyeket reklámoznak; utóbbiak mindenféle kiegészítőket futtatnak fel. A *kütyük* terjedő hóbortja mutatja a tényt, hogy amint az árucikkek abnormalis tömegben bukkannak fel, az abnormalitás maga is kelendő árucikk lesz. Az árucikk érzékfelettségének való misztikus önátadás ismerhető fel az ingyenes reklámkulcstartók jelenségében, amelyekhez bizonyos luxustermékek megvásárlásakor, vagy később akár önmagában, csereberéléssel lehet hozzájutni. Aki kulcstartót gyűjt, amit kizárólag azért gyártanak, hogy gyűjtsék, az *áru búcsúcéduláit* halmozza: dicsőséges tanúságtételét, hogy valóban jelen van hívei körében. Az eldologiasodott ember büszkén hordja az áruhoz fűződő bensőséges viszonyának bizonyítékait. Az árufetisizmus a heves révület hasonló jegyeit mutatja, mint a régi vallási fetisizmus a maga eksztázisaival és csodás gyógyulásaival. Ebben már csak egyféle használat fejeződik ki: behódolásra szoktat.

68.

A modern fogyasztás kialakította pseudo-szükségletekkel persze nem állítható szembe egyetlen olyan autentikus szükséglet vagy vágy sem, amely ne a társadalomnak és történelmének volna terméke. Az árubőség azonban abszolút szakítás a társadalmi szükségletek organikus fejlődésével. Az áru mechanikus felhalmozódása *korlátlan műviséget* szabadít el, amivel szemben minden eleven vágy fegyvertelen. Az

autonóm műviség egyre növekvő erejével mindenütt *meghamisítja a társadalmi életet.*

69.

A fogyasztás boldogságában egyesülő társadalom képe csak a konkrét fogyasztásban soron következő csalódásig *függeszti fel* a valódi megosztottságot. Minden egyes terméket, mely azt ígéri, hogy a totális fogyasztás ígéretföldjére repít minket, ünnepélyesen mint pótolhatatlanul egyszerit mutatnak fel. Azonban csakúgy, mint arisztokratikus csengésű keresztnevek futótűzszerű elterjedésekor történik, hogy a végén szinte egy teljes generációt ugyanúgy hívnak, azok a tárgyak is, amelyeknek egyedi hatalmat tulajdonítanak, pusztán azért kínálhatók fel a tömeg imádatának, mert a tömeges fogyasztáshoz kellő óriási darabszámban kerülnek előállításra. A mindennapi termék csakis azáltal válik értékesé, hogy a termelés célszerűségének misztikus megnyilatkozásaként legalább egy futó pillanatra a társadalmi élet középpontjába kerül. A tárgy azonban, amely a spektákulumban értékesnek mutatkozott, azonnal közönségessé válik, amint az egyszeri fogyasztó – és persze számtalan sorstársa – hazaviszi. Túl későn fed fel eredendő szegényességét, ami előállítása nyomorúságos körülményeinek folyománya. De ekkor már egy másik tárgy szolgál a rendszer igazolására és követel népszerűséget.

70.

A csalárd kielégülés önmagát leplezi le a folytonos áthelyeződéssel, ahogy leköveti a termékek, illetve a termelés általános feltételeinek a változását. Ami végtelen arroganciával

állította rendíthetetlen kiválóságát, mégis változik tehát, mind a diffúz, mind a koncentrált spektákulumban; csak a rendszer állandó. Sztálint, ahogy a divatjamúlt árucikkeket is, ugyanazok ítélik el, akik piedesztálra emelték. A reklámpar minden *új hazugsága* az előző hazugság *beismerése*. A totalitárius hatalom minden megtestesülésének bukása egyben leleplezi az egykor őt egy lélekkel támogató *illuzórikus közösséget*; kiderül, hogy sosem volt több magányos emberek illúziótlan gyülekezeténél.

71.

Mindaz, amit a spektákulum örökkévalóként nyújt, a változáson alapul, és alapjával együtt változik. A spektákulum abszolút értelemben dogmatikus, valójában mégsem képes kifutni semmiféle szilárd dogmába. Semmi sem áll meg előtte. Ez a természetes állapota, és ugyanakkor ez a legellentétesebb is a hajlamaival.^{46}

72.

A spektákulum hirdette irreális egység az osztálytagozódást álcázza, amelyen a kapitalista termelési mód reális egysége alapul. Ugyanaz kötelezi a termelőket részvételre a világ építésében, mint ami mindannyiukat kizárja belőle. Ugyanaz hozza össze a térségi és nemzeti korlátok alól felszabadult embereket, mint ami eltávolítja őket egymástól. Ugyanaz kötelez az észszerűség elmélyítésére, mint ami a hierarchikus kizsákmányolás és elnyomás irracionálisát táplálja. Ugyanaz képezi a társadalom absztrakt hatalmát, mint ami konkrét *szabadsághiányát*.

IV. A PROLETARIÁTUS MINT ALANY ÉS KÉPZET {47}

Egyenlő jogok az összes földi javakhoz és örömhöz, minden hatalom eltörlése, minden erkölcsi korlát tagadása – ha a dolgok mélyére hatolunk, ezekért tört ki a március 18-ai felkelés, ezeket mondta ki a félelmetes szervezet^[48] kiáltványa, amely hadat toborzott a felkelésnek.^[49]

Parlamenti jelentés az 1871. március 18-i felkelésről

73.

A valóságos mozgalom, amely felszámolja a fennálló állapotokat,^[50] azóta kormányozza a társadalmat, hogy a burzsoázia meghódította a gazdaságot, látványosan pedig azóta, hogy e diadalt a politika területén kamatoztatják. A termelőerők fejlődése szétrobbantotta a régi termelési viszonyokat; minden mozdulatlan rend romba dőlt. Ami abszolút volt, történelmivé lett.^[51]

74.

Miután belevetik a történelembe és kötelezik, hogy vegyen részt a történelem megkívánta munkában és küzdelmekben, az ember kénytelen lesz józanul számot vetni saját viszonyaival.^[52] Ennek a történelemnek nincs más tárgya, csak amit önmagából megvalósít, még ha az utolsó metafizikai látomás, nem lévén tudatában saját történelmi korszakának, a történelmi tudat tárgyaként kívánta is szemlélni a termelékenység fejlődését, melyen keresztül a történelem kibontakozott. A történelem *cselekvő alanya* nem lehet más, mint az önmagát előállító élőlény, a világa – a történelem – urává és birtokosává váló ember, aki *tudatosan játszik*.

75.

A burzsoázia felemelkedésével megnyíló hosszú *forradalmi korszak* osztályharcai együtt bontakoztak ki a történelem elgondolásával, a dialektikával, amely nem áll meg a létező

értelmének a kutatásánál, hanem felemelkedik minden létező megszűnésének ismeretéhez, és útjában felszámol minden elválasztást.

76.

Hegel nem érte be a világ értelmezésével; ő a világ átalakulását értelmezte.^[53] De mivel mindössze *értelmezte* az átalakulást, Hegel pusztán *filozófiai* betetőzése a filozófiának. Olyan világot igyekezett megérteni, amely *önmagát alkotja meg*. Ez a történelmi gondolkodás még semmi több, mint az olyan tudat, mely folyton késve érkezik,^[54] ítéletét pedig *post festum* mondja ki. Így tehát *csak gondolatban* haladta meg az elválasztást. Az abban rejlő paradoxon, hogy az egész valóság értelmét történelmi beteljesülésében horgonyozza le, ugyanakkor ezt az értelmet úgy mutatja, mint ami önmagát megalkotva beteljesíti a történelmet, abból az egyszerű tényből ered, hogy a 17–18. századi polgári forradalmak gondolkodója filozófiájában pusztán a forradalmak kimenetelével való *megbékélésre* törekedett. „Még a polgári forradalom filozófiájaként sem fejezi ki ennek a forradalomnak a teljes folyamatát, csakis a végeredményét. Ilyen értelemben pedig nem a forradalom, hanem a restauráció filozófusa.”^[55] Hegel elvégezte, utolsóként, a filozófus feladatát, „dicsérte az összes létezőt”; de a „létező” már számára sem lehetett más, mint a történelem teljes mozgásfolyamata. Tény az, hogy ő is fenntartotta a gondolkodás külsődleges pozícióját, amit csak úgy leplezhetett el, hogy azonosította a Szellemnek, az abszolút hősnek – aki azt tett, amit akart, és azt akarta, amit megtett^[56] – az előzetes tervével,

aminek a bevégzése történetesen egybeesett a jelennel. Így a filozófia, mely a történelem elgondolásában elenyészik, csak azon az áron dicsérheti tovább a világot, hogy közben tagadja is, hiszen ahhoz, hogy egyáltalán szólni tudjon, már befejezettnek kell tételeznie a totális történelmet, amelyre mindent visszavezetett, és feloszlottak az egyetlen bíróságot, amely ítélné az igazság dolgában.^[57]

77.

Mikor a proletariátus a maga cselekvő létevel bizonyítja, hogy a történelem illetően elgondolása nem merült feledésbe, a hegeli *végkövetkeztetés* cáfolata egyben a módszer igazolásának is bizonyul.

78.

A történelem elgondolása csak úgy menthető meg, hogy gyakorlati gondolkodássá válik; a proletariátus mint forradalmi osztály gyakorlata nem lehet kevesebb, mint a világa teljességét formáló történelmi tudatosság. A *forradalmi* munkásmozgalom valamennyi elmélete a hegeli gondolkodás kritikájából nőtt ki, Stirneré és Bakunyiné éppúgy, mint Marxé.

79.

Marx elméletének és a hegeli módszernek az elválaszthatatlansága maga is elválaszthatatlan a marxi elmélet forradalmi jellegétől, vagyis az igazságától. Kettejük viszonyát illetően épp ezt az aspektust hagyták figyelmen kívül vagy értették félre leggyakrabban, sőt bírálták, mint az időközben csalárdul marxi tanítássá változtatott elmélet leggyengébb

pontját. Bernstein *A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladataiban* demonstrálja, hogy a dialektikus módszer és a harcos történelmi *állásfoglalás* szoros viszonyban állnak, amikor az 1847-es *Kommunista Kiáltványnak* a németországi proletárforradalom küszöbön állásával kapcsolatos tudománytalan előrejelzéseit helyteleníti: „Ez a történelmi önámítás, amely túlszárnyalja a legvadabb politikai fantaszták álmait, annál a Marxnál, aki már akkoriban is komolyan foglalkozott közgazdaságtannal, érthetetlen lenne, ha nem tudnánk felfedezni benne a hegeli dialektikus ellentmondás maradványait, melyektől sosem szabadult meg egészen (ebben nem jutott tovább, mint Engels). Ami az általános forrongás éveiben végzetesnek bizonyult.”^[58]

80.

Az *inverzió*, amelyet Marx azért hajtott végre, hogy „átmentse”^[59] a polgári forradalom szellemét, nem pusztán abból a trivialitásból áll, hogy a termelőerők anyagelvű fejlődésével helyettesíti be a hegeli Szellemnek az önmagával való találkozás felé az időben megtett útját, ahol a Szellem objektivációja azonos önnön elidegenedésével, történelmi sebei után pedig nem maradnak hegek.^[60] A valóságossá vált történelemnek többé nincs vége. Marx aláásta Hegel eseményektől elválasztott nézőpontját, ezzel együtt pedig bármifajta felsőbbrendű külső ágens passzív *szemlélődését*. Az elméletnek ettől kezdve csak azt kell megismernie, amit ő maga tesz. Ezzel szemben a gazdasági fejlődés passzív szemlélete a fennálló társadalom uralkodó észjárásában a körkörös rendszer megalkotására tett hegeli

kísérlet *nem dialektikus* részének *nem invertált* öröksége; olyan jóváhagyás, amely elvesztette intellektuális dimenzióit, és amelynek már nincs szüksége semmiféle hegelianizmusra az önigazoláshoz, mivel a mozgás, amit dicsérni jött, nem több, mint a világ egyetlen gondolattalan szektora, amelynek mechanikus fejlődése valóságosan dominálja az egészt. Marx egyfajta tudatos történelmet vázol. A mennyiséginek, amely a pusztán gazdasági értelemben vett termelőerők vak fejlődéséből származik, át kell alakulnia a történelem minőségi kisajátításává. A *politikai gazdaságtan kritikája* semmi más, mint a prehistorikus korszak zárlatának első felvonása: „Valamennyi termelési eszköz közül a legnagyobb termelőerő maga a forradalmi osztály.”^[61]

81.

Marx elméletét az köti szorosán a tudományos gondolkodáshoz, hogy a társadalomban valóságosan működő erők racionális megértésére törekszik. Alapjában véve azonban *túl van* a tudományos gondolkodáson: csak megszüntetve őrzi. Marx számára ugyanis a *harc* megértése a kérdés, és semmiképp sem a *törvényé*. „Csak egyetlenegy tudományt ismerünk, a történelem tudományát”, olvasható *A német ideológiában*.^[62]

82.

A polgári kor, amely a történelmet tudományos alapokra kívánja helyezni, átsiklik a tény felett, hogy az ehhez rendelkezésre álló tudomány történetileg jött létre, a gazdaság révén. Megfordítva, a történelem csak addig függ gyökeresen a

közgazdaságtantól, amíg pusztán *gazdaságtörténet* marad. Másfelől viszont a történelem valódi hatása a gazdaságra – az átfogó folyamatra, amely módosítja saját tudományos alapjait – valóban kiesett a tudományos megfigyelés látóköréből, amit jól mutatnak azok a hiábavaló szocialista számítások, amelyek úgymond rögzítették a válságok ciklikusságát; most pedig, hogy az állami beavatkozások folyamatosan ellensúlyozzák a válságtendenciák hatásait, ugyanez a tudományos-szocialista érvelési mód végérvényes gazdasági harmóniát vél felfedezni a létrejött egyensúlyban. A gazdaság meghaladásának a terve, a történelem birtokbavételének a terve, amennyiben meg akarja érteni – és magába akarja foglalni – a társadalom tudományát, maga nem lehet *tudományos*. Ennél az irányzatnál, amely úgy véli, a jelenkori történelem a tudományos megismeréssel uralható, a forradalmi nézőpont *burzsoá* maradt.

83.

A szocializmus utópikus áramlatai, jóllehet történetileg a fennálló társadalmi berendezkedés kritikájában gyökereznek, annyiban joggal nevezhetőek utópikusnak, hogy elutasítják a történelmet – tehát tagadják a valóságosan folyó harcot, együtt az idők minden változásával, hogy megtarthassák a boldog társadalomról alkotott örök tökéletességű képüket. De nem azért utópikusak, mert elvetik a tudományt. Éppen ellenkezőleg, az utópista gondolkodókat teljesen rabul ejtette a korábbi századok során kialakult tudományos észjárás. A céljuk éppen az általános racionalitás rendszerének a beteljesítése volt. Egyáltalában nem tartották magukat fegyvertelen

prófétáknak,^[63] mivel szilárdan hittek a tudományos bizonyítások társadalmi erejében, sőt a saint-simonisták még abban is, hogy a tudomány segítségével magukhoz ragadhatják a hatalmat. „Miért akarták volna fegyverrel kivívni, ami bizonyítható?” – kérdezi Sombart.^[64] Ám az utópisták tudományos elgondolása nem terjedt ki annak figyelembevételére, hogy egyes társadalmi csoportoknak érdekük fűződik a *status quo* fenntartásához, hatalmukban is áll fenntartani, ráadásul a pozíciójukhoz illő hamis tudatuk van. Az utópisták felfogása tehát még a tudományos fejlődés történeti realitásához képest is nagy elmaradást mutatott, vagyis ahhoz a tudományhoz képest, amelyet ekkor már mindinkább a *társadalmi kereslet* irányított, azaz olyan tényezők, amelyek nemcsak azt határozták meg, hogy milyen tudományos eredmények elfogadhatók, hanem azt is, hogy egyáltalán mit szabad kutatni. Az utópikus szocialisták rabjai maradtak a *tudományos igazság kifejezőmódjának*, ezért aztán az igazságot tisztán elvont képében fogták fel, ahogy azt a társadalmi fejlődés egy jóval korábbi szakaszában rögzítették. Ahogy Sorel megjegyzi, az utópisták a *csillagászat* mintájára óhajtották feltárni és demonstrálni a társadalmi törvényeket. Az általuk célzott, merőben történelemellenes harmónia logikus eredménye volt annak a kísérletnek, hogy a történelemtől lehető legfüggetlenebb tudományt alkalmazzák a társadalomra. Elképzelésüket ugyanazzal a tudományos ártatlansággal igyekeztek elterjeszteni, mint ami a newtonianizmust is jellemezte, a folyton súlykolt szerencsés végkimenetel pedig „ugyanazt a szerepet töltötte be társadalomelméletükben, mint

amit a tehetetlenség a klasszikus mechanikában”.^[65]

84.

Marx gondolkodását már életében is épp tudományos-determinista oldala szolgáltatta ki az „átideologizálásnak”, a munkásmozgalomra hagyott szellemi öröksége pedig még kiszolgáltatottabb volt. A történelem cselekvő alanyának eljövetele folyton eltolódik, és mindinkább a közgazdaságtan, a *par excellence* történeti tudomány fogja garantálni saját jövőbeli tagadásának elkerülhetetlenségét. Így viszont a forradalmi gyakorlat – e tagadás egyedüli igazsága – kiszorul az elmélet látóteréből. Türelmesen tovább kell hát tanulmányozni a gazdasági fejlődést, és továbbra is hegeli nyugalommal túrni azt a fájdalmat, ami, végeredményben, a „jó szándékok temetője”. A forradalom tudománya ekkor arra a következtetésre jut, hogy *a tudat mindig túl korán érkezik*, ezért instruálni kell. „Nekünk és mindazoknak, akik hasonlóan vélekedtek, a történelem nem adott igazat. Világosan megmutatta, hogy a gazdasági fejlődés állása a kontinensen akkor még korántsem érett meg a tőkés termelés megszüntetésére...” – mondja Engels 1895-ben.^[66] Marx egész életében megtartotta elméletének egységes nézőpontját, de az elmélet *kifejtését* a domináns észjárás *terepén* végezte el, az egyes szaktudományok, legfőképp a polgári társadalom alaptudománya, a politikai közgazdaságtan kritikáján keresztül. Az elmélet később ebben a csonkaságában rögzült, és ebből lett a „marxizmus”.

85.

Marx elméletének fogyatékosága természetes módon következik a korabeli proletariátus forradalmi harcának fogyatékoságából. A német munkásosztály nem kiáltotta ki a permanens forradalmat 1848-ban; a Kommün elszigeteltségében elbukott. A forradalmi elmélet így aligha bontakozhatott ki. Az, hogy Marx a tudományos munka elválasztottságában volt kénytelen védelmezni és csiszolgatni elméletét – a British Múzeumban! –, az elmélet kárára vált. Éppen a munkásosztály jövőbeli fejlődésére vonatkozó tudományos következtetések sora, illetve az azokra épülő szervezeti gyakorlat bizonyul majd a proletár öneszmélés akadályának egy későbbi szakaszban.

86.

A proletárforradalom *tudományos* indoklásának minden elméleti elégtelensége, mind tartalmát, mind formális kifejtését illetően, arra vezethető vissza, hogy *a forradalmi hatalomszerzésre tekintettel* a proletariátust a burzsoáziával azonosítja.

87.

Az, hogy a proletárhatalom tudományos legitimitását hajlamos volt *ismétlődő* múltbéli kísérletekkel demonstrálni, a *Kiáltvány* megírásától kezdve elhomályosította Marx történeti gondolkodását, ebből kifolyólag ugyanis fenn kellett tartania a termelési módok *lineáris* fejlődésének a modelljét, melynek hipotetikus motorja az osztályharc, az egyes ütközetek pedig rendre „az egész társadalom forradalmi átalakulásával vagy a

harcban álló osztályok közös pusztulásával”^[67] végződnek. A valóságos történelemben azonban az „ázsiai termelési mód” is, mint maga Marx másutt megállapítja, minden osztálykonfliktus ellenére változatlan maradt, a jobbáglázadások sem győzték le soha a földesurakat, és az ókori rabszolgapelélések sem kerekedtek a szabad polgárok fölé. A lineáris sémák mindenekelőtt azt tévesztik szem elől, hogy *a burzsoázia az egyetlen forradalmi osztály, amely valaha győzedelmeskedett*; egyben az egyetlen, amelynek az esetében a gazdasági fejlődés egyszerre volt oka és következménye annak, hogy rátette a kezét a társadalomra. Ugyanennek a leegyszerűsítésnek a következtében hagyta Marx figyelmen kívül az állam által betöltött gazdasági szerepet az osztálytársadalom irányításában. Ha úgy is tűnhetett, hogy a felemelkedő burzsoázia leválasztotta a gazdaságot az államról, ez csak annyiban igaz, amennyiben a régi állam még egy *statikus gazdasági rendben* működött az osztálynyomás eszközeként. A burzsoázia önálló gazdasági ereje az állam meggyöngyülésének középkori periódusában növekedett meg, a hatalmi egyensúly feudális felaprózódásakor; azonban a modern államhatalom – amely kezdetben még csak támogatta a fejlődő burzsoáziát a merkantilista rendszerrel, később, a *laissez-faire* időszakban, pedig a *burzsoázia államává* lett – már nagyon is központi szerepet játszott a *gazdasági folyamatok* tervezett irányításában. A *bonapartizmus* jelenségében mindazonáltal már Marx is le tudta írni a modern etatista bürokrácia prototípusát, a tőke és az állam összeolvadását, ahol „az államhatalom mindinkább a munka feletti nemzeti tőkés

hatalomnak, a társadalom leigázásának a céljára szervezett közhatalomnak [...] a jellegét öltötte magára”,^[68] és ahol a burzsoázia lemondott mindenfajta történelmi létmódról, ami túlmutatna a dolgok gazdaságtörténetévé lefokozott történelmen, és pusztán arra vágyott, hogy „a többi osztályéval egyenlő politikai jelentéktelenségre kárhoztassák”.^[69] Tehát már itt lefektették a modern spektákulum társadalompolitikai alapjait, amelyek negatívan azt tételezik, hogy a proletariátus *az egyedüli osztály, amely történelmi életet követel.*

88.

Marx elmélete ténylegesen kizárólag két osztályra terjed ki, két tiszta osztályra, *A tőke* elemzésének két tárgyára, a burzsoáziára és a proletariátusra; egyúttal csakis ezek számítanak a történelem menetében forradalmi osztálynak – ám eltérő feltételek között. A polgári forradalom lezajlott. A proletárforradalom terv, az előző forradalom alapján született, de minőségileg különböző. Akik eltekintenek a burzsoázia történelmi szerepének *eredetiségétől*, elleplezik a proletár terv voltaképpeni eredetiségét is, pedig az csak akkor érhet el valamit, ha a proletariátus saját zászlaja alatt halad, és tudatosítja „kolosszális feladatait”. A burzsoázia azért került hatalomra, mert a fejlődő gazdaság osztálya. A proletariátus maga csak akkor válhat hatalommá, ha a *tudatosság osztályává* lesz. A termelőerők növekedése ilyen hatalmat nem biztosít, még a vele növekvő kifosztás kerülőútján sem. Hatalmának nem lehet eszköze jakobinus államcsíny. Nem segítheti semmiféle *ideológia*, amellyel részleges céljait általánosnak

állítaná be, mert a proletariátus nem őrizgethet valóban sajátjaként semmiféle részleges valóságot.

89.

Még ha Marx – a proletariátus harcában való részvételének jól körülhatárolható időszakában – sokat is várt a tudományos előrejelzésektől, sőt az ökonomizmus^[70] illúzióinak elméleti alapjait is lefektette, személy szerint, mint ismeretes, sosem volt a rabjuk. Egy 1867. december 7-én kelt közismert levelében – a levél egy cikket kísért, amelyben ő maga kritizálja *A tőkét*, s amelyet Engelsnek kellett megjelentetnie más néven, mintha egy ellenfelük írta volna – világosan kimutatja saját tudománya határait: „A szerző *szubjektivista* elhajlásának – amire talán pártállása és múltja készítette és ösztönözte –, azaz a beszédmódnak, mellyel a jelenlegi folyamatok, a fennálló társadalmi mozgások hosszú távú kimenetelét ecseteli, semmi köze tényleges elemzéseéhez.”^[71] Azzal, hogy maga hívja fel a figyelmet saját objektív elemzése „tendenciózus végkövetkeztetéseire”, no meg az irónia révén, miszerint „talán” személyes tényezők készítették tudománytalan túlkapásokra, Marx egyben meg is adja a módszertani kulcsot a két aspektus fúziójához.

90.

Megismerés és cselekvés fúziójának magában a történelmi harcban kell megvalósulnia úgy, hogy mindkettő a másikba helyezi saját igazsága biztosítékát. A proletárosztály azáltal válik cselekvő alannyá, hogy forradalmi harcokat robbant ki és

átszervezi a társadalmat a *forradalmi pillanatban*; ekkor lesz szükség a *tudatosság gyakorlati feltételeire*, amelyek között a gyakorlat elmélete úgy nyer igazolást, hogy gyakorlati elméletté válik.^[72] A forradalmi elmélet azonban a szervezetépítés sarkalatos kérdésének szentelte a legkevesebb figyelmet a munkásmozgalom megindításának az idején – amikor az elméletnek még megvolt az *egységes* jellege, amelyet a történelem elgondolása nyújtott (és ezt teljesen indokoltan kívánták a történelemcsinálás *egységes gyakorlatává* fejleszteni). Ehelyett azonban éppen ezen a ponton vált *következetlenné* az elmélet, miután a polgári forradalmaktól kölcsönzött etatista és hierarchikus módszereket hasznosították újra. A munkásmozgalomnak azok a szervezeti formái, melyeket azután termelt ki, hogy lemondott az elméletről, már kimondottan tiltották bármilyen egészséges elméleti keretrendszer fenntartását; ehelyett azt különböző részleges szakterületekre darabolták fel. Ez az ideológiává idegenedett elmélet pedig már arra sem volt képes, hogy felismerje a történelem általa elárult egységes elgondolásának gyakorlati igazolását, amikor a spontán munkásmegmozdulásokban maga a történelem tört felszínre; annyit bírt tenni, hogy megjelenésüket és emléküket is elfojtotta. Pedig épp a harc hevében kikovácsolt történelmi formák adják a gyakorlati közeget, amelyre az elméletnek szüksége van ahhoz, hogy igaz lehessen. Ezek a formák minden elmélet alapkövetelményei, noha elméletileg sosem kerültek megfogalmazásra. A *munkástanácsot (a szovjetet)*^[73] például nem az elmélet fedezte fel. Sőt, már a Nemzetközi Munkásszövetség^[74] legmagasabb

elméleti igazsága is saját tevékeny, gyakorlati létében állt.^{75}

91.

Az I. Internacionálét kezdeti sikerei arra ösztönözték, hogy vesse ki magából a domináns ideológia zavaros befolyásának a maradványait. Ám a kisvártatva bekövetkező veresége és szétverése nyomban felszínre hozta a proletárforradalom kétféle elgondolása közti ellentétet, s mivel mindkettőnek volt egy *tekintélyelvű* oldala, a munkásosztály tudatos önfelszabadítása lekerült a napirendről. A marxisták és bakunyinisták közti egyre engesztelhetlenebb viszály két kérdéskört érintett: egyrészt a hatalomét a forradalmi társadalomban, másrészt a mozgalom aktuális szervezetének a kérdését; és a két probléma között a szembenálló felek véleménye különösképp egy az egyben megcserélődött. Bakunyin illúziósnak tartotta, hogy az osztályok autoriter államhatalommal felszámolhatók volnának, ugyanis előre látta, hogy így óhatatlanul újratermelődik egy bürokratikus uralkodó osztály, illetve a szellemi elit – vagy az akként elismertek – diktatúrája. Marx úgy hitte, hogy egyfajta érési folyamat, mely a gazdasági ellentmondások kiléleződésének és a munkások demokráciára nevelésének összetett folyamánya lesz, a proletárállam szerepét az újonnan létrejött társadalmi viszonyok objektíve megkövetelt jogszerűsítésére fogja korlátozni; így hát azzal vádolta Bakunyint és követőit, hogy magukat ravaszul az Internacionálé fölébe helyezve afféle autoriter, konspiratív elitet alkotnak, és önhitt tervük, hogy a társadalomra erőltessék a legnagyobb forradalmárok – vagy a

magukat annak hívők – felelőtlen zsarnokságát. Bakunyin valóban ilyen ígéretekkel toborozta követőit: „Mi, láthatatlan pilóták a népek viharában, mi vezetjük majd a forradalmat, de nem holmi látványos hatalom módján, hanem Szövetségünk^[76] kollektív diktatúrájával. Diktatúra válllapok nélkül, tisztek nélkül, hivatali jog nélkül, ami annál hatásosabb lesz, mivel nélkülözni fogja a hatalom mindennemű látszatát.”^[77] Így aztán a munkásforradalom kétfajta *ideológiája* került szembe egymással; mindkettő kritikájában volt egy csipetnyi igazság, azonban mindkettő lemondott a történelem egységes elgondolásáról, és ideológiai *tekintélyt* követelt magának. Erős szervezetek, köztük a Német Szociáldemokrata Párt és az Ibériai Anarchista Föderáció,^[78] hűségesen szolgálták egyik vagy másik ideológiát; az eredmény pedig mindenütt drámaian eltért az eredeti céloktól.

92.

Az anarchisták sajátossága, hogy a proletárforradalom célját azonnal elérhetőnek vélik; ez egyszerre a valódi anarchista küzdelmek vonzereje és hátulütője (a *valódié*, ugyanis az individualista változatok mondvacsinált anarchizmusa mindig is nevetséges volt). A kollektivista anarchizmus a modern osztályharc történelmi eszméjéből kizárólag a végkövetkeztetést veszi át, annak kompromisszummentes követelése pedig magától értetődően minden módszer átgondolt megvetését vonja magával. A *politikai küzdelmet* illető kritikájuk így azonban elvont maradt, a gazdasági küzdelem általuk választott módja pedig azon az illúzión nyugodott, hogy

az általános sztrájk vagy a népfelkelés pillanatában majd a termelést illetően is egy csapásra megoldódik minden. Az anarchisták *egy eszményt kívánnak megvalósítani.*^[79] Az anarchizmus az államnak és az osztályoknak, azaz a társadalomtól elválasztott ideológiák társadalmi feltételeinek szintúgy *ideologikus* tagadása. Ez *a tiszta szabadság ideológiája*, ami mindent egyformának állít be, és a történelmi rossznak még a gondolatát is kerüli. Ennek a minden részleges követelést fuzionáló nézőpontnak köszönhető az anarchizmus érdeme, hogy a fennálló körülményeket az élet egészének, nem pedig valamilyen kitüntetett specifikus kritikának a nevében utasította el; de minthogy ezt a fúziót abszolútumnak gondolták, mint ami önkéntes elhatározásból, már tényleges társadalmi megvalósulása előtt megvalósult, nyilvánvaló következetlenségre ítélték magukat. Ugyanis az anarchizmus mást sem tesz, mint újra meg újra elismétli, minden harcban felmelegíti ugyanazt az egyszerű végkövetkeztetését, amelyet kezdettől fogva a mozgalom egyedüli végcéljának tekintettek. Jól tükrözi ezt Bakunyin 1873-as levele, amellyel kilépett a Jura Föderációból: „Az elmúlt kilenc évben több mint elég eszme született az Internacionáléban a világ megmentésére – már ha pusztán eszmék megmenthetik –, s velem gyűlik meg a baja annak, aki még egyet kitalál. Nem az eszmék idejét éljük, hanem a tényekét és a tettekét.” Kétségtelen, hogy ez az álláspont átmenti a proletariátus történelmi gondolkodásából azt a bizonyosságot, hogy az eszméknek gyakorlattá kell válniuk, ám rögtön elhagyja a történelem talaját, amennyiben feltételezi, hogy a gyakorlatba vezető átmenet megfelelő

formáit már megtalálták, és azok többé nem változnak.

93.

Az anarchisták, akik ideológiai meggyőződésükkel kimondottan megkülönböztetik magukat az egész munkásmozgalomtól, saját körükben is újratermelik a kompetenciák elválasztását, nevezetesen azzal, hogy mintegy előkészítik a terepet az egész mozgalom feletti informális hatalomgyakorláshoz saját ideológiájuk propagandistái és házörzői számára, akik rendszerint középszerű szakemberekből lesznek, minthogy intellektuális tevékenységük jórészt pár örök igazság szajkózására korlátozódik. Az egyhangú döntés ideologikus imádata is *a szabadság szakemberei* által gyakorolt korlátlan önkénynek kedvezett a szervezeten belül; a forradalmi anarchizmus ugyanilyen jellegű, ugyanilyen eszközökkel megvalósuló teljes egyetértést vár el a felszabadított néptől is. Az pedig, hogy nem voltak hajlandók figyelembe venni, mekkora különbségek vannak egy valóságos küzdelemben egybeforrt kisebbség és egy szabad egyénekből álló társadalom helyzete között, a többi mozgalmártól is rendre elválasztotta az anarchistákat, különösen a közös kiállást megkívánó helyzetekben, amint azt számtalan anarchista fellobbanás példázta Spanyolországban, melyek egytől egyig kis hatósugarúak voltak, és helyben el is taposták őket.

94.

Az anarchizmus kimondva-kimondatlanul azt az illúziót táplálja, hogy folyamatosan küszöbön áll egy forradalom, mely azonnali beteljesülésével igazolni fogja az anarchista ideológiát,

valamint a szervezetépítés abból levezetett gyakorlati elveit. Az anarchizmus 1936-ban valóban kiobbantott egy társadalmi forradalmat, és kétségkívül a legtovább jutott a proletárhatalom kiépítésében. De itt is meg kell jegyezni, egyfelől, hogy a népfelkelésre a katonai államcsíny kényszerhelyzete adta meg a jelet; másfelől, mivel a forradalom nem mehetett végbe pár nap alatt – hiszen az ország fele a francóisták kezében volt, akik hathatós külföldi támogatásra is számíthattak, míg a levert nemzetközi munkásmozgalom maradéka már ekkor behúzta fülét-farkát, ráadásul polgári erők és egyéb etatista munkáspártok is átmentették magukat a köztársasági táborba –, a szervezett anarchista mozgalom nem teljesíthette ki a forradalom félsikereit, sőt még megvédeni sem tudta, amit kivívott. Elismert vezetőiből miniszterek lettek; túszul ejtette őket a polgári állam, amely elszabotálta a forradalmat, hogy aztán a polgárháborút is elveszítse.

95.

A II. Internacionálé „ortodox marxizmusa” a szocialista forradalom tudományos ideológiája, amely minden igazát objektív gazdasági folyamatokhoz köti, valamint ahhoz, hogy a szervezet által felvilágosított munkásosztály körében mindinkább el fog terjedni azok szükségszerűségének a belátása. Ez az ideológia újjáéleszti a pedagógiai meggyőzésbe vetett hitet, mely az utópikus szocialistákat is jellemezte, de hozzátoldja a történelem folyamára való *kontemplatív* hivatkozást. Az ehhez illő magatartás azonban éppúgy nélkülözi a totális történelem hegeli dimenzióját, mint a mozdulatlan

totalitásnak az utópista (legmagasabb fokon a fourier-i^[80]) kritikában meglévő vízióját is. Ez a tudományos magatartás, amely nemigen képes többre, mint szimmetrikusan felállítani erkölcsi döntéshelyzeteket, ragadtatta [Rudolf] Hilferdinget arra a szarkasztikus megjegyzésre, hogy a szocializmus szükségszerűségének a belátása „nem ad útmutatást arra vonatkozóan, hogy pontosan milyen gyakorlati magatartást volna érdemes elsajátítani. Mert ugyan bármilyen tetszőleges szükségszerűség könnyen belátható, de egész más dolog a belátott szükségszerűség szolgálatába szegődni.”^[81] Akiknek nem sikerült megértenie, hogy a történelem egységes elgondolása Marx és a forradalmi proletariátus számára *együtt járt az ehhez illő gyakorlati magatartás elsajátításával*, rendszerint az ehelyett felvett magatartásminták áldozatául estek.

96.

A szociáldemokrata szervezet saját ideológiájával kiszolgáltatta magát a munkásosztályt nevelni kívánó *professoroknak*, ezért aztán a passzív nevelődésnek megfelelő szervezeti formát öltött magára. A II. Internacionálé szocialistái kétségkívül tevékenyen részt vettek a politikai és gazdasági küzdelemben, ám mélységesen *kritikátlan* módon. Egyfajta *illuzórikus forradalmiság* jegyében kimondottan *reformista* gyakorlatot folytattak. Így aztán elkerülhetetlen volt, hogy a forradalmi ideológia éppen a hirdetői sikerén fusson zátonyra. Hogy a mozgalmon belül a parlamenti képviselőket és az újságírókat elválasztották a többiektől, a polgári életmód felé terelte ezeket

az eleve a polgári értelmiség köréből toborzott elemeket. A szakszervezeti bürokrácia még az ipari munkásharcok veteránjai közül toborzott és kiemelt tagokat is munkaerő-ügynökökké változtatta, akik úgy adták-vették portékájukat, mint bármilyen árucikket. Ahhoz, hogy tevékenységük a forradalmiságnak legalább a látszatát megőrizze, az jött volna nekik kapóra, ha a kapitalizmus gazdaságilag képtelennek bizonyul *támogatni* reformizmusukat, amit politikailag, a jogi nyomásgyakorlásuk esetében, még úgy-ahogy elviselt. Ezt az összeférhetetlenséget jelezte előre a tudományuk; és ezt cáfolta minden esetben a történelem.

97.

A szóban forgó ellentmondást, melynek Bernstein (bizonyára mert a politikai ideológia a szociáldemokraták közül tőle állt a legtávolabb, és ő követte legnyíltabban a polgári tudományok módszertanát) becsülettel igyekezett demonstrálni a megalapozottságát – és amit az angol munkások reformista mozgalma, miután lemondott a forradalmi ideológiáról, a maga módján szintén beigazolt –, mindazonáltal csak a történelmi fejlődés bizonyíthatta cáfolhatatlanul. Bernstein, bármennyi illúziót is táplált egyébiránt, kétségbe vonta, hogy bármilyen kapitalista termelési válság csodával határos módon cselekvésre bírhatná a szocialistákat, akik minden jel szerint csak egy ilyesfajta törvényes felszentelés után kívántak a forradalom örökébe lépni. Az első világháború mélységes társadalmi megrázkódtatásában, hiába lett volna alkalmas a pillanat az öneszmélésre, kétszer is bebizonyosodott, hogy a

szociáldemokrata hierarchia nem adott forradalmi nevelést a német munkásoknak, nem tette őket *teoretikusokká*: először, amikor a párt nagy többséggel támogatta az imperialista háborút, majd amikor a vereség közepette eltiporta a szpartakistákat. [Friedrich] Ebert, a szociáldemokrata vezetővé lett egykori munkás, bizonyára még az eredendő bűnben is hitt, hiszen bevallottan gyűlölte a forradalmat, „mint a bűnt”. Egyben, pontosan előrejelezve a *szocialista képviselőséget*, amely rövidesen halálos ellenséget fog látni az oroszországi és külföldi proletariátusban, ő fogalmazta meg legpontosabban az új típusú elidegenedés programját is: „A szocializmus ennyit tesz: sokat kell dolgozni.”

98.

Marxista gondolkodóként Lenin pusztán csak következetes, *hithű* követője volt Kautskynak, amennyiben az „ortodox marxizmus” *forradalmi ideológiáját* alkalmazta az orosz feltételekre, melyek közé nem lehetett átültetni a II. Internacionálé másutt folytatott reformista gyakorlatát. A proletariátus *külső* irányítása, amelynek hagyományos eszköze a „hivatásos forradalmárrá” lett értelmiségiek ellenőrzése alatt álló fegyelmezett, föld alatti párt, itt olyan újszerű szakmát hív létre, amely nem lesz hajlandó lepaktálni a kapitalista társadalom semelyik kormányzati-politikai irányító szakmájával sem (a cári politikai rendszer eleve nem lett volna képes ilyen kompromisszumra, hiszen kellett volna hozzá fejlett polgári hatalom, amivel ő nem rendelkezett). Így vált a *társadalom teljes körű irányításának a szakmájává*.

99.

Az első világháború, és már előtte a nemzetközi szociáldemokrácia összeomlása, világszinten elterjesztette a bolsevikok autoriter ideológiai radikalizmusát. A munkásmozgalom demokratikus illúzióinak vérbe fulladása az egész világból Oroszországot csinált, a bolsevizmus pedig, meglovagolva a válságkorszak első forradalmi hullámát, a világ összes nemzeti proletariátusa elé saját hierarchikus és ideologikus modelljét állította példaként arra, hogyan is kell „oroszul” beszélni az uralkodó osztállyal. Lenin nem azt vetette a II. Internacionálé szemére, hogy marxizmusuk forradalmi *ideológia*, hanem hogy már nem az.

100.

Ugyanaz a történelmi pillanat, amikor a bolsevizmus *saját hasznára* diadalmaskodik Oroszországban, a szociáldemokrácia pedig a *régi világért* harcol sikeresen, jelzi, hogy megszületett a dolgok új rendje, amely a modern spektákulum uralmának az origója: a *munkásképviselet* homlokegyenest szembefordult a munkásosztállyal.

101.

„Minden korábbi forradalomban – írja Rosa Luxemburg a *Die Rote Fahne*-ben 1918. december 21-én – a küzdőfelek nyílt sisakkal léptek az arénába: osztály osztály ellen, program program ellen küzdött. [...] A mai forradalomban a régi rend gyarmati csapatai nem az uralkodó osztályok saját címere alatt lépnek a küzdőtérre, hanem úgynevezett »szociáldemokrata

pártok« zászlaja alatt. [...] Ha a forradalom sarkalatos kérdését, hogy *kapitalizmust vagy szocializmust*, nyíltan és becsületesen feltennék, elképzelhetetlen lenne, hogy a proletariátus döntő tömege bizonytalankodjék vagy meginogjon.”^[82] Tehát eltiprása előtt pár nappal a német proletariátus radikális szárnya leleplezte a titkot, azoknak a megváltozott körülményeknek a titkát, melyeket az egész korábbi folyamat hívott létre (a munkásképviselet hathatós közreműködésével): a fennálló rendet spektakuláris berendezkedés védelmezi; látszatok uralkodnak a társadalmon, ahol már semmiféle „sarkalatos kérdést” nem lehet többé „nyíltan és becsületesen” feltenni. Ezen a ponton a proletariátus forradalmi képviselete lett a társadalom teljes meghamisításának elsődleges tényezője, egyben legfőbb eredménye.

102.

A proletariátus bolsevikalapú megszervezése, ami eredetileg szükségmegoldás volt, melyet az orosz elmaradottság és a fejlett országok munkásmozgalmainak a forradalmi harcról való lemondása hívott elő, ugyancsak az orosz elmaradottságban lelte meg a bolsevik szervezeti forma ellenforradalmi fordulatához kellő feltételeket, melynek csíráit tudtán kívül már megfogantatásakor magában hordta; az európai munkásmozgalmi tömegek ismételt megtorpanása a *Hic Rhodus, hic salta*^[83] fémjelezte 1918–20-as időszakban, a megtorpanás, amihez hozzátartozott radikális kisebbségeinek erőszakos eltiprása, pedig csak még inkább elősegítette a fordulat kiteljesedését, és nem állta útját annak, hogy a hazug

végeredmény ország-világ előtt úgy állítsa be magát, mint az egyetlen járható proletár út. Miután megkaparintotta a munkáshatalom képviselőjének és védelmének állami monopóliumát, amivel a létét indokolta, a bolsevik párt végre azzá vált, ami mindig is volt: a proletariátus tulajdonosainak pártjává, amely általában véve felszámolta a korábbi tulajdoni formákat.

103.

Az orosz szociáldemokrácia különböző irányzatai húsz éven át folytattak meddő elméleti vitákat arról, hogy melyik tényező játszhat kulcsszerepet a cárizmus megdöntésében – a burzsoázia gyengesége, a parasztság túlsúlya, a városokban tömörülő és harcra kész, ám gyászos kisebbségben lévő proletariátus fellépése vagy más egyéb –, míg nem a gyakorlat hozta a megoldást, pontosan egy olyan fejlemény révén, mely nem szerepelt az eredeti számításokban: a proletariátust irányító forradalmi bürokrácia, miután megszállta az államot, újfajta osztályuralmat szabadított a társadalomra. A szűk értelemben vett polgári forradalom nem volt lehetséges; a „demokratikus munkás-paraszt diktatúra”^[84] üres szólam volt; a munkástanácsok (szovjetek) proletárhatalma nem tudott egyidejűleg ellenállni a birtokos parasztságnak, az orosz és nemzetközi fehér reakciónak, valamint saját *kikülönült*, tőle elidegenedett képviselőjének, az államot, a gazdaságot, a szólást, kisvártatva pedig a gondolatot is teljes körű ellenőrzése alá vonó munkáspártnak. [Lev] Trockij és [Alexander] Parvus elmélete a permanens forradalomról volt az egyetlen – ezt

Lenin is átvette 1917 áprilisában –, amely illet a burzsoázia társadalmi fejlődése tekintetében elmaradott országokra, de csak azután, hogy számításba jött a bürokrácia osztályhatalmának korábban ismeretlen tényezője. A bolsevik vezetés gyakori belviszályai során Lenin állt ki legkövetkezetesebben amellett, hogy a diktatórikus hatalom az ideológia legfelsőbb képviselőjének a kezében összpontosuljon. Kivétel nélkül mindig igaza volt ellenfeleivel szemben, ugyanis rendre olyan megoldások mellett foglalt állást, amelyek az abszolút hatalmat gyakorló kisebbség korábbi rendeleteiből következtek: a parasztságtól *államilag* megtagadott demokráciát ugyanúgy meg kell tagadni a munkásságtól is, ami azt vonja magával, hogy a kommunista szakszervezeti vezetőktől, általában a párttagoktól, sőt végül a párthierarchia csúcsától is. A X. kongresszuson, miközben a kronstadti munkástanácsot fegyverrel térdre kényszerítik és rágalomhadjáratot indítanak ellene, Lenin szájából elhangzik a „munkásellenzékbe” tömörült baloldali bürokratákkal szembeni ítélet, amelynek a logikájára Sztálin utóbb majd a világ maradéktalan felosztását építi: „Vagy itt, vagy ott, puskával, de nem az ellenzékkel. [...] [M]ost már elégünk van az ellenzékiségből!”^[85]

104.

A bürokrácia, miután egyedüli tulajdonossá vált az államkapitalizmusban, Kronstadt [1921] után mindenekelőtt belső hatalmát konszolidálta a parasztsággal az „Új gazdaságpolitika” [NEP] keretében kötött ideiglenes szövetségen keresztül, és hasonlóképpen védte be magát a külső támadások

ellen is, a III. Internacionálé bürokratizált pártjaiba besorozott munkásokat használva arra, hogy az orosz diplomácia előretolt helyőrségeként szabotáljon minden forradalmi megmozdulást és támogasson olyan polgári kormányokat, amelyeknek a nemzetközi politikában számíthatott a segítségére (a Kuomintang hatalmát Kínában 1925–27 között, a Népfrontot Spanyol- és Franciaországban [1936–39] stb.). Ám a bürokratikus társadalom kiépítésének a következő lépcsője a parasztságra lesújtó terror volt, hogy végbemehessen a világtörténelem legbrutálisabb eredeti tőkefelhalmozása. A sztálinista iparosítással végleg lehullt a lepel a *bürokráciáról*: kiderült, hogy a gazdasági hatalom továbbvivője, a piaci társadalom lényegének, a bérmunkának az őre. Ekkor bizonyította erejét a független gazdaság, mely – mint a tapasztalat megmutatta – olyan mértékig képes uralma alá hajtani bármely társadalmat, hogy saját céljaira újraalkothatja a neki kellő osztályuralmat is; amiből levonható a következtetés, hogy a burzsoázia létrehozott egy autonóm hatalmat, amely, ha nem csorbul az autonómiája, burzsoázia nélkül is tökéletesen működőképes. A totalitárius bürokrácia nem „a történelem utolsó birtokos osztálya”, ahogy Bruno Rizzi gondolta,^[86] pusztán a piacgazdaságnak kedvező *helyettes uralkodó osztály*. A hiányzó kapitalista magántulajdon helyébe annak nyers változata, a bürokrata osztály leegyszerűsített, kevésbé sokféle, kollektív tulajdonként *koncentrált* birtoka lépett. Az uralkodó osztály fejletlensége egyben a gazdasági fejletlenség kifejeződése; és nincs is jobb kilátásuk, mint a világ egyes régióiban behozni a lemaradást. Ennek a pótlékjellegű

uralkodó osztálynak az elválasztás burzsoá modellje alapján szervezett munkáspárt biztosítja a hierarchikus-állami keretet. Ante Čiliga írta az egyik sztálini munkatábor mélyén: „A szervezés technikai kérdéseiről kiderült, hogy társadalmi kérdések.”^[87]

105.

A forradalmi ideológia, az *elválasztottak összetartása*, amelyre a leninizmus tette a legnagyobb céltudatos erőfeszítést, mégpedig abból a célból, hogy kézben tartsa a neki ellenszegülő valóságot, a sztálinizmussal visszazuhant abba, ami valójában: újra *széttartóvá* vált. Itt az ideológia többé már nem fegyver, hanem cél. Az ellentmondást nem tűrő hazugság örületbe csap át. A totalitárius ideológiai kinyilatkoztatásban a valóság és a cél is elmosódik: csak az létezik, amiről azt mondja, hogy létezik. Ez a spektakulum helyi jellegű együgyűsége, melynek szerepe mindazonáltal meghatározó a spektakulum globális fejlődésében. Az ideológia, amely itt materializálódott, gazdaságilag nem változtatta át a világot, ahogy a bőség szakaszába lépett kapitalizmus; egyszerűen karhatalmilag megváltoztatta az *észlelését*.

106.

A hatalomra jutott ideologikus-totalitárius osztály egy feje tetejére állított világ sajátos hatalma: minél jobban megerősödik, annál hevesebben állítja, hogy ő nincs; ereje elsősorban arra szolgál, hogy saját nemlétét bizonygassa. Szerénységében persze csak eddig megy el, hiszen hivatalos

nemléte közben egybeesik a történelmi fejlődés *non plus ultrájával*, ami ugyanakkor a tévedhetetlen vezetés érdeme. Bár mindenüvé kiterjed, a bürokrácia a tudat számára *láthatatlan osztályá* kell hogy váljon; így aztán a társadalmi életet teljesen átszövi az örület. A teljes hazugság társadalmi megszervezése ebből az alapvető ellentmondásból nő ki.

107.

A sztálinizmusban a bürokrata osztályon *belül is* terror uralkodott. A terrorizmusnak, mely a bürokrata osztály hatalmát megalapozta, erre az osztályra is le kellett sújtania, mivel mint birtokos osztály semmilyen törvényi garanciával, elismert státusszal nem rendelkezett, mely kiterjedt volna minden egyes tagjára. Valódi tulajdonát álcázza, mert csakis a hamis tudat révén vált tulajdonossá. A hamis tudat abszolút hatalmát csakis abszolút terror révén tarthatja meg, ahol a valós indítékoknak nyomuk vész. A bürokrata uralkodó osztály tagjainak csak kollektív tulajdonjoguk van a társadalom felett, hiszen ők is részesei a mindent átszövő hazugságnak: el kell játszaniuk a szocialista társadalmat vezető proletariátus szerepét, hűen követve az ideológiai árulás szövegkönyvét. De ténylegesen csak úgy tudnak részt venni ebben a kollektív hazugságban, ha azt hiszik, hogy részvételüket hitelesnek ismerik el. Az egyes bürokraták nem formálhatnak jogot a hatalomra, mert csak úgy bizonyíthatnák, hogy szocialista proletárok, ha önmaguk szöges ellentétének mutatnák magukat; azt pedig egyáltalán nem tudják bizonyítani, hogy rendes bürokraták, hiszen a hivatalos verzió szerint bürokrácia

nem létezik. Így mindegyikük teljesen ki van szolgáltatva a központi ideológiai *garanciának*, amely hajlandó ellenjegyezni mindazon bürokraták kollektív részesedését a „szocialista hatalomból”, akiket történetesen *nem likvidál*. Ha a bürokratáknak hatalmukban is áll kollektív módon dönteni bármiről, magának az osztálynak a kohéziója csak úgy biztosítható, ha terrorista hatalmuk egyetlen személyben összpontosul. Ez a személy a letéteményese az *uralmon lévő* hazugság egyetlen praktikus igazságának: hogy lefektesse önnön áthághatatlan, de folyton módosuló határát. Sztálin megfellebbezhetetlen joga eldönteni, ki számít tulajdonos bürokratának, azaz ki nevezhető „proletárnak”, és kiből lesz „Mikádó és Wall Street pénzelte áruló”. A bürokrata atomok^[88] személyi jogaik közös lényegét csakis Sztálin személyében ismerhetik fel. Sztálin a világ sajátos ura, aki abszolút személyiségnek véli magát, és akinek a tudata számára nem létezik magasabb szellem.^[89] „A világ urának valóságos tudata arról, hogy micsoda, a valóság általános hatalmáról, abban a romboló erőben van, amelyet alattvalóinak vele szemközt álló személyes énjével szemben gyakorol”.^[90] Ő a hatalom, amely kijelöli az uralkodás területét, egyben „*a hatalom, amely letarolja e területet*”.^[91]

108.

Amikor az ideológia, miután az abszolút hatalom birtokában maga is abszolúttá vált, részleges ismeretanyagból totalitárius hazugsággá alakult, maradéktalanul elsöpri a történelem elgondolását, és így a történelem mint olyan sem létezhet

tovább, még a legköznapiabb ismeretek szintjén sem. A totalitárius bürokrata társadalom az örök jelenben él, ahol minden fejlemény csak annyiban valóságos, amennyiben kiterjeszhető rá a rendőrség hatásköre. A már Napóleon által megfogalmazott terv – az „emlékezet erőinek monarchikus irányítása” – a múlt folyamatos manipulálásában lelte meg teljes konkretizációját, ahol nem pusztán átértelmezik, de egyenesen átírják a tényeket. Ám a minden történelmi realitás alóli felszabadulásnak az lesz az ára, hogy elvesz a racionális referenciasík, amely másfelől viszont valamennyi *történelmi* kapitalista társadalom számára nélkülözhetetlen. Köztudott, mibe került az orosz gazdaságnak az eszét vesztett ideológia tudományos alkalmazása; a Liszenko-ügy: mementó. Az abban rejlő ellentmondás, hogy az iparosodott társadalmat irányító bürokráciának szüksége is van racionalitásra és el is utasítja a racionalitást, a szabványos kapitalista fejlődéshez képest az egyik legfőbb gyengesége. Ahogy a bürokrácia a mezőgazdasági kérdés megoldásában is elmaradt, úgy bizonyul végül alacsonyabb rendűnek az irrealizmus és a mindent átszövő hazugság alapján központilag tervezett ipari termelésben is.

109.

A két világháború közti munkásmozgalmat a sztálini bürokrácia és a fasiszta totalitarizmus együttesen semmisítette meg; a fasiszták saját szervezeti formájukat effektíve az Oroszországban kikísérletezett totalitárius pártról másolták. A fasizmus a polgári gazdaság szélsőséges önvédelmi kísérlete a gazdasági válság és a proletár felforgatás kettős szorításában,

ostromállapot a tőkés társadalomban, amelyen keresztül a berendezkedés megmenekül, és erős állami beavatkozással sürgősségi racionalizálást hajt végre önmagán. Magát a racionalizálást azonban akadályozza a módszer mértéktelen irracionalitása. Meglehet, hogy a fasizmus védőszárnya alá veszi a konzervatívva lett polgári ideológia legfőbb fétiseit (család, magántulajdon, erkölcsi rend, nemzet), kibékítve egymással a kispolgárságot és a munkanélküli tömegeket, akiket pánikba sodort a válság vagy akik csalódtak a szocialista forradalomban, de ettől még nem áll össze valódi ideológiává. Mindig az igazi arcát mutatja: ő a *mítosz* erőszakos feltámadása, a követelés, hogy mindenki csatlakozzon a közösséghez, melyet archaikusnak tűnő talmi értékekkel (faj, vér, vezér) fémjelez. A fasizmus *technológiával felszerelt archaizmus*. Torz mítospótlékát a kondicionálás és az illúziókeltés legmodernebb technológiáival lövi spektakuláris környezetébe. Ennélfogva a modern spektakulum létrejöttének egyik tényezője, és a hagyományos munkásmozgalom eltiprásában vállalt szerepe folytán a fennálló társadalom egyik alapító hatalmának is tekintendő; minthogy azonban ő bizonyult a kapitalista rend fenntartása *legköltségesebb* formájának, rendszerint rögtön – amint felváltható lesz ugyanezen berendezkedés racionálisabb és hatékonyabb formáival – hátra kell lépnie a rivaldából, amit főszereplőként rendre a kapitalista államok foglalnak el.

110.

Miután az orosz bürokráciának sikerült megszabadulnia a burzsoá tulajdon utolsó maradványaitól is, amelyek még

gazdasági hegemóniája útjában álltak, átállította saját használatára a gazdaságot, s végül külpolitikailag is elismertette magát mint nagyhatalmat, szeretné végre nyugodtan kiélvezni saját világát, és megszabadulni az önkénytől, amit önmagán gyakorolt: így hát elítéli önnön eredetét, a sztálinizmust. Ítélete azonban maga is sztálinista, önkényes és megmagyarázhatatlan, folytonos korrekció tárgya, mivel *saját alapító ideologikus hazugságát sosem leplezheti le*. A bürokrácia tehát sem kulturális, sem politikai értelemben nem szabadulhat fel, hiszen osztályléte ideológiai monopóliumán alapul, amely, legyen mégoly terhes, az egyetlen tulajdonosi jogcíme. Az ideológia persze rég elvesztette önállóságának egykori hevességét, de még ez a szenvtelen bornírtság is elegendő a represszív funkció fenntartásához: tiltja a legcsekélyebb konkurenciát, rabságban tartja a gondolkodás egészét. A bürokrácia így aztán olyan ideológiához van láncolva, amelyben már senki sem hisz. Ami félelmet keltett, szánalmassá vált, de szánalmas mivoltában is érezteti, hogy bármikor előhúzhatja a kabátujjából a terrort, amelynek örökségétől látszólag szabadulni szeretne. Ezért van az, hogy amint a bürokrácia a kapitalizmus terepén kívánja bizonyítani felsőbbrendűségét, rögtön úgy fest, mint a kapitalizmus *szegény rokona*. Ahogyan valódi származása ellentmondásban van jogi státuszával, bornírt tudatlansága pedig tudományos törekvéseivel, úgy tervét, hogy a piaci bőség kitermelésében méltó vetélytársa legyen a burzsoáziának, szintén keresztülhúzza a tény, hogy az árubőség magában hordja saját *hallgatólagos ideológiáját*, és rendszerint a spektakuláris hamis

választások határtalanul kiterjesztett szabadságával, valójában látszatszabadságával társul, ez pedig a bürokratikus ideológiával továbbra is összeférhetetlen.

111.

Fejlődésének mostani pontján a bürokrácia ideologikus tulajdonosi jogcíme nemzetközileg már megszűnőben van. Ennek a sajátos hatalomnak, melyet nemzeti szinten a megrögzött internacionalizmus mintaképeként hoztak létre, most be kell ismernie, hogy képtelen fenntartani a minden nemzethatáron túlnyúló összefogás hazug látszatát. Az egyenlőtlen gazdasági fejlődés, melyet az egymással versengő bürokráciák, nem csupán egy országban^[92] építve „létező szocializmusukat”, közelről megismerhettek, az orosz hazugság és a kínai hazugság nyilvános és teljes konfrontációjához vezetett. Ettől kezdve minden hatalmon lévő bürokrácia vagy hatalomra ácsingózó totalitárius párt, amely néhány nemzeti munkásosztály körében még a sztálinista időszakból maradt vissza, magára van utalva. Tehát az erősödő belső tagadáshoz, amelyről első ízben a „fémmunkás kormányt” követelő kelet-berlini munkások felkelésekor szerzett tudomást a világ, és amely a magyar felkelés alkalmával már egészen a munkástanács-hatalom megvalósulásáig vezetett, a bürokratikus misztifikáció országokon átívelő összefogásának világszintű felbomlása társul, ami, végső soron, a tőkés társadalmak jelenlegi fejlődésére nézve a legkedvezőtlenebb fejlemény. A burzsoázia el fogja veszíteni ellenségét, amely objektív értelemben mindeddig segítette, hiszen illuzórikus

egységbe foglalta a fennálló rend minden létező tagadását. Ha a spektakuláris munkamegosztási rendszer álforradalmi oldala meghasad, ennek a rendszernek is vége. A munkásmozgalom megsemmisítésének spektakuláris faktora maga is meg fog semmisülni.

112.

Lenini illúziókat már csak különféle trockista áramlatok kergetnek, amelyek – a történelmi tanulságok dacára – továbbra is ilyen-olyan ideológiától átítatott hierarchikus szervezetekkel azonosítják a proletár jövőtervet. A távolság, amely a trockizmust a fennálló társadalom forradalmi kritikájától elválasztja, lehetővé teszi, hogy tisztos távolságot tartson azokkal az álláspontokkal szemben is, amelyek már akkor hamisak voltak, amikor még valódi harcokban képviselték őket. Trockij egészen 1927-ig alapvetően lojális maradt a bürokratikus vezetőséghez, miközben igyekezett visszaterelni a valódi bolsevik külpolitika útjára (köztudott, hogy Lenin hírhedt „politikai végrendeletének” meghamisításában segédkezve képes volt megrágalmazni és megtagadni régi harcostársát, Max Eastmant, aki azt nyilvánosságra hozta [az USA-ban, 1925-ben]). Trockij makacsul képviselt álláspontjával ítélte magát száműzetésre, hisz miután a létrejött bürokrácia belső ellenforradalmi osztályként önmagára eszmélt, pontosan a forradalom nevében kifelé is kénytelen volt kimondottan ellenforradalmi pozíciót képviselni, csakúgy, *mint otthon*. Későbbi erőfeszítései, hogy tető alá hozza a IV. Internacionálét, hasonló következetlenséget mutatnak. Élete végéig

megrögzötten tagadta, hogy a bürokráciában elválasztott osztályhatalom összpontosul, egész egyszerűen azért, mert az októberi szocialista forradalom idején a bolsevik szervezeti forma feltétlen hívévé szegődött. Amikor Lukács 1923-ban^[93] ebben a formában vélte felismerni az elmélet és gyakorlat közti régóta keresett közvetítőt, ahol a proletárok többé nem pusztán „nézik”, mi történik a szervezetükkel, hanem tudatosan maguk hoznak döntéseket és átélik azok kimenetelét, olyan erényeket írt a bolsevikok javára, amelyeknek éppenséggel a *szöges ellentéte* jellemezte a pártot. Lukács, mélyenszántó elméleti munkássága mellett, még ideológus volt, a proletár mozgalomhoz képest a legközönségesebben külsődleges hatalom szócsöveként beszélt, miközben szentül hitte és hirdette, hogy ebben a hatalomban teljes lényével *otthonra talált*. Miközben a soron következő fejlemények jól mutatták, miképpen tagadja meg és tapossa el kiszolgálóit a bolsevik hatalom, Lukács, önmagát is folyton megtagadva, karikaturisztikus pontossággal bizonyította, valójában mivel azonosult: önmagának és mindannak az ellentétével, amit a *Történelem és osztálytudatban* képviselt. Lukács esete igazolja legszebben a főszabályt, melynek alapján a század összes értelmiségije mérlegre tehető: amit *tisztelnek*, saját valóságuk *hitványságának* pontos mértéke. Pedig maga Lenin aligha táplált ilyesfajta illúziókat saját tevékenységével kapcsolatban, miután kijelentette, hogy „egyetlen politikai párt sem vetheti vizsgálat alá a tagjait, hogy kiderítse, ellentmondásban áll-e személyes filozófiájuk a pártprogrammal.” A valódi pártot, amelynek Lukács a legszerencsétlenebb pillanatban festette

meg az idealizált portróját, egyetlen konkrét és jól körülhatárolt teendő tartotta össze: az államhatalom megragadása.

113.

A mai trockisták neoleninista délibábja, minthogy folyton-folyvást rácáfol a modern tőkés társadalom valósága, legyen az burzsoá vagy bürokratikus, természetesen a formálisan felszabadult „fejlődő” országokban alkalmazható leginkább, ahol az állami-bürokratikus szocializmus tetszőleges válfajának illúzióját rafináltan úgy állítja be a helyi politikai elit, mint ami *egyszerűen a gazdasági fejlődés ideológiája*. A helyi politikai elitek kevert osztályösszetétele több-kevesebb pontossággal követi a burzsoá-bürokrata skála fokozatait. Az, ahogy nemzetközileg a két létező kapitalista nagyhatalom pólusai közt lavíroznak, illetve a társadalmi támogatottságuk valóságát kifejező ideológiai kompromisszumokat kötnek – főleg az iszlámmal –, az ideológiai szocializmusnak ezeket az utolsó melléktermékeit – kivéve karhatalmi erejüket – végképp megfosztja minden komolyságtól. A bürokrácia egyik típusa úgy alakult ki, hogy egyesítette a nemzeti függetlenségi harcot és a parasztság agrárforradalmát; ez a típus, mint a kínai, többnyire a sztálinista erőszakos iparosítást alkalmazza az 1917-es Oroszországnál is fejletlenebb társadalmakra. De ahogy Egyiptom példája mutatja, a nemzet iparosítására alkalmas bürokraták egy puccsot végrehajtó hadsereg kispolgári káderei közül is kikerülhetnek. Más helyeken, mint a függetlenségi háborúból született Algériában, ahol a bürokrácia paraállami vezetőségként jött létre a harcok során, a kompromisszumok

kényes egyensúlyát keresi, hogy valamiképp összeolvadjon a gyenge nemzeti polgársággal. Végül, Fekete-Afrika egykori gyarmatain, amelyek nyilvánvalóan továbbra is a nyugati, európai és amerikai tőkésektől függenek, a burzsoázia – általában a hagyományos törzsfőnöki hatalomra támaszkodva – az állam kisajátításával jön létre: ezekben az államokban, ahol továbbra is az imperialisták kezében van a gazdaság, elérkezik egy szakasz, amikor a *komprádorok* az általuk áruba bocsátott őshonos termékekért cserébe tulajdonba vehetnek egy őshonos államot, mely a helyi tömegektől független ugyan, ám az imperialista hatalmaktól korántsem. Ezekben az esetekben mesterséges burzsoáziáról beszélhetünk, amely képtelen a tőkefelhalmozásra, pusztán *elherdálja* a bevételt – mind a helyi munkából kivont értéktöbbletet, mind pedig a támogatóiktól, a külföldi államoktól vagy monopolcégektől érkező segélyeket. Amint bebizonyosodik, hogy az efféle polgári osztályok képtelenek betölteni a polgárság szokásos gazdasági szerepét, mindegyikükkel szemben rendre megjelenik egy-egy bürokratikus jellegű belső ellenzék, mely már többé-kevésbé megfelel a helyi sajátosságoknak, és követelni kezdi a jussát. Azonban, még ha bármely bürokrácia sikerre viszi is az iparosítás központi projektjét, ez a siker szükségszerűen magába foglalja történelmi bukásának a zálogát: a tőkefelhalmozással proletariátust halmoznak fel, vagyis létrehívják saját tagadásukat, olyan országokban is, ahol addig nem létezett.

114.

Ebben az összetett és rémséges fejlődésben, amely új feltételek közé ágyazta az osztályharcok korszakát, az iparosodott nemzetek proletariátusa már nem hisz abban, hogy volna saját nézőpontja, és végső soron *illúzióit* is elvesztette – de ő maga megmaradt. Az osztály nem számolódott fel. Tagadhatatlan realitás maradt a modern kapitalizmus fokozott elidegenedésében; azoknak a munkásoknak az irdatlan többsége alkotja, akiknek már semmi ráhatásuk saját életük folyására, és akik, *mihelyt ráeszmélnek erre*, proletariátusként, vagyis az adott társadalomban munkáló tagadásként definiálják újra magukat. Ezt a proletariátust objektíve erősíti a parasztság fokozatos eltűnése, akár csak a gyári munkalogika kiterjesztése a „szolgáltatóipar” vagy az értelmiségi foglalkozások szektoraira. Csak *szubjektíve* van még távol a gyakorlatba átültethető osztálytudattól, nem csupán a közalkalmazottak, hanem a munkások körében is, akik egyelőre csak a régi munkáspolitikai tehetetlenségén és ködösítésén látnak át. Mihelyt azonban a proletariátus azt is felfedezi, hogy saját kihelyezett hatalma hozzájárul a kapitalista rendszer állandó erősödéséhez, immár nem pusztán a munkája révén, de a szakszervezetek, a pártok vagy az állami intézmények formájában is, amelyeket korábban azért hozott létre, hogy felszabadítsa önmagát, akkor arra is rádöbben majd a konkrét történelmi tapasztalat, hogy ő az egyetlen osztály, amely frontálisan szembemegy a hatalom mindenféle intézményi kihelyezésével és szakosításával. Magában hordozza a *forradalmat, mely semmit sem hagyhat magától elkülönítve*; az igényt, hogy örökké a jelen uralkodjon a múlton;^[94] az

elválasztás átfogó kritikáját – és ezekhez kell tettelesen megfelelő formát találnia. Sem nyomorúságának mennyiségi könnyebbedése, sem a hierarchiába való látszólagos betagozódás nem csillapíthatja tartósan a kielégületlenségét, mert a proletariátus sosem ismerhet igazán magára semmilyen őt ért eseti sérelemben, ennélfogva semmilyen eseti sérelem vagy a felgyűlt sérelmek jóvátételében sem, csakis az abszolút sérelemben.^{95} hogy az élet peremére lökték.

115.

A tagadás új jeleiből, amelyeket a spektakuláris berendezkedés félreért és félremagyaráz, és amelyek egyre sokasodnak a gazdaságilag legfejlettebb országokban, már levonható a következtetés, hogy új korszak küszöbén állunk: a munkások első felforgató kísérlete után *most a kapitalista bőség omlik össze*. Mikor a nyugati munkások szakszervezet-ellenes megmozdulásait elsőként a szakszervezetek fojtják el, és mikor fiatal lázadók indítják első tiltakozó akcióikat, egyelőre határozatlan formában, de egyértelműen elutasítva a régi szakszerúsított politikát, a művészetet és a mindennapi életet, ugyanannak az új, spontán küzdelemnek a két oldalát látjuk, ami első ránézésre *bűnözésnek* tűnik. Ezek az osztálytársadalom elleni második proletár roham előjelei. Amikor ennek az egyelőre mozdulatlan seregnek az *elveszett gyermekei*^{96} újra kilépnek a harctérre, ami megváltozott, mégis ugyanolyan, egy új „Ludd tábornok”^{97} áll majd élükre és indít rohamot, ezúttal az *engedélyezett fogyasztás gépei* ellen.

116.

„Az a végre felfedezett politikai forma, amelyben a munka gazdasági felszabadítása lehetővé vált”,^[98] jól kivehető alakban jelent meg századunkban a forradalmi munkástanácsok képében, amelyek minden döntési és végrehajtó hatalmat a saját kezükben összpontosítanak, és az alapszervezetük előtt felelős, bármikor visszahívható küldötteken keresztül kötnek egymással szövetséget. Ez idáig csak röpke, kísérleti lét adatott nekik; azonnal felvette velük a harcot és legyőzte őket az osztálytársadalom egyik-másik védereje, köztük gyakran saját hamis tudatuk. [Anton] Pannekoek helyesen látta, hogy a munkástanács-hatalom melletti elköteleződés inkább „további problémákat vet fel”, mintsem végleges megoldással szolgál. Mégis, csak a tanács hatalom lehet a hely, ahol a proletárforradalom nehézségei végérvényesen megoldhatók. Ezen a helyen futnak össze a történelmi tudat objektív előfeltételei: megvalósul az *aktív*, közvetlen kommunikáció, megszűnik minden szakszerűsítés, hierarchia és elválasztás, a létező feltételek pedig „az egység feltételeivé” alakulnak. Itt emelkedhet ki a proletár cselekvő alany a szemlélődéssel vívott küzdelméből: tudata innentől fogva egyé válik a gyakorlati szervezettel, amelyet maga választott; hiszen a proletár öntudat elválaszthatatlan a következetes történelmi beavatkozástól.

117.

A munkástanács-hatalomban, amely arra hivatott, hogy világszerte felváltson minden egyéb hatalmat, a proletármozgalom saját terméke, és ez a termék maga a

termelő. Tulajdonképpen célja saját maga.^[99] Az élet spektakuláris tagadása csak itt lesz maga is megtagadható.

118.

A 20. század első felében a munkástanácsok megjelenése tekinthető a proletártörekvések legfőbb megvalósulásának, ám ez vagy észrevétlen maradt, vagy el lett kendőzve, hiszen a tanácsok nyomtalanul eltűntek, együtt a mozgalom maradékával, amelyet azóta a történelmi tapasztalatok összességéből is kitagadtak és a szemétre vetettek. Ám a proletárkritika jelen pontján az eltörölt tanácsok a legyőzött mozgalom egyetlen le nem győzött részeként térnek vissza. A történelmi tudat, amely tisztában van vele, hogy csakis bennük lelheti meg éltető közegét, ma már nem az apály peremén, hanem az ár centrumában ismerhet rájuk.

119.

Bármilyen forradalmi szervezetnek, amely a tanács hatalom majdani megvalósulása előtt működik – és a harc során kénytelen kialakítani sajátos formáját –, a felsorolt történelmi okokból kifolyólag tudnia kell, hogy *nem képviseli* az osztályt. Annyi a dolga, hogy gyökeresen elválassa magát az *elválasztások világától*; ebben kell magára ismernie.

120.

A forradalmi szervezet annak következetes kifejeződése, hogy a gyakorlat elmélete nem-egyirányú kapcsolatba lépett a gyakorlati küzdelmekkel, és gyakorlati elméletté kezd válni. Saját gyakorlata abból áll, hogy a különböző harcok közepette

átfogóan biztosítja a kapcsolattartást és az összhangot. A forradalmi pillanatban, mikor a társadalmi elválasztások megszűnnek, a szervezetnek fel kell ismernie, hogy mint elválasztott entitás maga is megszűnik.

121.

A forradalmi szervezet a társadalom teljes körű bírálata, olyan kritika, mely sehol a világon nem köt kompromisszumot a hatalom semmilyen elválasztott szervével, egyben olyan kritika, mely átfogóan az elidegenedett társadalmi élet valamennyi aspektusa ellen irányul. A forradalmi szervezetnek az osztálytársadalommal vívott harcában a fegyverzet nem más, mint a küzdők *lényege*:^[100] a forradalmi szervezet nem termelheti önmagában újra a fennálló társadalom megosztottságát és hierarchiáját. Folyamatosan küzdenie kell, nehogy eltorzítsa a regnáló spektákulum. A forradalmi szervezet totális demokráciájában való részvétel egyedüli kikötése, hogy minden egyes tag ténylegesen felismerje és magáévá tegye a szervezet által gyakorolt kritika következetességét, aminek a tulajdonképpeni kritikai elméletben, illetve elmélet és gyakorlati tevékenység viszonyában kell megmutatkoznia.

122.

Mikor a minden szinten fokozódó kapitalista elidegenedés mindinkább megnehezíti, hogy a munkás felismerje és nevének nevezze tulajdon nyomorát, és abba a döntéshelyzetbe kényszeríti, hogy vagy *a nyomort utasítja el mindenestül*, vagy

semmit, a forradalmi szervezet kénytelen tudomásul venni, hogy többé nem harcolhat az elidegenedés ellen elidegenedett formákban.

123.

A proletárforradalom sikerének egyetlen záloga, hogy a tömegek, most először, az emberi gyakorlat értelmeként ismerjék fel és éljék meg az elméletet. A forradalom megköveteli a munkásoktól, hogy dialektikusokká váljanak, és váltsák gyakorlatra az elveiket. Sokkal többet kér tehát a *tulajdonságok nélküli emberektől*, mint az egykori polgári forradalom azoktól a magasan kvalifikált emberektől, akikkel elvégeztette a munkát, hiszen a polgári osztály egy frakciója által képzett részleges ideológiai tudat a társadalmi életnek egyetlen központi *részében*, a gazdaságban horgonyzódott le, ahol ez az osztály *eleve hatalmon volt*. Ennélfogva az osztálytársadalom fejlődése egészen a nem-élet spektakuláris megszervezéséig maga juttatta a forradalmi projektumot oda, hogy *látványosan* azzá váljon, ami *lényege szerint* mindig is volt.

124.

A forradalmi elmélet jelenleg minden forradalmi ideológia ellensége – és tudja, hogy az.

V. IDŐ ÉS TÖRTÉNELEM

Urak! Rövid az élet [...]

Ha élünk, királyokon taposunk majd. [f101](#)

Shakespeare, *IV. Henrik*

125.

Az ember, „ez a *negatív* lény, ami kizárólag annyiban létezik, amennyiben felemésztja a Létet”,^{102} egy az idővel. Amint elsajátítja tulajdon természetét, kinyílik számára a világegyetem is. „Maga a történelem a természettörténetnek, a természet emberré levésének valóságos része.”^{103} Megfordítva, a „természettörténet” ténylegesen csakis az emberi történelem folyamatában létezik, hiszen kizárólag utóbbin keresztül fogható be a történelem egésze, ahogy a modern rádiótávcső képes *az időben* befogni az univerzum peremeire visszahúzódó csillagködöket. Történelem mindig is volt, de nem okvetlenül történelmi formájában.^{104} Az ember temporalizációja, ahogyan a társadalom közvetítésével megvalósul, megfelel az idő humanizációjának. Az idő öntudatlan mozgása a történelmi tudatban mutatkozik meg és *válik igazzá*.

126.

A tulajdonképpeni történelmi mozgás, bár *még burkoltan*, „az ember valódi természetének” lassú, észlelhetetlen formálódásával vette kezdetét; ez a természet „az emberi történelemben – az emberi társadalom keletkezési aktusában”^{105} született; ám ez a társadalom, amely már birtokba vette a technológiát és a nyelvet is, habár saját történelmének a terméke, egyelőre csak az örök jelennek van tudatában. Minden tudást, a legöregebbek emlékezete szabta korlátok között, mindig az *élők* hordoznak. Számukra sem a

halál, sem a születés nincs alávetve az idő törvényének. Az idő mozdulatlan marad – zárt tér. Amikor az egyre összetettebbé váló társadalom végül tudatosítja az időt, inkább eltagadja, mivel nem olyasminek látja, ami múlik, hanem olyasminek, ami folyton visszatér. A statikus társadalom, közvetlen természeti tapasztalatainak megfelelően, *ciklikus* modell alapján szervezi az időt.

127.

Már a nomád népek tapasztalatában is a ciklikus idő az uralkodó, mert vándorlásaik során mindenütt rendre egyforma körülményekkel találkoznak; mint Hegel megjegyzi: „A nomádok bolyongása csak formális, mert egyforma körökre korlátozódik.”^[106] Mihelyt a társadalom letelepül, és a térnek az egyes helyek elkülönített rendezésén keresztül tartalmat ad, ez a terület egyben magába is zárja. A hasonló helyekre való időszakos visszatérés helyett most színtisztán az idő tér vissza mindig ugyanoda, ahol ugyanazok a cselekvéssorok ismétlődnek. A nomád állattartásról a földművelésre való áttérés a renyhe és tartalmatlan szabadság korszakának a végét és a verejtékes munka kezdetét jelenti. A teljesen kibontakoztatott ciklikus időnek a mezőgazdasági termelési mód nyújt alapot, mely az évszakok ritmusát követi. Ez az életmód *magában hordja* az örökkévalóságot: idelent tér vissza mindig ugyanaz. És a mítosz az egységes gondolati építmény, mely a teljes kozmikus rendért szavatol, a társadalom saját határain belül már ténylegesen megvalósított berendezkedése körül.

128.

Az idő társadalmi kisajátítása, az ember előállítása az emberi munkán keresztül, már az osztályokra tagolt társadalom fejleménye. A ciklikus idő társadalmának ínségére ráépült hatalom, az osztály, amely az össztársadalmi munkát szervezi és kivonja belőle a szűkös értéktöbbletet, ugyanígy kisajátítja az általa szervezett társadalmi időben rejlő *temporális értéktöbbletet* is: a visszafordíthatatlan életidő csakis az övé. Gazdagság csak a hatalmi szektorban létezhet, hogy a pazarló ünnepeken materiálisan elfogyasszák, de felélik más módon is, mégpedig *a társadalom felszíni történelmi idejének* az elpazarlásával. A történelmi értéktöbblet birtokosai maguknak tartják fenn a megélt események megismerésének és kiélvezésének lehetőségét. Ez a történelmi idő – szilárdan elválasztva a kollektív társadalmi időszervezéstől, amely a társadalmi élet alapjának repetitív termelésével vált uralkodóvá – egyszerűen elcsordogál az őt előállító statikus közösség feje fölött. Ez a kalandozások és hódítások ideje, melyek során a ciklikus társadalom hatalmasai betölthetik saját végzetüket; s ugyanígy az idegen közösségekkel való ütközésekből előszikrázó időé, a társadalom változhatatlan rendjében bekövetkező zavar ideje. Ennélfogva az emberek legelőször idegen tényezőként találkoznak a történelemmel, mint amit nem akartak, amivel szemben védettnek hitték magukat. De ennek a kerülőútnak a során visszatér az ember negatív *nyugtalansága* is, amivel kezdetét vette az egész fejlődés, mely egy időre elszunnyadt.

129.

A ciklikus idő a konfliktusmentesség ideje. De a konfliktus magvait már ekkor, az idő kezdetén elvetették: a történelem először a hatalmasok gyakorlati cselekedeteiben küzd a létéért, hogy történelemmé váljon. Ez a történelem csak a felszínen teremt visszafordíthatatlanságot; saját mozgásával hozza létre a maga idejét a ciklikus társadalom idején belül, és egyből ki is meríti.

130.

„Hideg társadalmak”^{107} azok, amelyek végletesen lelassították saját történelmi mozgásukat, és állandó egyensúlyt tartottak a természeti és emberi környezettel való szembenállásuk és belső ellentéteik között. Ha az ebből a célból létrehozott intézmények roppant sokszínűsége ékesen példázza is, milyen rugalmasan formálja magát az emberi természet, ezt a tanulságot nyilvánvalóan csak a külső megfigyelő, a történelmi időből *visszatekintő* antropológus vonhatja le. Az összes ilyen társadalomban egyfajta végleges rendszervezet zárt ki minden változást. A létező, egyszer s mindenkorra az összes emberi lehetőséggel azonosított társadalmi gyakorlatokhoz való igazodás feltétlen követelményének nincs más külső indoka, pusztán a félelem, hogy a társadalom visszahullik a formátlan állatias létbe. Az ember itt azon az áron marad ember, hogy mindig ugyanaz marad.

131.

A politikai hatalom születése, mely a jelek szerint az utolsó nagy technikai forradalmakhoz, többek közt a vasolvasztás

megjelenéséhez kapcsolódik, annak a hosszú periódusnak a küszöbén, ahol az ipari termelés megjelenéséig nem megy végbe hasonlóan gyökeres átalakulás, egyben a pillanat, amikor megkezdődik a vérségi kötelékek felbomlása. A generációváltások ettől fogva kilépnek a tiszta természeti ciklusból, és célszerűvé tett eseménnyé, hatalomváltássá válnak. A visszafordíthatatlan idő azé, aki uralkodik; és a dinasztiák diktálják az ütemét. Fegyvere az írott szó. Az írásban az önállósult nyelv teljesen függetleníti magát a tudatok közti közvetítés funkciójától. Függetlensége azonban egybeesik az elválasztott hatalom átfogó függetlenségével; így válik társadalomalkotó közvetítővé. Az írással megjelenik egy sajátos tudat, melyet már nem az élők közvetlen viszonyai hordoznak és továbbítanak: ez a tudat egyfajta *személytelen emlékezet*, mely a társadalom adminisztrálásáért felel. „Az írások az állam gondolatai, az archívumok az emlékezete.”^[108]

132.

A krónika a hatalom visszafordíthatatlan idejének a kifejeződése, mint eszköz pedig arra szolgál, hogy az előzmények nyomainak a rögzítésével fenntartsa ennek a visszafordíthatatlan időnek az akarat alá rendelt haladását, az ugyanis minden egyes hatalom bukásával óhatatlanul megtörik, visszahull a paraszti tömegek által ismert egyetlen, ciklikus idő közömbös feledésébe; azoknak a tömegeknek az idejébe, amelyek a birodalmak és kronológiáik összeomlása közepette nem változnak sohasem. A *történelem birtokosai értelmet* adtak az időnek: irányt, ami egyben jelentés is. Ez a történelem

azonban elkülönülten bontakozik ki és enyészik el, nem érinti a társadalom mélyrétegeit, hiszen pontosan az a jellemzője, hogy elválasztva marad a köznapi valóságtól. Innen válik érthetővé, hogy a keleti birodalmak történelme számunkra miért korlátozódhat a vallástörténetre: porrá omlott kronológiáikból nem maradt más, csak azok a látszólag önálló illúziók, melyek egykor övezték őket. Kezdetben a hatalmasok, akik a mítosz oltalmában a *történelem magántulajdonának* a birtokosai, maguk is illuzórikus módon birtokolják a történelmet: Kínában és Egyiptomban hosszú időn át a lélek halhatatlanságának a monopóliumaként tudták magukénak; az első elismert uralkodócsaládjaik fikatív története a múlt képzeletbeli benépesítése. De ebben az időszakban a hatalmasok illuzórikus birtoka a közös történelem és saját történetük birtoklásának az egyedül lehetséges módja. Konkrét történelmi hatalmuk növekedésével párhuzamosan ez a mitikus-illuzórikus birtoklás vulgarizálódott. Mindez abból az egyszerű tényből fakad, hogy minél inkább magukra vállalták a ciklikus idő állandóságának mitikus garanciáját, amit szépen példáznak a kínai császárok évszakonkénti rítusai, ők maguk annál inkább eloldódtak tőle.

133.

Ahhoz, hogy a hódolattól övezett hatalom száraz és indokolatlan kronológiájának az alattvalókhöz szóló beszédét, amely pusztán mitikus parancsok földi végrehajtásaként kívánta, hogy értsék, meg lehessen haladni és átváltani a történelem tudatosítására, elengedhetetlen volt, hogy a történelemben való tevékeny részvétel kiterjedt csoportok

közös tapasztalata legyen. A történelmi kommunikáció általános nyelvezete azoknak a beszélgetéseiből született meg, akik az egyszeri jelen birtokosaként *ismerték fel magukat*, és képesek voltak az események minőségi gazdagságát saját tevékenységük gyümölcseként és lakóhelyükként – saját korukként – megélni. Akinek a számára a visszafordíthatatlan idő valósággá vált, felfedezi benne mind az *emlékezetest*, mind a *feledés fenyegetését*: „A Halikarnasszoszi Hérodotosz a következőkben foglalja össze történelmi kutatásai eredményeit, hogy az emberek között megesezt dolgok az idők folyamán feledésbe ne merüljenek...”^{109}

134.

Aki a történelemről gondolkodik, attól elválaszthatatlanul a hatalomról gondolkodik. Az antik görögség az a történelmi pillanat, amikor a hatalmat és változásait első ízben kérdéssé teszik és megvitatják; ez a társadalom *urainak a demokráciája*. Az itteni feltételek éppen a fordítottjai voltak a despotikus államban fennállóknak, ahol a hatalom csak önmagát számoltathatja el, saját centrumának áthatolhatatlan homályában: a *palotaforradalomban*, amelynek a kimenetele, legyen sikeres vagy bukjon el, egyaránt vitán kívül áll. Mindazonáltal a görög közösségek megosztott hatalma olyan sajátos társadalmi életet *élt fel*,^{110} amelyben a termelést elválasztották és hozzákötötték a statikus szolgálóosztályhoz. Csak az élt, aki nem dolgozott. A városállamok megosztottsága, illetve az idegen városok kizsákmányolásáért vívott gyarmatosító háborúik ugyanazt az elválasztási elvet vetítették

kívülre, mint amin mindegyikük belső rendje nyugodott. Az egyetemes történelmet megálmodó görögségnek végül nem sikerült egyesítenie erőit az idegen hódítással szemben, ahogy a független városállamok naptárait sem tudták egységesíteni. A görögséggel a történelmi idő tudatosult ugyan, de önmagára még nem eszmélt rá.

135.

Miután megszűntek a görög közösségek számára kedvező körülmények, a nyugati történelmi gondolkodás regressziójával nem járt együtt az ókori mitikus világképek rekonstrukciója. A mediterrán népek összeütközéséből, majd a Római Birodalom megalakulásából és bukásából kvázi-történelmi vallások keletkeztek, melyek kulcstényezői voltak az új időtudat kialakulásának, és ezek alkották az elválasztott hatalom új vértetét.

136.

A monoteista vallások összebékítették a mítoszt és a történelmet, a termelést még mindig uraló ciklikus időt és a visszafordíthatatlant, melyben a különféle népek szembekerültek és keveredtek egymással. A judaizmusból kisarjadt vallások elvont, egyetemes elismerései a visszafordíthatatlan időnek, mely ekképp demokratizálódik, megnyílik mindenki előtt, de pusztán csak képzeletben. Az idő teljes egészében egyetlen végső esemény felé tart: „...már közel van az Isten országa!”^[111] Ezek a vallások a történelem talajából sarjadtak, legitimitásukat is abból nyerik. Mégis homlokegyenest szembehelyezkednek a történelemmel. A

kvázi-történelmi vallások mind kijelölnek valamilyen kitüntetett kezdőpontot az időben, legyen az Krisztus születése, Mohamed futása, de visszafordíthatatlan idejük – melyet egyfajta konkrét akkumulációként gondolnak el, ami az iszlám esetében a hódítás, a reformáció kereszténysége számára a tőkefelhamozás formáját ölti – a vallásos gondolkodásban ténylegesen megfordul, visszaszámlálássá válik: ez a várakozás a másvilágnak, az igazinak a megnyílására az egyre fogyatkozó időben, a várakozás az utolsó ítéletre. Az örökkévalóság kilépett a ciklikus időből. Annak a túlvilága. Az örökkévalóság a mozzanat, amely csökkenti az idő visszafordíthatatlanságának a horderejét, vagyis a történelmen belül semlegesíti a történelmet azáltal, hogy önmagát szintiszta pontszerű mozzanatként, ahol a ciklikus idő visszahurkolódik, egyszerismind megszakad, a visszafordíthatatlan idő visszájára helyezi. Ahogy Bousset fogalmazott: „És a múltó idő révén belépünk a múlhatatlan örökkévalóságba.”^[112]

137.

A középkor, ez a bevégetlen mitikus világ, mely kiteljesedését magán kívül tudja, ama történelmi pillanat, amikor a ciklikus időt, hiába tartja a termelés fontosabb szektorait továbbra is uralmában, végérvényesen kikezdi a történelem. Valamifajta visszafordíthatatlan temporalitást immár mindenki egyénileg felismer az életszakaszok egymásra következésében, és az élet mint *utazás* allegóriájában: mint átkelés egy olyan világon, amelynek értelme másutt van, utazás, amelyből nincs visszatérés. A *zarándok* az emblematisz alak, aki kilép a

ciklikus időből, és ténylegesen átvedlik azzá az utazóvá, ami jelképesen minden ember. A személyes történelmi sors továbbra is csak a hatalom körében, a hatalom által vezetett és a hatalom elvitatásáért folytatott harcokban teljesebben be; de a hatalom visszafordíthatatlan ideje – a keresztény számítással átfogóan egyesített idő égése alatt – a végtelenségig felaprózódik a *militáns hit* világában, ahol az uralkodók játszmái a hűség és a köteles hűség megtagadása köré szerveződnek. A feudális társadalom, amely „a hódító hadsereg szervezeti egysége, ahogyan a hódítás közben spontán kialakult” és „a meghódított országokban készentalált termelőerők”^[113] találkozásából született – és a termelőerőket megszervező tényezők közé kell sorolni vallással átítatott nyelvüket is –, megosztotta a társadalmi uralmat az Egyház és az államhatalom között, utóbbit pedig tovább osztotta a haszonélvezetbe kapott birtokok és a városi közösségek többszintes hűbéri-vazallusi rendszerével. A lehetséges történelmi életek ekkor támadt változatosságában a visszafordíthatatlan idő, mely észrevétlenül behálózta a társadalom mélyrétegeit, az idő, amit a burzsoázia az alatt élt meg, hogy árucikkeket állított elő, városokat alapított és épített ki, és kereskedőhajóival felfedezte a világot – annak a gyakorlati kísérletezésnek a során tehát, amely mindörökre eltörölte a kozmosz mitikus felfogását –, ez az idő lassacskán a korszak rejtett műveként mutatkozott meg, azután, hogy a középkori világ legnagyobb hivatalos történelmi vállalkozása a keresztes háborúkkal elbukott.

138.

A középkor alkonyán a visszafordíthatatlan idő, mely lerohanta a társadalmat, lefelől úgy jelent meg, hogy a régi rendhez kötődő tudatot megszállottan foglalkoztatni kezdte a halál. Ez a melankólia annak a világnak a széthullását kísérte, ahol a mítosz nyújtotta biztonság még egyszer, utoljára képes volt ellensúlyozni a történelmet; a melankolikusok szemében minden földi dolog nyílegyenest saját romlásába rohant. A korabeli nagy európai parasztfelkelések többek közt *válaszkísérletek a történelemre*, amely erőszakosan felrázta őket a hűbéri oltalom szavatolta patriarchális szendergésükből. A *menyország földi megvalósításának* millenarista utópiája felelevenítette a kvázi-történelmi vallásoknak megágyazó érzületegyüttest akkoriból, amikor a keresztény ősközösségek, akár csak a zsidó messianizmus, melyből kiváltak (mindkettő válasz volt a korszak kihívásaira és nehézségeire), Isten országának küszöbönálló eljövételét várták, és beoltották a nyugtalanság és a lázongás tényezőit az ókori társadalomba. A kereszténység, miután részesült a birodalmi hatalomból, nyomban primitív babonaságnak bélyegezte az egykori remények maradványait: erről szólt már az ágostoni deklaráció, a modern ideológia összes későbbi apologetikájának az archetípusa is, miszerint az Egyház már réges-rég lehozta a földre a vágyott királyságot. A millenarista parasztság társadalmi felkelése mindenekelőtt természetesen az Egyházat akarta elpusztítani. De ez a mozgalom már a történelem, nem pedig a mítosz világában bontakozott ki. Ezért aztán szó sincs arról, amit Norman Cohn *The Pursuit of the Millennium*^[114] című

könyvével bizonyítani vél, hogy a modern forradalmi érzületek a millenarizmus vallásos szenvedélyének irracionális folyományai volnának. Éppen fordítva áll a helyzet: a millenarizmus mint utolsó ízben a vallás nyelvét beszélő forradalmi osztályharc volt már modern értelemben forradalmi irányzat, csak hogy még hiányzott belőle annak tudata, hogy *tisztán történelmi jellegű*. A millenaristáknak el kellett bukniuk, mivel nem ismerhették fel saját művükként a forradalmat. A sajátos tény, hogy Isten akaratának külső jelére vártak, gondolati lefordítása annak a gyakorlatnak, hogy a lázongó parasztok mindig kívülről választott vezetőket követtek. A paraszti osztály nem kerülhetett világosan a tudatába a társadalom működésének, és annak sem, hogy miként folytassa saját harcát: azért fogalmazta meg céljait és vívta háborúit a földi paradicsom délibábjának a jegyében, mert tetteiből és tudatából is hiányoztak az egységnek ezek az említett feltételei.

139.

A történelmi élet újfajta birtokbavétele, a reneszánsz, az antikvitásból merítve múltját és jogcímét, kacagva szakít az örökkévalósággal. Számára a visszafordíthatatlan idő egyet jelent az ismeretek végtelen felhalmozásával, a demokratikus közösségiesülés tapasztalatából és a közösséget romlásba döntő erők megismeréséből eredő történelmi tudatával pedig újra fel fogja venni – ez Machiavelli érdeme – a deszakralizált hatalomról való elmélkedés fonalát, hogy kimondja az államról a kimondhatatlant. Az itáliai városok kicsattanó életében, az ünnep művészetében az élet az időmúlás élvezetében ismer

magára. Ám a mulandóság élvezete maga is mulandónak bizonyul. Lorenzo de Medici *Farsangi éneke*, Jacob Burckhardt szerint a reneszánsz lélek legigazabb tükre, gyászbeszéd, melyet a történelem e törékeny ünnepe saját sírja felett mond el: „Ó, mi szép az ifjúkor, csak gyorsan elszáll, mindhiába!”^[115]

140.

A történelmi élet monopolizálásának konstans folyamata, az abszolút monarchia államformájának, ennek a burzsoá osztály teljes uralma felé vezető átmenetnek a legfőbb tette, a maga valóságában teszi láthatóvá, miben áll az új idő, a burzsoázia visszafordíthatatlan ideje. A burzsoázia a *munkaidőhöz* kötődik, melyet a történelem folyamán most először kiszakítanak a ciklikusságból. A munka a burzsoázia felemelkedésével lesz első ízben olyan *munka, amely megváltoztatja a történelmi feltételeket*. A munkát a burzsoázia előtt soha semelyik uralkodó osztály nem tekintette értéknek. És a burzsoázia, minthogy minden kiváltságot megszüntet és nem ismer el másmilyen értéket, csak ami a munka kizsákmányolásából származik, teljes joggal tudta be a munkát uralkodó osztályként saját legfőbb érdemének, és tette meg a munka tökéletesedését saját fejlődése mértékévé. Az árucikkeket és tőkét felhalmozó osztály folyamatosan változtatja a természetet magának a munkának a megváltoztatásával, a termelékenység elszabadításával. Ekkorra az egész társadalmi élet beköltözött az Udvar díszes szegénységébe, amely már nem volt egyéb, mint a „királyi mesterségben” kicsúcsosodó, hűvös államszervezet díszlete; és minden különös történelmi kiváltságnak bele kellett nyugodnia

saját vesztébe. A feudális urak visszafordíthatatlan idejének szabad játékterét felemésztették utolsó vesztes harcaik: a Fronde vagy a Charles Edward Stuartot támogató skót jakobita felkelés. Kidőlt sarkából a föld.^{116}

141.

A burzsoázia győzelme az *alapjaiban történelmi* idő diadala, ez ugyanis a társadalmat folyamatosan és tetőtől talpig átalakító gazdasági termelés ideje. Amíg a mezőgazdaság marad a fő munkatípus, a társadalom mélyén tovább munkálkodó ciklikus idő táplálja a *hagyomány* egyesült erőit, amelyek szükségképp fékezik a történelmi mozgást. Ám a polgári gazdaság visszafordíthatatlan ideje a világon mindenütt kiirtja az ilyen maradványokat. A történelmet, amely mindaddig az uralkodó osztály kiemelkedő személyiségei önálló mozgásának tűnt, ennél fogva pedig eseménytörténetként íródott, ettől kezdve *általános haladásként* gondolják el, márpedig ez a kíméletlen haladás minden személyiséget maga alá tipor. A történelem, miután meglelte alapját a közgazdaságtanban, ráeszmél annak létezésére, ami egész addig a tudattalanja volt, ám ez az egész továbbra is tudattalan marad, nem hozható napvilágra. Ez a vak előtörténet, ez az új, senkitől nem uralt végzetszerűség az egyedüli, amit a piacgazdaság demokratizált.

142.

Bár a történelem teljes mélységében áthatja a társadalmat, hajlamos feloldódni a felszínen. A visszafordíthatatlan időt saját diadala máris átváltoztatta a *dolgok idejévé*, miután győzelmét a

dolgok sorozatgyártásának a fegyverével vívta ki, az áru törvényeinek engedelmessé. Így aztán a legfőbb termék, amit a gazdasági fejlődés luxusritkaságból mindennapi fogyasztási cikké tett, maga *a történelem* – de csakis mint a dolgok elvont mozgásának története, ami az élet minden minőségi hasznosításán eluralkodik. Míg a korábbi ciklikus idő egyre nagyobb mértékben engedte egyéneknek és csoportoknak, hogy történelmi időt is megéljenek, addig a termelés visszafordíthatatlan idejének az uralma arra irányul, hogy az így megélt időt össztársadalmilag eltörölje.

143.

A burzsoázia tehát megismertette a társadalommal egyfajta visszafordíthatatlan történelmi időt, sőt rá is erőszakolta, ám megtagadta tőle a *használatát*. „Vagyis történelem volt, de többé már nincs”,^[117] mivel a gazdaságot birtoklók osztálya, miután hozzá van láncolva a *gazdaságtörténelemhez*, az idő minden egyéb visszafordíthatatlan alkalmazását kénytelen szigorúan tiltani mint közvetlen veszélyforrást. Az uralkodó osztály, a *dolgok birtoklásának a szakemberei*, akik egyben, ezáltal, *a dolgok birtokai*, további sorsát kötelező jelleggel az ekképp eldologiasodott történelem fenntartásának és a *történelemben* megélt újszerű mozdulatlanság állandósításának fogja szentelni. Először történik meg, hogy a munkás számára, a társadalom legalján, materiálisan nem *idegen a történelem*, ettől kezdve ugyanis saját legalsó alapjánál fogva mozgatja magát visszafordíthatatlanul a társadalom. A proletariátus abban a követelésben talál rá forradalmi tervének egyszerű, többé nem

feledhető lényegére, hogy *megélhesse* az általa előállított történelmi időt; és minden eddigi – rendre szétzúzott – kísérlete, hogy a tervét megvalósítsa, egy-egy pontot jelöl, melyből kinőhet az új, történelmi élet.

144.

A hatalom birtokosává vált burzsoázia visszafordíthatatlan ideje először a forradalmi naptár bevezetésekor^{118} mutatkozott be saját nevén, abszolút kezdet gyanánt, mint a Köztársaság első éve. De az általános szabadság forradalmi ideológiája, amint porrá zúzta a mitikus értékrend legutolsó maradványait, és elszakította az összes hagyományos társadalmi köteléket, már kimutatta valódi szándékát, hiába öltöztette római tógába: a *kereskedelem szabadságának* kiterjesztését. Miután az áru társadalma hamarosan felfedezte, hogy kénytelen lesz valamiképpen visszaállítani a passzivitást, amelyet neki magának kellett alapjaiban megrengetnie, hogy felállíthassa saját tiszta uralmát, „a kereszténységben, vagyis az elvont ember kultuszában lelte meg a számára legmegfelelőbb vallási kiegészítő”.^{119} Úgyhogy a burzsoázia ezzel a vallással kötött kompromisszumot, ami kifejeződött az idő színrevitelében is: saját naptárát félredobta, visszafordíthatatlan ideje pedig visszatért a *keresztény időszámítás* medrébe, és mindmáig annak a folytatása.

145.

A kapitalizmus fejlődésével a visszafordíthatatlan idő *világszerte egységesül*. Az egyetemes történelem valósággá

válí, miután az egész világot ennek az időnek a kibontakozása alá rendelték. Ám ez az egyetemes történelem, mely egyidejűleg mindenütt ugyanaz, valójában még nem több, mint a történelem elutasítása – a történelem keretében. Ami az egész bolygón *ugyanannak a napnak* mutatkozik, pusztán a gazdasági termelés ideje – egyforma absztrakt töredékekre felbontott idő. A visszafordíthatatlan idő egységesített formájában a *világpiac*, következésképp a világspektákulum ideje.

146.

A termelés visszafordíthatatlan ideje elsősorban az áru mércéje. Ezért aztán az idő, amely a hivatalos felfogás szerint a *társadalom általános ideje* szerte a világon, mivel csak az őt fenntartó szakmai érdekeket fejezi ki, *mindössze különös idő*.

VI. A SPEKTAKULÁRIS IDŐ

*Igazán csak az idő a miénk, amit még az is kiélvezhet, akinek
nincs fedél a feje felett.*[{120}](#)

Baltasar Gracián, *Az életbölcsesség kézikönyve*

147.

A termelés ideje, az áru-idő, egyenértékű intervallumok végtelen felhalmozása. Nem más, mint a visszafordíthatatlan idő absztrakciója, ahol az egyes szegmenseknek az óramutató járásának engedelmessé kell tiszán mennyiségi egyformaságukat. Ez az idő, minden tényleges valóságosságával együtt, pusztán *felcserélhető* mivoltában az, ami. Az áru-idő társadalmi uralma alatt „az idő minden, az ember már semmi, legfeljebb az idő teteme”.^{121} Ez a leértékelt idő tökéletes fonákja annak az időnek, amely az „emberi nem kibontakozásának a terepe”.^{122}

148.

A gátolt emberi kibontakozás általános idejének egyszersmind van egy másik oldala is, a fogyasztható idő, ami az adott termelési rendnek megfelelően *pszeudo-ciklikus időként* tér vissza a társadalom mindennapi életébe.

149.

A pszeudo-ciklikus idő valójában nem más, mint a termelés áru-idejének *fogyasztható álcája*. Hordozza annak összes alapvonását: egynemű, felcserélhető egységekből áll; elnyomja a minőségi jelleget. De mivel egyben mellékterméke az áru-időnek, amely a mindennapi életet hivatott korlátozni – és fenntartani korlátoltságát –, magát a pszeudo-ciklikus időt is meg kell tölteni pszeudo-értékekkel, és mesterségesen úgy

állítani be, mint egyszeri pillanatok láncolatát.

150.

A pseudo-ciklikus idő a modern gazdasági túlélés, a meggyarapodott túlélés elfogyasztásának az ideje, ahol a mindennapi élettől megvonták a választást, és a természeti rend helyett az elidegenedett munkában kibontakoztatott pseudo-természetnek vetették alá; így ez az idő teljesen természetesen veszi fel a régi ciklikus ritmust, mely a preindusztriális társadalmak túlélését diktálta. A pseudo-ciklikus idő a ciklikus idő természetes maradványaira épít, ugyanakkor homológ, mégis újszerű kombinációkat alkot belőlük: innen a nappal és az éjszaka, a munka és a hétfégi pihenés, a szabadságok rendszeres ismétlődése.

151.

A pseudo-ciklikus idő az *iparilag átalakított* idő. Tehát az árutermelésen alapszik, és mint ilyen, maga is fogyasztható árucikk; sajátossága, hogy bekebelezi mindazt, ami korábban, a régi egységes társadalom széthullását követő fázisban, magánéletre, gazdasági életre, politikai életre tagolódott. A modern társadalom összes elfogyasztható ideje végül különféle vadonatúj termékek nyersanyagává lesz, melyeket az időtöltés társadalmilag felkínált opcióiként dobnak piacra. „Fogyasztásra kész formában bármely termék bármely másiknak a nyersanyagává válhat.”^[123]

152.

Legfejlettebb szektorában a koncentrált tőkés rend

„összkomfortos” időtömböket kezd értékesíteni; ezek több különböző árut ötvöző komplett árucikkek. Ezért jelenhettek meg az egyre kiterjedtebb „szolgáltatóiparban” és „szabadidős iparágakban” amolyan „mindent egyben” csomagok, amelyekkel egy összegben megvásárolhatók spektakulárisan berendezett lakások, társas pszeudo-utazások, éves kultúrafogyasztási bérletek, sőt „izgalmas kerekasztal-beszélgetések” és „találkozások hírességekkel” formájában maga a társas élet is áruba bocsátható. Az ilyen típusú spektakuláris árucikkek, melyeknek sikere nyilvánvalóan az őket övező valóság növekvő elsivárosodásának köszönhető, ugyanilyen magától értetődően sorolódnak az adásvétel modernizációjának a próbatermékei közé, hiszen hitelre is megvásárolhatók.

153.

Az elfogyasztható pszeudo-ciklikus idő maga a spektakuláris idő: szűken véve a képfogyasztás ideje, legtágabb értelemben pedig az időfogyasztás képe. A képeknek, mindenfajta árucikk médiumának a fogyasztásával töltött idő egyszerre- elválaszthatatlanul a műveleti terep, ahol a spektakulum eszközei a legszuggesztívebben hatnak, és az általuk prezentált átfogó cél, minden partikuláris fogyasztás helye és központi formája: köztudott, hogy a modern társadalomban mániákusan űzött időspórolás – legyen szó a közlekedés sebességéről vagy a porlevesről – az Egyesült Államok lakosságának gyakorlatilag azt jelenti, hogy naponta átlag három-hat órát fordítanak kizárólag tévénézésre. Másfelől a tartalmas időfogyasztás

közösségi elképzelését kizárólag a szabadidő és a szabadságolás pillanatai uralják, melyeket magától értetődően *távolinak* és kívánatosnak mutatnak, mint minden spektakuláris árucikket. Ezeket célzottan a valódi élet olyasfajta momentumaiként ábrázolják, amelyeknek a ciklikus visszatérésére folyton várakozni kell. De még ezekben az életnek szentelt pillanatokban is csak a spektakulum látszódik és termelődik újra, csak épp fokozott intenzitással. Kiderül, hogy amit valódi életként reprezentálnak, mindössze a valóságosabban spektakuláris élet.

154.

A jelenkor, noha saját idejét úgy állítja be maga előtt, mint különleges alkalmak és ünnepek gyorsuló körforgását, egyszersmind ünneptelen korszak. Ami a ciklikus idő keretében az élet fényűző elpazarlásában való közösségi részvétel pillanata volt, elképzelhetetlen olyan társadalomban, ahol se közösség nincs, se fényűzés. A mai közönséges pseudo-ünnepek, az együttlét és az ajándékozás paródiái, pusztán pénzbeli pazarlásba hajszolnak, amire csakis csalódás következhet, amelyet újabb csalódások ígéretével kompenzálnak. A modern túlélés ideje a spektakulumban törvényszerűen annál hivalkodóbbnak mutatkozik, minél alacsonyabb a használati értéke. Az idő valóságának a helyébe az idő *hirdetése* lépett.

155.

Míg a régi típusú társadalmakban a ciklikus időfogyasztás összhangban volt a társadalmilag végzett valós munkával,

addig a fejlett gazdaságokban a pseudo-ciklikus fogyasztás ellentmondásba kerül a termelés absztrakt, visszafordíthatatlan idejével. A ciklikus idő a mozdulatlan illúzió ideje volt, amit az ember valóságosan megélt; a spektakuláris idő a magától átalakuló valóság ideje, ami csak illuzórikusan átélhető.

156.

Ami a dolgok előállításának a folyamatában folyton újszerű, sosem köszön vissza a fogyasztásban, amely mindig ugyanannak a visszatérése nagyobb mennyiségben. Mivel továbbra is a holt munka uralja az élő munkát, a spektakuláris időben a múlt uralja a jelent.

157.

A mindenkire kiterjedő történelmi élet hiányának mintegy a visszája, hogy egyelőre a saját életnek sincs története. A spektakulum színpadán tülekedő pseudo-eseményeket nem élhetik meg azok, akiket pusztán csak tudósítanak róluk; ráadásul gyorsan el is értéktelenednek, amint a pulzáló spektakuláris gépezet egyre újabbakat lök a helyükre. Ami másfelől a ténylegesen megélt eseményeket illeti, ezek nem hozhatók semmiféle kapcsolatba a társadalom hivatalos – visszafordíthatatlan – idejével, és egyáltalán nem követik utóbbi fogyasztható melléktermékének pseudo-ciklikus ritmusát. A társadalomtól elválasztott mindennapi élet személyes élményének nincs nyelve, nincsenek fogalmai, nincs kritikai hozzáférése tulajdon múltjához, ami sehol sincs nyilvántartásban. Nem közlésképes. Félreértik és elfelejtik, helyére a nem-emlékezetes hamis-spektakuláris emléke lép.

158.

A spektákulum, a történelem és az emlékezet benuitságának, a történelmi idők alapzatára épülő történelem elvetésének jelenleg fennálló társadalmi berendezkedése, maga a *hamis időtudat*.

159.

Hogy a dolgozókat az áru-idő „szabad” termelőivé és fogyasztóivá léptethessék elő, előzetes feltételként erőszakosan *el kellett tulajdonítani tőlük az idejüket*. Csak azután állíthatták vissza spektakulárisan az időt, hogy ekképp előzőleg kifosztották a termelőket.

160.

A munkában kiiktathatatlanul megmaradó biológiai összetevő – az álm és ébrenlét természetes ciklusától való függés csakúgy, mint az élet elhasználódásának visszafordíthatatlan személyes ideje – a modern termelés tekintetében egyszerűen *jámulékos*; ennél fogva az összes ilyen faktort elhanyagolják a termelés fejlődéséről áradozó hivatalos jelentésekben, ahogy eltagadják az árucikkek fogyasztható trófeái is, amelyek megfoghatóvá teszik ezt a szakadatlan diadalmenetet. A nézői tudat saját világa haladásának hamis középpontjában leláncolva már nem képes felismerni az életében semmiféle utazást a beteljesülés és a halál felé. Annak, aki lemondott saját élete megéléséről, saját halálát sem kell többé elfogadnia. Az életbiztosítások reklámjai pusztán annyit sugalmaznak, hogy bűnös felelőtlenség anélkül elhalálozni, hogy ne biztosítanánk előre a rendszer

zökkenőmentes működését, a kiesésünk okozta gazdasági veszteség után; az „*American Way of Death*”-reklámok pedig azt hangoztatják, hogy a halállal való szembesülésben is képesek fenntartani az élet legtöbb *látszatát*. Az összes többi reklámhadjárat szerint egyszerűen tilos megöregedni. Mindenkinek jól kell sáfárkodnia „a fiatalság tőkéjével”, akkor is, ha ez – hiába nem égeti az ember két végén a gyertyát – sosem lesz olyan időtálló és felhalmozható, mint a pénzügyi tőke. A halál társadalmi hiánya egyet jelent az élet társadalmi hiányával.

161.

Az idő, mint Hegel megmutatta, *szükségszerű* elidegenedés, az a közeg, ahol a cselekvő alany önmagát elveszítve valósítja meg magát, mássá válik, hogy saját igazságává váljon. De a manapság uralkodó elidegenedés ennek pontosan az ellentéte, mivel itt azt az *idegenné lett jelen* termelője szenvedni el. Ebben a *térbeli elidegenedésben* a társadalom mindenekelőtt saját idejétől választja el az alanyt, és csak ezután választja el gyökeresen a tevékenységétől is, amelyet elrabol tőle. Pontosán ez a meghaladható társadalmi elidegenedés tiltja és fagyasztja be az időben *élő* elidegenedés lehetőségeit és a vele járó kockázatokat.

162.

A pszeudo-ciklikus idő fecsegő felszínén a néző szeme előtt egymást folyton kioltó és újraképződő tűnékeny *divatok* mögött a kor *nagy stílusa* mindig abban rejlik, amit a forradalom

nyilvánvaló és titkos szüksége vezérel.

163.

Az idő természetes alapja, múlásának érzéki tapasztalata azáltal válik emberivé és társadalmivá, hogy *az emberiségért* van. Eddig az ember korlátozott gyakorlata, a fejlődés különböző fokain álló munka humanizálta, egyben dehumanizálta az időt: így lett ciklikussá, majd a gazdasági termelés elválasztott, visszafordíthatatlan idejévé. Az osztály nélküli társadalom, a mindenkire kiterjedő történelmi élet forradalmi terve a társadalmi időmérték elsorvasztását célozza, hogy felválthassa egyének és csoportok visszafordíthatatlan idejének egyfajta játékos modelljével, ahol egyidejűleg lehetnek jelen az *egymással társult független* idők. Így szól a kommunizmus teljes körű megvalósításának a programja; az idő közegében megy végbe, és eltöröl „mindent, ami az egyénektől elválasztva létezik”.^{124}

164.

A világnak már van egy álma erről az időről; most ideje tudatába kerítenie, hogy képes legyen valóban megélni.^{125}

VII. TERÜLETRENDEZÉS

És aki olyan városnak lesz ura, amelynek a szabadság a természetévé vált, és nem pusztítja el, számíthat rá, hogy az fogja elpusztítani őt; mert a város mindig jogot formálhat a lázadásra, mégpedig a szabadság nevében és az ősi szokásokra hivatkozva, hisz e kettőt sem az időmúlás, sem a jótétemények nem feledtetik el sohasem. És bármit tegyen is, legyen mégoly gondoskodó, hacsak el nem úzi és szét nem szórja őket, a szabadság nevét és saját szokásait a városlakók sosem feledik...[\[126\]](#)

Niccolò Machiavelli, *A fejedelem*

165.

A kapitalista termelési mód egyesítette a teret; többé nem korlátozzák külső társadalmak. Az egyesítés egyúttal a *banalizáció* extenzív és intenzív folyamata is. Az absztrakt piactérre való sorozatgyártásos árufelhalmozás amellett, hogy szükségképp ledöntötte az összes regionális és jogi korlátot és felülírta a középkori céhes szabályzatokat, melyek még *minőséget* követeltek a kézműves mesterségektől, felszámolta a helyek önállóságát és lerontotta a minőségüket. A homogenizáció hatalma nehéztüzérség; rommá lő minden kínai falat. [\[127\]](#)

166.

Azért fúrják-faragják és építik át megállás nélkül az áru szabad terét, hogy mindinkább önazonossá váljon, mindinkább közelítsen a mozdulatlan egyhangúsághoz.

167.

A távolságot földrajzilag felszámoló társadalom saját belsejében alkotja azt újra, spektakuláris elválasztásként.

168.

Az áruforgalom mellékterméke, az emberek forgalma mint fogyasztási cikk, vagyis a turizmus, végső soron visszavezethető arra a szabadidős tevékenységre, hogy az ember elmegy megnézni, mi minden vált banálissá. Az, hogy üzleti céllal

hasznosítják különféle helyek felkeresését, már önmagában szavatolja, hogy ezek a helyek *felcserélhető*k legyenek. Ugyanaz a modernizáció, mely kiküszöbölte az utazásból az időt, kiküszöbölte belőle a tér valóságát is.

169.

Az egész környezetét a maga számára kialakító társadalom sajátos technikát fejlesztett ki arra, hogy e feladategyüttes konkrét alapját, saját *terepét* munkálja meg. A városrendezés a természeti és épített környezet kapitalista birtokbavétele; a tőkés rend, abszolút uralmának konzekvens kiterjesztéseként, így már *saját díszletévé* alakíthatja, és kell is, hogy alakítsa, a tér egészét.

170.

A városrendezésben, vagyis az élet látványos befagyasztásában kielégített kapitalista szükséglet, Hegellel szólva, úgy is kifejezhető, mint a „tér békés koegzisztenciájának” abszolút elsődlegessége „az idő zajlásának nyugtalan változásához” képest.^[128]

171.

Ha a tőkés gazdaság valamennyi technikai vívmányát úgy kell felfogni, mint amik elválasztásokat hajtanak végre, akkor a városrendezés esetében az általános alapjuk kiépítéséről van szó, a talaj előkészítéséről a bevetésükhöz; magáról az *elválasztás* technikájáról.

172.

A városrendezés a modern megoldás az osztályuralom védelmének örökös problémájára: biztosítja, hogy atomizáltan maradjanak a munkások, akiket a termelés városi körülményei vészterhesen *összetereltek*. A városrendezés lesz annak a szakadatlan küzdelemnek a kitüntetett terepe, hogy a munkások bárminemű találkozásának elejét vegyék. A francia forradalom tapasztalataiból okulva minden fennálló hatalom arra törekszik, hogy szaporítsa az utcai rendfenntartásra alkalmas eszközöket; ez végül magának az utcának a felszámolásához vezet. „Korunk távolsági tömegkommunikációs eszközeinek birtokában a populáció elszigetelése a felügyelet jóval hatékonyabb módszerének bizonyult”,^{129} állapítja meg Lewis Mumford, hogy aztán „egyirányú”-ként jellemezze a világot.^{130} Ám az elszigetelés általános eljárásának, vagyis a városrendezés lényegének arra is ki kell terjednie, hogy szabályozott módon reintegrálja a munkásokat, mégpedig a termelés és a fogyasztás előrelátható kívánalmainak megfelelően. A rendszerintegrációnak mindenkit *tömegesen elszigetelt* egyénként kell kezelnie: a gyárakat éppúgy, mint a kultúrházakat, az üdülőfalvakat éppúgy, mint a lakótelepeket célirányosan azért húzták fel, hogy megteremtsék ezt a pseudo-együttlétet, mely az elszigetelt egyént egészen a *nukleáris családig* elkíséri, ahol, a spektakuláris üzenetek vételére szolgáló berendezések elterjedésének hála, elszigeteltségét a domináns képek népesítik be, olyan képek, amelyek egytől egyig kizárólag az elszigeteltségből merítik ellenállhatatlan erejüket.

173.

A legújabb építészet, mely minden korábbi korszakban az uralkodó osztályok kielégítésére szolgált, a történelem során most először kimondottan a szegényekre van kitalálva. Az új lakástípus formai szegényessége és tömbjeinek irdatlan mérete egyaránt *tömegjellegéből* következik, amit egyrészt rendeltetése, másrészt az építkezés modern feltételei vonnak magukkal. Az *önkényes döntés*, hogy a területet absztrakt módon az absztrakció területévé rendezik, az építkezés modern feltételei között nyilvánvalóan kulcsszerepet játszik. Ugyanilyen építészet jelenik meg mindenütt, ahol megkezdik az ebben az értelemben elmaradott országok iparosítását, hiszen ez biztosít megfelelő környezetet ahhoz az új típusú együttéléshez, amelyet meg akarnak honosítani. Ahogyan a nukleáris fegyverkezés vagy a népesedés kérdéseiben – utóbbit illetően nemsokára már az öröklődés manipulációjának lehetősége is nyitva áll –, úgy a városrendezésben is világosan megmutatkozik a társadalom anyagi hatalmának határokat nem ismerő növekedése és ugyanennek a hatalomnak a tudatos uralása közötti *elcsúszás*.

174.

Ma már a városi környezet önpusztítása van soron. A városok, a fogyasztási parancs közvetlen folyamányaként, rátörnek a vidékre, elborítják „a városi hulladék irdatlan tömegével”.^[131] Az árubőség első szakaszának csúcsterméke, a személyautó diktatúrája beíródik a tájba a kiépülő autópályákkal, amelyek megszüntetik a régi központokat és fokozzák a szétszóródást.

Eközben a városszövet hiányos újraszövése az „elosztóüzemek”, vagyis a hatalmas szupermarketek átmeneti gócpontjai körül zajlik, amelyeket pusztán parkolók talapzatán, lényegében a semmiből húztak fel; és a féktelen fogyasztásnak ezeket a zarándokhelyeit is minduntalan ledöntik a centrifugális erők, amint maguk is túlterhelt másodlagos központokká válnak, miután részlegesen újraszervezték az agglomerációt. Ám a technikai alapon szervezett fogyasztás pusztán csak a legszembetűnőbb elem az általános felbomlásban, amely végül oda vezetett, hogy a város önmagát fogyasztja el.

175.

A gazdaságtörténet, mely teljes egészében a város-vidék ellentét köré épült, abba a szakaszba lépett, amikor egy csapásra eltűnteték mindkét pólust. Az egészsleges történelmi fejlődés jelenlegi *bénultsága* a gazdaság független mozgásának szolgálatában felelős azért, hogy város és vidék eltűnésének a kezdete nem a köztük lévő törés áthidalását, hanem egyidejű összeomlásukat jelenti. Város és vidék kölcsönös leépülése, amely a létező városi valóság meghaladását célul kitűző történelmi mozgalom elbukásának egyenes következménye, tetten érhető törmelékeik eklektikus keveredésében; ez borítja a legiparosodottabb területeket.

176.

Az egyetemes történelem a városokban született, és akkor vált nagykorúvá, amikor a város végleg legyőzte a vidéket. Marx úgy vélte, a burzsoázia egyik legfőbb forradalmi tette, hogy „a város”, amelynek a *levegője szabaddá tesz*, „uralma alá hajtotta

a falut”.^{132} De a városok történelme nem pusztán a szabadság, hanem a zsarnokság története is, az állami közigazgatásé, amely a várost és a vidéket egyformán felügyelet alatt tartja. A város a történelmi szabadságnak mindeddig csak a harctere volt, azt kivívni sosem tudta. A város a *történelem közege*, mert egyszerre működik társadalmi hatalomkoncentrációként, ami utat nyit történelmi vállalkozások előtt, és a múlt tudataként. Így aztán a városrombolás kortárs tendenciája pusztán csak újabb kifejeződése annak, hogy a történelmi tudat még mindig nem gyűrte maga alá a gazdaságot; hogy a tőle elszakított hatalmat visszaszerző társadalom egyesülése tovább késik.

177.

„A falu viszont épp a fordított tényállást, az elszigetelődést és az elválasztottságot szemlélteti.”^{133} A városrendezés, miután lerombolta a városokat, egyfajta pszeudo-vidéket épít vissza, ahol a régi falusi viszonyok ugyanolyan visszavonhatatlanul elvesznek, mint a történelmi város közvetlen és közvetlenül megingatott társadalmi viszonyai. A mai épített környezetben a lakhatás és a spektakuláris ellenőrzés feltételei egyfajta mesterséges parasztságot alkottak újra; a térbeli szétszórás és a szűklátókörűség, amelyek mindig is megakadályozták a parasztságot abban, hogy önálló vállalkozásba fogjon és teremtő történelmi erőként eszméljen magára, most a termelők jellemzőivé válnak – az általuk előállított világ haladására éppoly kevésbé van befolyásuk, mint a néhai agrártársadalomnak a munkák természeti ritmusára. De amikor a parasztság – a „keleti despotizmus” valaha

megingathatatlan társadalmi bázisa, melynek éppen egykori töredezettsége tette szükségessé a bürokratikus centralizációt – a modern állami bürokratizálás kiszélesítésével előállt viszonyok termékeként születik újjá, *közönye már történeti képződmény*, és fenntartani is mesterségesen kell; így veszi át a természetes tudatlanság helyét a spektakulárisan szervezett megtévesztettség. A technicizált pseudo-parasztság „újvárosai” világosan bevésik a tájba a szakítást a történelmi idővel, amelyre egykor épültek; lehetséges mottójuk: „Itt nem történik soha semmi, *soha nem is történt.*” Nyilvánvalóan azért kezdhetik saját arcukra formálni a vidéki tájat a *történelem hiányának* az erői, mert a városban születendő történelem még mindig nem született meg.

178.

A történelem, mely ezt az alkonyodó világot fenyegeti, arra is képes, hogy alárendelje teret a megélt időnek. A proletárforradalom egyben az *emberi geográfia kritikája*, melyen keresztül az egyéneknek és a közösségeknek lehetőségük nyílik létrehozni az immár nemcsak saját munkájuk, hanem átfogó történelmük birtokbavételének megfelelő helyszíneket és eseményeket. Ebben a mozgó játéktérben, a szabadon választott játékszabályok között visszanyerhető a helyek autonómiája, de bármifajta röghöz kötés nélkül, ami visszahozhatja az utazás, valamint az utazásként felfogott élet valóságát; olyan életét, amely magában hordja önnön értelmét.

179.

A városrendezéssel kapcsolatos legnagyobb forradalmi gondolat nem urbanisztikai, technológiai vagy esztétikai természetű. Hanem maga a vállalkozás: újraalkotni a területet a munkástanács-hatalom, a proletariátus *államellenes diktatúrája*, a végrehajtó hatalmú dialógus kívánalmai szerint. A tanács hatalom, amely csak akkor lehet hatékony, ha a létező feltételek összességét átalakítja, ennél kisebb feladatot nem is tűzhet maga elé, ha azt akarja, hogy elismerjék, és hogy a saját világában *ismerjen önmagára*.

VIII. TAGADÁS ÉS FOGYASZTÁS A KULTÚRÁBAN

Megériünk mi még itt politikai forradalmat? Mi, a mai németek kortársai? Barátom, higgyen, amit akar [...] De amikor Németországot legújabb történelme alapján ítélem meg, csak nem veti ellenem, hogy egész történelmét meghamisították, vagy hogy a mai közélet nem a nép valós állapotát tükrözi? Olvassa tetszés szerint bármely folyóiratot, és meggyőződhet róla, hogy sosem hagytunk fel – pedig el kell ismernie, nem a cenzúra kényszerít minket – a szabadság és a nemzeti jólét ünneplésével, ami osztályrészünk...

Arnold Ruge levele Marxhoz, 1843. március

180.

A kultúra a tudás és az élményreprezentáció általános szférája az osztályokra tagolt történelmi társadalomban; vagyis a kultúra általánosító erő, amely *elkülönülve* létezik, mint a szellemi munka elválasztása és az elválasztás szellemi munkája. A kultúra akkor szakadt ki a mitikus társadalom egységéből, „amikor az emberek életéből kiveszett az egyesítő erő, az ellentétek pedig többé nem eleven emberi viszonyokban és kölcsönhatásokban képződtek, hanem önállósultak...”^[134] Függetlensége elnyerésével a kultúra elindult a gazdagodás birodalomépítő útján, miáltal nyomban csorbult függetlensége. A történelem, miután viszonylag önálló kultúrát és erről az önállóságról szőtt ideologikus illúziókat hozott létre, kultúrtörténetként is kifejeződik. És a kultúra teljes hódítástörténete érthető saját elégtelensége megnyilvánulásának a történeteként is, mint menetelés az önfelszámolás felé. A kultúra az elveszett egység keresésének a helye. Az egység keresése során a kultúra mint elválasztott szféra végül kénytelen lesz megtagadni magát.

181.

Hagyomány és újítás harca, a történelmi társadalmak kultúrájának belső fejlődési elve, csak addig folytatható, míg rendre az újítás kerekedik felül. A kulturális újítást ugyanakkor nem más hordozza, mint az átfogó történelmi fejlődés, amely, tudatába kerülve totalitásának, folyton meghaladja saját

kulturális előfeltevéseit, és minden elválasztottság felszámolása felé tart.

182.

Ismereteink bővülésével – beleértve a belátást, hogy a kultúra lényege a történelem –, a társadalom visszavonhatatlanul önmagára eszmélt; ez fejeződött ki az Isten elpusztításában. Ez „minden kritika elsődleges feltétele”,^[135] ugyanakkor azonban elsődleges feladata is a vég nélküli kritikának. Ahol többé nincs mihez tartania magát, a kultúrát minden eredménye a felszámolódás felé taszítja. Ahogy önállósága kivívásának pillanatától kezdve a filozófiának, úgy minden egyéb önállósult diszciplínának el kell porladnia, mindenekelőtt mint a társadalmi totalitás egységes magyarázóelve, végül mint saját határain belül használható részleges eszközkészlet. Az elválasztott kultúrát saját racionalitáshiánya ítéli pusztulásra, ugyanis a racionalitás diadalát kívánalomként már mindig is magában hordozza.

183.

Noha a kultúra szülőatyja a történelem, mely felszámolta a régi világ életmódját, mint elválasztott szféra egyelőre pusztán tudásból és érzéki közvetítésből áll, amelyek egy *részlegesen történelmi* társadalomban szükségképp maguk is csak részlegesek lehetnek. A kultúra egy csekély értelmű világ értelme.

184.

A kultúrtörténet lezárultának két ellentétes oldala van: egyfelől

meghaladásának előrevetítése a totális történelemben; másfelől élettelen tárgyaként való megőrzésének megszervezése a spektakuláris szemlélődésben. Az egyik szerint a kultúra a társadalom bírálata, a másik szerint az osztályuralom védelmezésére hivatott.

185.

A kultúrtörténet lezárultának mindkét oldala egészen áll szemben a másikkal, a tudás vonatkozásaiban ugyanúgy, mint az érzéki reprezentáció vonatkozásaiban – vagyis mindabban, ami a *művészet* legáltalánosabb értelme volt. A tudás esetében az egyik oldalon olyan töredékes ismeretanyagok felhalmozásáról van szó, amelyek haszontalanná válnak, miután a fennálló állapotok *jóváhagyásához* muszáj *lemondani* róluk; a másik oldalon pedig a gyakorlat elméletéről, amely egyedül rendelkezik minden tudás igazságával, mivel a *használatuk* titkát csak ő ismeri. Az érzéki reprezentáció esetében a társadalom régi *közös nyelvének* kritikus önmegsemmisítése áll az egyik oldalon, vele szemben pedig ennek a nyelvnek a mesterséges előállítás a kereskedelmi célzatú spektakulumban, a pseudo-élmények illuzórikus reprezentációjában.

186.

A mitikus társadalmi közösség elvesztésével a társadalom elkerülhetetlenül elveszíti egy valóban közös nyelv valamennyi hivatkozási pontját, amelyeket csak akkor nyer vissza, amikor az inaktív közösség belső törését sikerül áthidalnia a valódi

történelmi közösség kiküzdésével. Miután a művészet, a társadalmi inaktivitás egykori közös nyelve, kezdeti vallásos univerzumából kiemelkedve modern értelemben független művészetként és különálló művek egyéni előállításaként definiálta magát, sajátos esetként maga is megtapasztalta, miféle haladás uralja az elválasztott kultúra egészének a történetét. Amint kimondja, hogy független, máris eltűnőfélben van.

187.

Elveszett a kommunikáció nyelve; minden művészet modernkori visszaszorulásának, a művészi formák széthullásának folyamata ennek a ténynek a *pozitív* megnyilvánulása. *Negatívan* pedig ugyanez a folyamat azt jelenti, hogy újra találni kell valamifajta közös nyelvet, de többé semmiképp sem afféle egyoldalúan levont végkövetkeztetésekben, amelyek a történelmi társadalom művészetében *mindig utólag érkeznek*,^[136] és bármiféle valódi dialógus lehetősége nélkül szólnak a közös élményekről a *többieknek*, betudva ezt az élet eredendő hiányosságának, hanem a gyakorlatban, ott kell megtalálni, ahol közvetlen cselekvés és nyelvi kifejeződése összeérnek. Ténylegesen birtokba kell venni a dialógus közösségét és az idővel való játékot, amit a költői-művészi munkák mindeddig csak *reprezentáltak*.

188.

Amikor a függetlenné vált művészet ragyogó színekkel megfesti

világát, egy életpillanat hirtelen megöregszik, és nem fiatalítható vissza ragyogó színekkel. Csak felidézni lehet, az emlékezetben. A művészet nagysága csak az élet alkonyán kezd előtűnni.^[137]

189.

A történelmi idő, amely megszállta a művészetet, először éppen a művészet szférájában fejeződött ki, mégpedig a *barokktól* fogva. A barokk a középpontját vesztett világ művészete: az utolsó mitikus rend, melyet a középkor még fel tudott ismerni a világmindenségben és a világi kormányzásban – az egységes kereszténységben, és egy földi szellembirodalommal kötött szövetségében^[138] –, elbukott. A *változás művészetét* óhatatlanul a tünékenységnek a világban felfedezett elve vezeti. „Az öröklét helyett az életet választják”, mondta Eugenio d’Ors. A barokk színrevitelének a színház és az ünnep, maguk a színházi ünnepélyek a kitüntetett momentumai; itt semmilyen sajátos művészi kifejeződés nem nyerhet máshogyan értelmet, csak ha egy épített díszlet keretezte helyszínen történik meg, olyan épület díszletében, amelynek önmaga számára kell egyesítő központtal szolgálnia; ez a központ pedig az *átjáró*, ami afféle ingatag egyensúly megtestesülése a mindenség dinamikus káoszában. Hogy a barokk fogalma növekvő – olykor túlzott – jelentőséget kap a kortárs esztétikai diskurzusban, világosan jelzi, hogy kezdenek ráébredni bármifajta művészi klasszicizmus tarthatatlanságára: hisz a normatív klasszicizmus vagy neoklasszicizmus jegyében tett erőfeszítések az utóbbi három évszázadban mindössze rövid életű művi konstrukciókat

produkáltak, melyeken keresztül rendre az állam – az abszolút monarchia vagy a római tógába bújt forradalmi polgárság – hallatta a hangját. A romantikától a kubizmusig a tagadás egyre egyénibb művészetei követték a kimerült barokkot; ezek folytonos megújulásukkal mindinkább széttördelték és végérvényesen megtagadták a művészeti szférát. Hogy nyomtalanul eltűnt a történelmi művészet, mely az elit belső kommunikációjáról szólt, azaz társadalmi alapját az utolsó arisztokraták bizonyos fokig még játékos életvitelében találta meg, azt is világosan jelzi, hogy a kapitalizmussal jelent meg az első olyan osztályuralom, amely bevallottan levedlett mindenfajta ontológiai minőséget, a gazdaság szimpla irányításából eredeztetett hatalmával pedig minden emberi *mesterséget* eltűnésre ítelt. A barokk összelmény, amelynek egysége réges-rég kikopott a művészi *alkotásból*, sajátos módon a művészet teljes múltjának jelenlegi *fogyasztásában* köszön vissza. Az összes múltbeli művészet ismerete és történelmi elismerése, miközben visszamenőlegesen megalkotja a globális művészetet, viszonylagossá is teszi őket egyfajta általános összevisszaságban, ami leginkább egy magasabb szinten megvalósuló barokk építményre hasonlít, amelybe persze a barokk művészet eredményeinek és minden megújítási kísérletének is bele kell olvadnia. Most először ismerhető meg és fogadható el egyben az összes valaha volt civilizáció és korszak művészete. Ez a művészettörténet „belsővé tévő emlékezete”,^{139} mely azzal, hogy lehetőségessé vált, egyben a *művészet világának a végét* jelenti. A művészet összes korábbi momentuma csak a mai múzeumkorszakban (amikor

semmilyen művészi közlés nem lehetséges) válhatott egyenértékűvé, miután egyiknek sem kell külön elszenvednie sajátos kommunikációs feltételeinek elvesztését; hiszen a kommunikációs feltételek *általában* tűntek el.

190.

Felbomlásának korszakában a művészet mint negatív mozgás, amellyel egy olyan történelmi társadalomban igyekszik meghaladni önmagát, ahol a történelmet még nem élik meg, egyszerre a változás művészete és a változás lehetetlenségének tiszta kifejeződése. Minél nagyratörőbb, annál távolabb kerül az önmegvalósítástól. Ez a művészet egyszerre szükségképp *avantgárd* és *nincs*. Avantgárdja az eltűnése.

191.

A dada és a szürrealizmus irányzatai jelölték a modern művészet végét. Kortársai voltak – még ha ez csak részben tudatosult is bennük – a forradalmi munkásmozgalom utolsó nagy rohamának; és a kimerülésük legfőbb oka is pontosan ennek kudarca volt: hogy rájuk zárult a művészeti mező, amelyet maguk nyilvánítottak elavultnak. A dada és a szürrealizmus egyszerre kötődtek történetileg egymáshoz és álltak szemben egymással. Szembenállásukban, amelynek legkövetkezetesebb és legradikálisabb eredményeiket köszönhetik, jól megmutatkozik az általuk képviselt bíráló belső elégtelensége, kölcsönös egyoldalúsága. A dada *anélkül akarta megszüntetni a művészetet, hogy megvalósította volna*; a szürrealizmus *anélkül akarta megvalósítani, hogy megszüntette*

volna.^[140] A *szituacionisták* által kidolgozott kritikai álláspont utóbb megmutatta, hogy a művészet megszüntetése és megvalósítása elválaszthatatlan aspektusai a *művészet meghaladásának*.

192.

A spektakuláris fogyasztás, amely lefagyasztva konzerválja a régi kultúrát, beleértve negatív megnyilvánulásainak rekuperációs^[141] célú ismétlését is, kulturális szektorában nyíltan kimutatja, hogy burkoltan micsoda a maga teljességében: *a közléshiány közlése*. Alkalmassint a szélsőséges nyelvrombolást is elismerhetik hivatalos pozitív értéként, hiszen nem jelent mást, mint nyílt megbékélést a dolgok mostani állásával, amikor lelkesen üdvözlik a kommunikáció teljes hiányát. Az efféle rombolás kritikai lényege, a költészet és a modern művészetek igazsága, itt nyilvánvalóan el van rejtve, hiszen a spektákulum, amelynek elsődleges feladata *elfeledtetni a történelmet a kultúrában*, modernista eszközeinek pseudo-újdonságán keresztül is ugyanazt a stratégiát alkalmazza, mint ami legmélyebben jellemzi. Ezért tűnhet újdonságnak az új regény,^[142] mely nemes egyszerűséggel elismeri, hogy öncélúnak tekinti az írást. Amellett, hogy a közölhető tartalmak nyomtalan eltűnésének önmagában elégséges szépségét ünneplik, említendő még a spektakuláris kultúra legmodernebb – és az átfogó társadalomirányítás elnyomó gyakorlatához leginkább kötődő – vonulata, amely a széthullott elemekből „komplex projektek” keretében egyfajta eklektikus neo-artisztikus környezetet igyekszik visszaépíteni, leginkább olyan

kísérletekben, amelyek művészeti hulladékokat vagy esztétikai-technikai hibrideket próbálnak integrálni a városrendezésbe. Ebben is pusztán a fejlett kapitalizmus átfogó terve fejeződik ki, ezúttal a spektakuláris pszeudo-kultúra síkján, mely az atomizált munkást „csoportba integrált személyiségként” kívánja újraalkotni; ezt a fejleményt kortárs amerikai szociológusok ([David] Riesman, [William Foote] Whyte) pontosan leírták. Mindenütt ugyanaz a projekt: *közösségmentes restrukturáció*.

193.

A teljességgel áruvá lett kultúrából elkerülhetetlenül a spektakuláris társadalom sztárterméke lesz. Clark Kerr, a trend egyik vezető ideológusa úgy kalkulált, hogy a *tudás* termelésének, elosztásának és fogyasztásának soklépcsős folyamata ma már az Egyesült Államok éves nemzeti össztermékének huszonkilenc százalékáért felel; előrejelzése szerint a század második felében egyenest a kultúra lesz az amerikai gazdaság húzóágazata, ahogy az autógyártás volt a század első, a vasútépítés a múlt század második felében.

194.

A felhalmozott – és *a spektakulum szellemiségeként* tovább bővülő – ismeretanyagok egyfelől igazolni hivatottak az igazolhatatlan társadalmi rendet, másfelől a hamis tudat általános tudományát alkotják. Ezt a szellemiséget teljes egészében az határozza meg, hogy nem képes, nem is akarja elgondolni saját anyagi alapját a spektakuláris rendszerben.

195.

A látszat társadalmi szervezetének gondolkodását magát is elködösíti az általános *szubkommunikáció*, amelyet védelmez. Nem tudja, hogy világában a vizsály mindenek az atyja.^[143] A maga választ nem tűrő kifejezésmódja keretein belül abszolút spektakuláris hatalomnak a szakembereit abszolút módon korrumpálja, hogy az általuk érzett megvetés visszaigazolását látják a valóban *megvetendő emberben*, a nézőben.

196.

Mivel a spektakuláris rendszer tökéletesedése új típusú problémákat vet fel, a rendszer szellemi munkára szakosodott szektorában újszerű feladatmegosztást vezetnek be: egyfelől, a *spektákulum spektakuláris kritikáját* az a modern szociológia veszi magára, amely az elválasztást kizárólag az elválasztás konceptuális és materiális eszközein keresztül tanulmányozza; másfelől, a *spektákulum apológiájából* létrejön a gondolattalan észjárás, a történelmi gyakorlat *hivatalos feledése* mindazon tudományokban, ahol gyökeret vert a strukturalizmus. Pedig a nem-dialektikus rendszerkritika hamis kesergése és a rendszer nyílt reklámozásának hamis optimizmusa egyforma, amennyiben mindkettő alávetett gondolkodás.

197.

Hiába gyűjtött össze nagy mennyiségű empirikus adatot a szociológia, mely elsőként kezdte tárgyalni (főleg az Egyesült Államokban) a jelenlegi fejlődés kialakította életfeltételeket, egyáltalán nem hatolt el saját tárgyának lényegéig, mivel

hiányzik belőle a kritika, ami a tárgyatól elválaszthatatlan. Így aztán még lelkiismeretesen reformista irányzatai is csak az erkölcsre és a józan észre hivatkoznak, indítványaiknak nincs semmiféle gyakorlati hozadéka. Az ilyen jellegű kritika, miután nem vesz tudomást a világ szívében fészkelő negativitásról, mindössze egyfajta negatív többlet számbavételére összpontosít, amely nézete szerint – egyfajta irracionális parazitás fertőzésként – sajnálatosan beborítja a világ felszínét. Ez a háborgó jóakarát, noha csak a rendszer külsődleges következményeit ostorozza, kritikusként hiszi magát, mert megfélekedzik saját előfeltevései és módszere mélységesen *apologetikus* jellegéről.

198.

Akik a pazarlás ösztönzését örültségnek vagy veszélyesnek bélyegzik, nem tudják, mire szolgál a pazarlás a gazdasági bőség társadalmában. A gazdasági racionalitás nevében hálátlanul elítélik az irracionális gondviselőt, amely nélkül a gazdasági racionalitás hatalma úgy omlana össze, mint egy kártyavár. [Daniel] Boorstin például, aki *The Image*^[144] című könyvében az amerikai spektákulum termékeinek a fogyasztását elemzi, egyáltalán nem jut el a spektákulum fogalmához, ugyanis azt hiszi, leválaszthatja erről az úgymond katasztrofális túlkapásról a magánéletet vagy a „tisztesseges termékeket”. Nem érti, hogy maga az áru hozta azokat a törvényeket, amelyeknek „tisztesseges” alkalmazása következtében különül el a magánélet, majd hódítja vissza az osztársadalmi képfogyasztás.

199.

Boorstin úgy elemzi a tőlünk elidegenedett világ túlkapásait, mint a világunktól idegen túlkapásokat. De az a „normális” társadalmi alap, amelyre burkoltan hivatkozik, amikor a képek mesterséges uralmát „rendellenes igényeink” következményének tudja be, és pszichológiai és erkölcsi érvekkel ostorozza, valójában nem létezik, sem a könyvében leírt módon, sem az általa vizsgált korszakban. Boorstin azért nem érti teljes mélységében a kép társadalmát, mert a valódi emberi életet, amelyről beszél, a múltban találja meg, akár a vallásos belenyugvás múltjában. Ennek a társadalomnak az igazsága semmi más, mint ennek a társadalomnak a *tagadása*.

200.

A szociológia abban a hiszemben, hogy elszigetelheti az ipari termelés racionalitását a társadalmi élet teljességétől, mintha különállóan működne, olykor egyenest odáig megy, hogy még a reprodukciós és transzmissziós technológiákat is leválasztja az ipar globális fejlődéséről. Ezért találhatja meg Boorstin az általa ecsetelt következmények okát a képterjesztési technológiák túlméretezett apparátusának és korunk embere túlságosan mohó pszeudo-szenzáció-éhségének szerencsétlen találkozásában. Eszerint a spektákulum annak volna betudható, hogy a modern ember kórosan hajlamos a bámulására.^[145] Boorstin nem érti, hogy az előregyártott „pszeudo-események” burjánzása, amit elítél, egyszerűen abból fakad, hogy a kortárs társadalmi élet gyötrelmes valóságában az emberek nem élnek át valódi eseményeket. Azért találni az élet elfogyasztásának

minden szintjén egyfajta konstruált pszeudo-történelmet, mely a jelen *befagyott idejének* kényes egyensúlyát hivatott őrizni, mert a modern társadalmat bejáró kísértet maga a történelem.

[\[146\]](#)

201.

A jelenlegi *strukturalista* rendszeralkotás trendjének megingathatatlan alapja, hogy a történelmi idő rövid jégkorszakát – olykor tudattalanul, olykor tudatos megfogalmazások formájában – véglegesen stabilnak ítélik. A történelemellenes strukturalista észjárás olyan rendszer örökös jelenének nézőpontja, amelynek sosem volt kezdete, és nem fog lezárulni sem. A fantazmagóriát, miszerint minden társadalmi praxis mögött valami előzetesen adott, tudattalan struktúra mozgatja a szálakat, a nyelvészetben és az etnológiában kidolgozott struktúra-fogalom erőltetett átértelmezéséből származtatták (elég megnézni, hogyan elemzik a kapitalizmus működését), olyan modellekből, amelyek már *eredeti helyükön is pontatlanok* voltak, egyszerűen azért, mert ezeknek a sebtében felhajtott *középkádereknek* a fennálló rendszer elragadtatott dicsőítésébe teljesen belefeledkezett egyetemi észjárása minden valóságot nyílegyenesen a rendszer létére vezet vissza.

202.

Mint minden történelmi társadalomtudomány esetében, a „strukturalista” kategóriák mérlegelésekor is mindig szem előtt kell tartani, hogy a kategóriák létformákat és létfeltételeket

fejeznek ki.^{147} Ahogy senkinek az érdemeit sem szabad annak alapján megítélni, hogy az illető mit tart magáról, úgy a fennálló konkrét társadalom sem értékelhető – és csodálható – vitathatatlanul szavahihetőnek véve a nyelvet, amelyen magában beszél. „Nem szabad az átalakulások ilyen és hasonló korszakait azok öntudata alapján megítélni; ellenkezőleg: a korszaktudatot kell az anyagi élet ellentmondásaival [...] magyarázni.”^{148} A struktúra a fennálló hatalom szülötte. A strukturalizmus *államilag szavatolt észjárás*, amely a spektakuláris „kommunikáció” jelen feltételeit abszolútumnak véli. Módszere, hogy az üzenetek kódját tisztán önmagában tanulmányozza, pusztán a mostani társadalom terméke – és elfogadása –, ahol kommunikáció kizárólag hierarchikus jelek zuhatagának a formájában folyik. Tehát szó sincs arról, hogy a strukturalizmus bizonyítaná a spektakulum társadalmának történelemfeletti érvényét; ellenkezőleg, a spektakulum társadalmának súlyos realitása szolgál bizonyságul a strukturalizmus dermedtő álmára.^{149}

203.

Kétségtelen, hogy a *spektakulum* kritikai fogalma is a politikai-szociológiai retorika üres formulájává vulgarizálható, hogy aztán a segítségével mindent elvont módon magyarázzanak és kárhoztassanak, így közvetve a spektakuláris rendszer védelmét szolgálják. Egyértelmű ugyanis, hogy semmiféle gondolat nem vezethet túl a létező spektakulumon, legfeljebb a spektakulumról alkotott gondolatokon. A spektakulum társadalmának tényleges elpusztításához gyakorlati erőt

érvényesítő emberekre van szükség.^[150] A spektákulum kritikai elmélete csak akkor áll meg, ha egyesül a társadalomban létező gyakorlati tagadás áramlatával, és ha ez a tagadás, a forradalmi osztályharc újrafelvétele, önmagára eszmél, mégpedig úgy, hogy kifejleszti magában a spektákulum kritikáját, amely egyfelől a tagadás létező feltételeinek, azaz a mai elnyomás gyakorlati feltételeinek az elmélete, másfelől pedig felfedi a titkot, hogy mit nyerhet a forradalmi osztály. Ez az elmélet nem vár csodát a munkásosztálytól.^[151] A proletariátus követeléseinek újrafogalmazását és megvalósítását hosszú távú feladatnak tekinti. Ha ebben segít a megkülönböztetés elméleti és gyakorlati harc között – ami eleve mesterséges, mivel az itt kifejtett alapon egy ilyen elmélet megalkotása és közvetítése is képtelenség *következetes gyakorlat* nélkül –, annyi állítható bizonyosan, hogy a kritikai elmélet homályba vesző és fáradságos útját az egész társadalom szövetében működő gyakorlati mozgalmak is sajátjuknak kell, hogy tekintsék.

204.

A kritikai elméletnek önálló nyelven kell *önmagát közölnie*. Ez a nyelv az ellentmondásé, ezért formájában éppolyan dialektikusnak kell lennie, mint amilyen a tartalmában. A totalitás kritikája, egyben történelmi kritika. Nem az „írás nulla foka”,^[152] hanem annak megfordítása. Nem a stílus tagadása, hanem a tagadás stílusa.

205.

A dialektikus elmélet kifejtésének már a stílusa is skandalum,

sérti az uralkodó nyelv *szabályait*, akárcsak a rajta nevelkedett jó ízlést, ugyanis a közkézen forgó fogalmak pozitív használatába beleérti visszanyert *rugalmasságuk* és szükségszerű elpusztításuk kiaknázását is.^[153]

206.

A saját kritikáját is magába foglaló stílusnak ki kell fejeznie, hogy a mostani kritika birtokba vette *teljes múltját*. Így tanúskodik a dialektikus elmélet kifejtési módja a negativitás szelleméről, mely benne lakozik. „Az igazság nem *készáru*, melyen nem találni a szerszám nyomát.”^[154] A mozgalom elméleti tudatossága, amelynek magán kell viselnie a mozgalom nyomát, a fogalmak között rögzült viszonyok *megfordításában [renversement]* és a korábbi kritika hozadékának az *eltérítésében [détournement]*^[155] mutatkozik meg. A birtokos szerkezet *[genitivus]* megfordítása valóságos történelmi forradalmak kifejeződése a gondolkodás szférájában; ezt egykor Hegel epigrammatikus stílusának tudták be. A fiatal Marx alkalmazta a legkövetkezetesebben – Feuerbach szisztematikus gyakorlatát követve – ezt a *rebellis stílust*, az alany felcserélését az állítmánnyal, amely a nyomorúság filozófiájából képes előállítani a filozófia nyomorúságát. A *détournement* visszaadja a szubverzív erőt az egykori kritika ítéleteinek, melyek időközben tisztességgé rögzültek, más szóval hazugsággá váltak. A technikát már Kierkegaard is tudatosan alkalmazta, egyben le is leplezte magát: „De bárhogy csűröd-csavarod, ahogy a szörp mindig az éléskamrában köt ki, úgy neked is mindig sikerül belekeverni a mondandódba egy szócskát, mely

nem a tiéd, s az általa ébresztett emlékezés révén megzavar.”^{156} Kötelező *távolságtartás* attól, amit hivatalos igazsággá hamisítottak – ez motiválja a *détournement* használatát, amint ugyanebben a művében Kierkegaard is megvallja: „Már csupán egyetlen megjegyzést szeretnék tenni számtalan célzásodra vonatkozóan, melyek egytől egyig arra utaltak, hogy mondandómba kölcsönvett kijelentéseket kevertem. Hogy így történt, nem tagadom, s nem rejtem véka alá, hogy szándékosan jártam el így, ahogy azt sem titkolom, hogy ennek a műnek a következő részében, ha valaha elszánom magam a megírására, a valódi nevén fogom nevezni a dolgot, s a problémát történelmi köntösbe öltöztetem.”^{157}

207.

A gondolatok javulnak. Ez kihat a szavak értelmére is. A plágium szükségszerű. A haladás folyamánya. Kisajátítja a szerzők mondatait, használja szavaikat, törli a hamis gondolatot, igazat állít a helyére.^{158}

208.

A *détournement* az idézet, az elméleti tekintélyre tett hivatkozás szöges ellentéte, hiszen mindent nyomban meghamisít a pusztá tény, hogy idézetté, kontextusából, saját mozgásából, végül saját korának hivatkozási rendszeréből kiszakított töredékké változtatják, megfosztva konkrét lehetőségeitől, melyeket – akár felismerték, akár tévesnek bizonyult – hivatkozási rendszerén belül képviselt. A *détournement* az ellenideológia rugalmas nyelve. Olyan közlésformában jelenik meg, amely tudatában

van, hogy önmagában nem kezeskedhet semmiért. Legmagasabb fokán az a nyelv, melyért nem állhat jót semmiféle korábbi vagy kritikán felüli instancia. Ellenkezőleg, csakis ő állhat jót az igazság ősi magváért, amelyet visszahoz, mégpedig azáltal, hogy önmagával és a gyakorlati kérdésekkel is összhangban van. A *détournement* nem alapozza saját ügyét semmire, ami kívül esik igazságán, melyet jelenvaló kritikaként hordoz.^[159]

209.

Ami elméleti megfogalmazásokban nyíltan eltérítve [*détourné*] jelenik meg, tagadva a lefektetett elméletek szférájának tartós autonómiáját azáltal, hogy ezen az erőszaktételen keresztül oda is bevezeti a cselekvést, mely minden fennálló rendet megrendít és elsodor, ez tehát arra emlékeztet, hogy az elmélet önmagában semmi, és csakis a történelmi cselekvéssel ismerheti meg önmagát, valamint *a történelmi kiigazítással* – csak így lehet valóban hűségese.

210.

Kizárólag valódi tagadása őrzi meg a kultúra értelmét. Ez többé nem lehet *kulturális* tagadás. Mégis ez a tagadás marad meg, valamilyen formában, a kultúra szintjén – még ha ez már egészen mást is fog jelenteni.

211.

Az ellentmondás nyelvében a kultúrkritika *egységesen* jelenik meg, részben mert a kultúra egészét – a tudást és a költészetet is – birtokba veszi, részben mert nem válik el a társadalom

egészének a kritikájától. Csak az ilyen *egységes elméleti kritika* találkozhat össze az *egységes társadalmi gyakorlattal*.

IX. A MATERIALIZÁLÓDOTT IDEOLÓGIA

Az öntudat magán- és magáért-való, mert és azáltal, hogy egy másik magán- és magáért-való számára van; azaz csak azáltal van, hogy elismerik. [\[160\]](#)

Hegel, *A szellem fenomenológiája*

212.

Az ideológia az osztálytársadalmak gondolkodásának *alapja* a történelem konfliktusos menetében. Az ideologikus tények sosem merő kimérák, hanem realitások eltorzított tudata, ennél fogva pedig reális tényezők, melyek tényleges torzító hatást gyakorolnak; fokozottan így van ez, mikor az ideológia az önállósult gazdasági termelés konkrét sikereként a spektákulum formájában *materializálódik*, mert ennek eredményeként a társadalmi realitás konkrétan összekeveredik az ideológiával, mely már a teljes valóságot a saját képére szabta.

213.

Amint az ideológiát, az egyetemesség *absztrakt* akarását s egyben illúzióját, jogerőre emeli a modern társadalomban uralkodó egyetemes absztrakció és az illúzió tényleges zsarnoksága, az ideológia mint a töredék harca az önérvényesítésért végül diadalt arat. Az ideologikus felhatalmazás egyfajta lapos pozitivista tényszerűséggé válik: már nem kíván történelmi választást, merő bizonyosság. Amikor az ideológia ilyesfajta megerősítést nyer, különböző változatainak a *neve* is eltűnik. Még a rendszer szolgálatában végzett tulajdonképpeni ideologikus munkát is csak egyfajta semleges „ismeretelméleti alap” elfogadásának tekintik, amelyben nincsen semmi ideologikus. Maga a materializálódott ideológia is névtelen; meghirdetett történelmi programja sincs.

Ami annyit tesz, hogy az *ideológiák* története véget ért.

214.

Az ideológia, amelyet belső logikája a mannheimi értelemben vett „totális ideológia”^{161} irányában bontakoztatott ki mint egyfajta *totalitárius* víziót, a rész, a töredék zsarnokságát pszeudo-tudás formájában a megdermesztett *egész* felett, most végre beteljesült a történetietlenség immobilizált spektákulumában. Beteljesülésével együtt rögtön feloszlik a társadalom egészében. A fennálló társadalom *gyakorlati felosztásával* együtt az ideológia, a történelmi élet birtokbavételét gátló *utolsó észszerűtlenség*, el kell hogy tűnjön.

215.

A spektákulum a *par excellence* ideológia, mert a maga teljességében megmutatja és megtestesíti minden ideologikus rendszer lényegét: hogy elszegényíti, hogy szolgaságba dönti, hogy tagadja a valódi életet. A spektákulum anyagi értelemben „az embernek az embertől való elválasztásának és elidegenülésének kifejezése”.^{162} Ez a „csalás új *potenciája*”, amely a termelés alapján összpontosul, ahol „a tárgyak tömegével [...] együtt mindinkább kiterjed azoknak az idegen instanciáknak a birodalma, amelyeknek az igájában van az ember”^{163} Ez a kiterjedés homlokegyenest az élet ellen fordítja a szükségleteket; ez a folyamat tetőzik most. „Eszerint a pénz szükséglete az igazi szükséglet, amelyet a nemzetgazdaság állít elő, egyben az egyetlen szükséglet, amelyet a nemzetgazdaság előállít.”^{164} A spektákulum a társadalmi élet egészére kiterjeszti

az elvet, amelyet Hegel a *Jénai reálfilozófiában* a pénzre vonatkoztatott; ez pedig „az élőhalott önmozgató léte”.^[165]

216.

A „*Feuerbach-tézisek*”-ben összefoglalt tervre rációfolva (miszerint a filozófiának a gyakorlatban kell megvalósulnia, ezáltal pedig meghaladnia idealizmus és materializmus ellentétét) a spektákulum mind a materializmus, mind az idealizmus ideologikus vonásait megőrzi és érvényre juttatja univerzuma pszeudo-konkrétságában. A régi materializmus kontemplatív oldala, mely a világot nem cselekvésként, hanem reprezentációként gondolta el – így végső soron idealizálta az anyagot –, megvalósul a spektákulumban, ahol a kézzelfogható dolgok automatikusan leuralják a társadalmi életet. Megfordítva, az idealizmus képzeletbeli cselekvése ugyancsak megvalósul a spektákulumban, hála a jelek és szignálok technikai közvetítésének – ezek végeredményben egy elvont eszményt materializálnak.

217.

Az ideológia és skizofrénia között [Joseph] Gabel által lefektetett párhuzamot^[166] az ideológia materializálódásának gazdasági folyamatába kell ágyazni. A társadalom azzá vált, ami az ideológia mindig is volt. Világosan látszik, hogy a gyakorlat kiiktatását, valamint ennek kísérőjelenségét, az anti-dialektikus hamis tudatot kényszerítik a spektákulumnak alávetett mindennapi életre; ezt úgy kell érteni, mint „a találkozás képességének” szisztematikus elsorvasztását és helyettesítését

egyfajta *hallucinatórikus társadalmi tény*el.^[167] a találkozás hamis tudatával, „a találkozás illúziójával”. Egy olyan társadalomban, ahol többé senkit sem *ismerhetnek el* mások, az egyén is képtelenné válik saját valóságának a meg- és felismerésére.^[168] Az ideológia hazatérhet; az elválasztás megépítette világát.

218.

„A skizofrénia klinikai kórtanában – mondja Gabel – az egészséges gondolkodás dialektikájának gyengülése (ennek szélsőséges formája a disszociáció) és a jövőtudat dialektikájának gyengülése (ennek pedig a katatónia) összetartoznak.” A nézői tudat foglyul esett egy kilapított univerzumban, melyet a spektákulum *képernyője* keretez, tulajdon életét pedig amögé számúzték; ennél fogva kizárólag *fiktív beszélgetőtársakat* ismer, akik végtelen monológokban erőltetik rá a portékájukat és a portékájukhoz illő politikát. A spektákulum, teljes kiterjedésében, e tudat „tükörjele”.^[169] Itt viszik színre az általánossá tett autizmus hamis kiútját.

219.

A spektákulum, amely eltörli az én és a világ közti határvonalat, mivel összeroppantja a világ váltakozó jelenlététől-hiányától ostromlott ént, egyben törli az igaz és a hamis közti határvonalat is, mivel minden megélt igazságot lenyom a hamisság *valóságos jelenléte* alá, amit a látszat szervezete biztosít. Így mindazokat, akiknek passzívan kell viselniük mindennapi idegen sorsukat, egyfajta sajátos örületbe kergetik,

melyben erre a sorsra különféle mágikus technikákkal reagálnak. A választ nem váró kommunikációra adott ilyen pszeudo-reakciónak központi eleme az árucikkek méltánylása és fogyasztása. A fogyasztó által megélt imitációs készlet pontosan megegyezik a gyermeki készlettel, amelyet az alapvető megfosztottság hív elő. Gabel szavaival, amelyeket ő egészen más patológiás szintre vonatkoztat: „Az abnormális reprezentációs szükséglet itt a beteg kínzó érzését hivatott ellensúlyozni, hogy a létezés peremére szorult.”

220.

Míg a hamis tudat logikája sosem juthat el igazi önismeretig, a spektákulum kritikai igazságának a kutatása egyúttal valódi kritika kell hogy legyen. Gyakorlati harcot kell vívnia, vállalva a spektákulum esküdt ellenségeivel, és el kell fogadnia, hogy ahonnan ők hiányoznak, ott neki sincs helye. Az azonnali hatékonyság elvont akarása – amely hagyja kompromittálni magát mindenféle reformizmussal vagy a pszeudo-forradalmi maradványok kollektív akcióival – annyi, mint behódolni az uralkodó észjárás törvényeinek, az *azonnalitás* kizárólagos szempontjának. Így újból előáll a téboly, éppen azoknak a sáncain, akik küzdeni hivatottak ellene. A kritikának, amely meghaladja a spektákulumot, *tudnia kell várni*.

221.

Megszabadulni a kifordított igazság anyagi alapjaitól – korunkban ebben áll az önfelszabadítás. Az „e világi igazság felépítésének történelmi küldetését”^[170] nem teljesítheti be sem az elszigetelt egyén, sem az atomizált és manipulált tömeg,

hanem továbbra is és mindenkor csak az osztály, amely az összes osztály lehetséges megszüntetése, amennyiben minden hatalmat a megvalósult demokrácia elidegenedést felszámoló formájának, a Tanácsnak rendel alá, amelyben a gyakorlati elmélet vezeti önmagát és vigyázza tetteit. Csakis úgy, hogy az egyén „közvetlenül összekapcsolódik a világtörténelemmel”;^[171] csakis ott, ahol fegyvert ragad a dialógus, hogy győzelemre vigye saját feltételeit.

**KOMMENTÁROK
A SPEKTÁKULUM
TÁRSADALMÁHOZ**

Gérard Lebovici emlékének, akit 1984. március 3-án gyilkoltak meg Párizsban, egy máig felderítetlen rajtaütésben.

„Bármilyen válságos a helyzet és a körülményeink, ne essünk kétségbe; ha minden félelmetes, nincs mitől félnünk; ha mindenünnen veszély leselkedik, nincs mitől rettegnünk; mikor nincs már eszköz a kezünkben, minden a kezünkre játszhat; mikor meglep minket az ellen, akkor kell meglepnünk őt.”

Szun-ce, *A hadviselés törvényei*^[1]

I.

Biztos lesznek vagy ötvenen-hatvanan, akik azonnal ráugranak ezekre a *Kommentárokra* – szép szám ahhoz képest, hogy milyen időket élünk, és hogy milyen súlyos kérdéseket érintenek. Ez persze annak is köszönhető, hogy bizonyos körökben amolyan *connoisseur* hírében állok. Azt is figyelembe kell venni, hogy a díszes társaság, akiket érdekelni fog a szöveg, közel felerészt olyanokból áll, akik a spektakuláris uralom fenntartásán fáradoznak, a fennmaradó részben meg olyanokból, akik konokul épp az ellenkezőjén. Mivel tehát igen figyelmes és különféleképpen befolyásos olvasókkal lesz dolgom, nyilván nem beszélhetek kedvem szerint. Leginkább arra kell vigyáznom, nehogy bárkit is túlságosan kitanítsak.

Az idők keserve tehát megint rákényszerít, hogy újszerűen írjak. Bizonyos elemeket szándékosan elhagyok; a terv pedig maradjon kellőképp homályos. Lesz benne elszórva néhány csalétek, mintegy a korszak kézjegyeként. Ha itt-ott bekerülne pár további oldal, előtűnhetne a teljes jelentés: így szoktak titkos záradékokat hozzátoldani a megállapodásokban nyíltan rögzítettekhez, és az is előfordul, hogy egyes vegyi anyagok csak más anyagokkal elkeverve fedik fel ismeretlen tulajdonságaikat. Ám így is túl sok olyasmi lesz ebben a kis szövegben, ami sajnos könnyen érthető.

II.

1967-ben, *A spektákulum társadalma* című könyvemben kimutattam, lényegében miből állt már akkor is a modern spektákulum: a felelőtlen szuverenitás státuszába jutott piacgazdaság önkényuralmából, valamint az uralmát kísérő új kormányzási technikák együtteséből. Az 1968-as forrongás, amely több országban áthúzódott a következő évekre is, sehol sem döntötte meg a fennálló társadalmi rendet, így az abból mintegy spontán módon kinőtt spektákulum mindenütt tovább erősödött: minden irányban sosemvolt távolságokba terjeszkedett, középpontjában pedig tovább növelte sűrűségét. Ráadásul az ostromlott erők szokása szerint elsajátított új önvédelmi technikákat is. Mikor belefogtam a spektakuláris társadalom kritikájába, a pillanatnak megfelelően elsősorban a kritika forradalmi tartalma szúrt szemet mindenkinek, és persze ezt is találták a legbosszantóbbnak. Olykor még azzal is megvádoltak, hogy az ujjamból szoptam az egészséget, azzal meg mindig, hogy bűnösen eltúloztam az úgynevezett spektákulum és tulajdonképpeni hatása mélységét és egységét. El kell ismernem, hogy mások, akik újabb könyveket jelentettek meg ugyanebben a témában, ékesen bizonyították: lehetett volna kevesebbet is mondani. Nekik más dolguk sem volt, mint behelyettesíteni a spektákulum totalitását és mozgását a jelenség egyetlen mozdulatlan felületi részletével, és mindegyik legyezgethette a hiúságát, hogy milyen eredeti – persze rögtön kevésbé nyugtalanító – részletet választott. Egyikük sem akarta a személyes interpretációja tudományos szerénységét beszennyezni mindenféle elhamarkodott történelmi ítélettel.

Ám a spektákulum társadalma ettől még nem lassította az előrenyomulást. Gyorsan halad, hisz 1967-ben alig negyven év állt mögötte, bár azokat alaposan kihasználta. Mozgásának jellegéről pedig, aminek a vizsgálatával többé senki sem bajlódik, elképesztő fegyvertényeinek hála, azóta bebizonyosodott, hogy tényleg olyan, amilyennek leírtam. Ezt leszögezni nem pusztán akadémiai értékkel bír; előbb ugyanis kétségkívül fel kellett ismerni a spektákulum mint hatóerő egységét és belső tagoltságát ahhoz, hogy egyáltalán vizsgálható legyen, azóta hová tevődhetett át – ahogy jellegéből adódóan elvárható – a szóban forgó erő. Most az alábbi kérdések igazán érdekesek, hiszen a társadalmi konfliktus szükségképp e megváltozott feltételek között fog folytatódni. Miután a spektákulum ma egész biztos erősebb, mint valaha, vajon mihez kezd az erőtöbblettel? Hová nyomult be, ahol korábban nem volt jelen? Egyszóval, hol húzódnak most a *műveleti vonalai*? Az elmúlt időkben szélesben elterjedt az a kósza benyomás, hogy egyfajta gyorsított invázió zajlik, ami mindenki életét a feje tetejére állította; de ezt is csak úgy veszik, mint valami megmagyarázhatatlan éghajlatváltozást vagy a természetes egyensúly egyéb kilengését, ami előtt a tudatlanság csak azt tudja, hogy jobb, ha hallgat. Sőt, sokan úgy fogadják, mint egyfajta civilizáló inváziót, ami jellegénél fogva elkerülhetetlen, és még kollaborálni is kedvük támad. Ők hallani sem akarnak arról, hogy pontosan mire szolgál és milyen lépésekben halad a hódítás.

A továbbiakban kimutatok néhány – egyelőre kevésbé ismert –

gyakorlati következményt, amelyeket a spektakulum elmúlt húsz évben lezajlott gyors előrenyomulása eredményezett. Az itt vázoltak semelyik vonatkozását nem szánom vitaindítónak – a vitáknak már se súlyuk, se hasznuk; meggyőzni meg végképp nem szeretnék senkit. Az alábbi kommentároktól távol áll a moralizálás. Nem tesznek javaslatokat, hogy mi volna üdvös vagy egyszerűen hasznos. Csak rögzítik, ami van.

III.

Most, hogy ép ésszel már senki sem kételkedhet a spektakulum létében és hatalmában, inkább az a kérdés, van-e egyáltalán értelme bármit hozzátenni egy olyan vitához, amit a tapasztalat ilyen drákói módon lezárt. A *Le Monde* 1987. szeptember 19-i száma derűsen illusztrálja a mondást, miszerint „*ami van, arról nincs mit beszélni*”, vagyis a valódi alaptörvényt ezekben a spektakuláris időkben, amelyek – e tekintetben legalábbis – egyetlen országot sem hagynak lemaradni: „Hogy a mai társadalom a spektakulum társadalma, tiszta sor. Lassacskán azok lesznek feltűnők, akik nem feltűnősködnek. Alig tartható számon, hány könyv írta le a jelenséget, amely már nemcsak az ipari országokra, de a sereghajtókra is jellemző. Az abban rejlő ördögi humor viszont nagyon is szembeszökő, hogy a könyvek, amelyek a jelenséget taglalják (többnyire elítélő élel), kénytelenek magukat is feláldozni a spektakulum oltárán, ha fel akarják hívni magukra a figyelmet.” Igaz, hogy az olyan spektakuláris spektakulum-kritika, amely egyrészt megkésett, ráadásul ugyanazon a terepen óhajtja „felhívni magára a figyelmet”, szükségképpen üres általánosításokra vagy álszent

sajnálkozásra szorítkozik; de ugyanilyen haszontalannak tűnik ez a napilapban bohóckodó, kiábrándult okoskodás is.

A szócséplést a spektákulumról, azaz arról, hogy mivel is foglalkoznak a világ tulajdonosai, *maga a spektákulum szervezi*: így aztán mindent megtudunk grandiózus módszereiről, hogy semmit ne tudjunk meg széles körű alkalmazásukról. Többnyire szívesebben is nevezik spektákulum helyett médiának. Ezen egy szimpla eszközt értenek, egyfajta közszolgáltatást, amely a *mass media* semleges „profizmusával” osztja el a kollektív kommunikáció újdonsült gazdagságát, azét a kommunikációét, amely végre eljutott az egyoldalúság tisztaságához, és a tükrében békésen csodálható mindenféle előre meghozott döntés. A kommunikáció tartalmát ugyanis *parancsok* teszik ki; és ezzel abszolút összhangban ugyanazok véleményezik, akik kiadják őket.

A spektákulum hatalma, mely lényegileg egységes, a körülményekből adódóan központosító, ám teljességgel zsarnoki szellemű, gyakran méltatlankodik azon, hogy uralma alatt létrejön egyfajta látványpolitika, látvány-igazságügy, látvány-egészségügy, és a média megannyi hasonlóan meglepő „túlkapása”. Eszerint maga a spektákulum is pusztán csak ilyesfajta túlkapás, amelyre a médiát vitathatatlanul jóságos természete – hiszen kommunikációra szolgál – ragadtatja időről időre. A társadalom urai gyakran elégedetlenek médiapropagandistáik szolgálataival; még gyakrabban a plebszet ostorozzák, amiért skrupulusok nélkül, szinte

állatiasan tobzódik a média kínálta élvezetekben. Így rejtik a média állítólagos divergenciája képezte elvileg végtelen sokszínűség mögé a figyelemre méltó következetességgel végigvitt spektakuláris konvergencia eredményét. Ahogy az áru logikája is előnyt élvez a kereskedők egymással versengő ambícióival szemben, vagy ahogy mindig a háború logikája dönt a gyakori fegyverzetátalakításokról, úgy a spektákulum kíméletlen logikája hozza létre a média szertelen változatosságát is.

Az elmúlt húsz esztendő legfontosabb változása éppen a spektákulum zavartalan folyamatosságában keresendő. Ennek semmi köze a mediális eszközök tökéletesedéséhez, amelyek már ezelőtt elérték a kívánatos színvonalat; egyszerűen arról van szó, hogy a spektákulum időközben a saját képére formált egy teljes nemzedéket. A rendkívül megváltozott körülmények, amelyek között ez az egész generáció ténylegesen felnőtt, pontosan és elégségesen magukba foglalják mindazt, amit a spektákulum meggátol; és mindazt, amit megenged.

IV.

Tisztán elméleti szinten csak egy részlettel kell kiegészítenem a korábban leírtakat, de az messzire vezet. 1967-ben a spektakuláris hatalom két folytonos és rivális formáját különböztettem meg: a koncentrált és a diffúz formát. Egyik is, másik is úgy lebegett a fennálló társadalom fölött, mint annak célja és hazugsága. Az előbbi, amely az egyetlen zsarnok személyére kihegyezett ideológiát tolta előtérbe, a totalitárius – nemzetiszocialista és sztálinista – ellenforradalom kísérője volt.

Utóbbi, amely a bér munkásokat arra ösztönözte, hogy választási szabadságukat az eléjük hordott új árucikkek bőséges kínálatán gyakorolják, a világ amerikanizálódását reprezentálta; ez némely aspektusában ugyan taszította, ugyanakkor vonzotta is azokat az államokat, amelyekben a legtovább sikerült fenntartani a hagyományos polgári demokrácia kereteit. Azóta kialakult egy harmadik forma a két korábbi logikus kombinációjával, az erősebbnek mutakozó diffúz forma győzelmével lefektetett alapokon. Az *integrált spektákulum*ról van szó, amely időközben világszerte elterjedt.

Oroszország és Németország kitüntetett helyét a koncentrált, az Egyesült Államokét a diffúz spektákulum kialakulásában minden jel szerint Franciaország és Olaszország^[2] foglalta el az integrált spektákulum bevezetése során, ami olyan közös történelmi tényezőknek köszönhető, mint a sztálinista pártok és szakszervezetek fontos szerepe a politikai és kulturális életben, a gyenge demokratikus hagyományok, egyetlen kormányzó párt tartós hatalmi monopóliuma, illetve a kényszer, hogy leszámoljanak egy meglepetésszerűen kirobbant forradalmi tiltakozással.

Az integrált spektákulum hol koncentrálnak, hol diffúznak mutatkozik, és a gyümölcsöző fúzió óta mindkét minőséget egyre nagyobb léptékekben képes kiaknázni. Az eddigiek korábbi alkalmazási módja nagyban megváltozott. Ami a koncentrált oldalt illeti, annak középpontját ma sűrű homály borítja: többé nem állítanak oda sem közismert vezetőt, sem világos ideológiát. Ami pedig a diffúz oldalt illeti, a

spektakuláris befolyás soha korábban nem telepedett rá ennyire a társadalmilag előállított magatartásmódok és tárgyak összességére. Mert az integrált spektákulum végső értelme pontosan abban áll, hogy a valóságról folytatott beszéd révén beépül, integrálódik a valóságba; és ahogy beszél róla, úgy újra is alkotja. Így ez a valóság már nem úgy áll előtte, mint valami idegen dolog. Ahol a spektákulum koncentrált volt, a peremtársadalom döntő többsége kivonta magát alóla; ahol diffúz, kis része; ma senki. A spektákulum besugározza, és így átjárja a teljes valóságot. Amint elméleti szinten könnyen megjósolható volt, a piaci logika akaratának féktelen beteljesítése a gyakorlatban is hamar és mindenütt bizonyította, hogy a hamisítás eljövendő világa egyben a világ meghamisítása. Néhány régi könyv és épület máig eleven, ám állandó fogyatkozásra ítélt örökségén túl – amelyeket egyébiránt egyre gyakrabban húznak elő és tálalnak a spektákulum igényeinek megfelelően – nincs semmi, sem a kultúrában, sem a természetben, amit ne alakítottak volna át és szennyeztek volna be a modern ipar módszerei és érdekei szerint. A társadalmat uraló erőknek immár szabad bejárásuk van a genetika területére is.

A spektákulum kormányzata, amelynek jelenleg minden eszköze megvan, hogy meghamisítsa mind a termelés, mind az észlelés egészét, kizárólagos ura az emlékeknek, ahogy a legtávolabbi jövőt formáló tervek fölött is szabadon dönt. Mindenütt egyeduralkodó; *végrehajtja statáriális ítéleteit.*

S e feltételek között hirtelen azt látni, hogy karneváli derűvel,

mint valami paródia, véget ér a munkamegosztás; ez annál is szerencsésebb, mert egybeesik minden valódi szakértelem eltűnésével. A pénzember dalra fakad, az ügyvéd rendőri besúgónak áll, a pék irodalmi véleményének ad hangot, a színész kormányoz, a konyhafőnök úgy filozofál a főzés egyes mozzanatairól, mint az egyetemes történelem mérföldköveiről. Mindenki felléphet a spektákulumban, hogy nyilvánosan vagy esetleg titokban olyan tevékenységnek szentelje magát, amely tökéletesen eltér attól, amelyben azelőtt jeleskedett. Mikor a „médiavisszhang” jóval nagyobb fontosságot kap, mint a ténylegesen elvégzett munka értéke, természetes, hogy könnyen kamatoztatható más területeken is, és feljogosít bárkit, hogy tehetségét akárhol megcsillogtathassa. E felgyorsított médiarészecskék leggyakrabban csak a saját karrierjüket építik a törvényesen garantált csodálat fénykörében. De megtörténik az is, hogy a média porondjára való kilépés *elterelő hadműveletként* szolgál számos olyan vállalkozás számára, amelyek hivatalosan ugyan függetlenek, titokban mégis különféle *ad hoc* hálózatokon keresztül kapcsolódnak egymáshoz. Így aztán a társadalmi munkamegosztás, szokás szerint vállvetve gyakorlati alkalmazásával, néha vadonatúj formákban képes visszatérni: manapság például az ember már azért is kiadhat egy regényt, hogy előkészítsen egy merényletet. Az ilyen festői példák is jelzik, hogy mestersége alapján többé senkiben sem szabad bízni.

Az integrált spektákulum legfőbb ambíciója azonban továbbra is az, hogy a titkosügynökből forradalmárt csináljon, a

forradalmárból meg titkosügynököt.

V.

Az integrált spektákulum állapotáig modernizált társadalmat öt alapvonás egymást erősítő hatása jellemzi; ezek: a szakadatlan technológiai megújulás; a gazdaság és az állam összefonódása; az általános titok; a szóvá nem tehető hamisítás; az örökös jelen.

A technológiai innovációs folyamat már régóta zajlik, alapösszetevője a hol iparinak, hol posztindusztriálisnak nevezett kapitalista társadalomnak. De a második világháborútól kapott friss lendületével nagyban erősítette a spektákulum tekintélyét, miután a fellendülésnek köszönhetően mindenki teljesen ki lett szolgáltatva a szakértői csoportoknak, a számításaiknak, illetve az ítéleteiknek, amelyek mindig a saját számításaikon alapulnak. Gazdaság és állam összefonódása századunk leglátványosabb tendenciája; nem kevesebb, mint a legutóbbi gazdasági fellendülés motorja. A véd- és dacszövetség minden területen a lehető legnagyobb közös előnyöket biztosítja a két hatalomnak, a gazdaságnak és az államnak: mindkettőről elmondható, hogy a másik zsebében van; lehetetlen feladat ellentmondani nekik, vagy akár különbséget tenni az észszerűségük és az esztelenségük között. Szövetségük roppant kedvezőnek bizonyult a spektakuláris uralom fejlődése számára is, mivel az létrejöttétől fogva nem más, mint éppen ez a szövetség. A maradék három alapvonás ennek az integrált szintre lépett uralomnak az egyenes következménye.

Az általános titok úgy húzódik meg a spektakulum mögött, mint döntő jelentőségű kiegészítése mindannak, amit utóbbi közszemlére tesz, egyben, ha a dolgok mélyére ásunk, mint a spektakulum legfontosabb hadművelete.

A pusztá tény, hogy már szóvá sem lehet tenni, teljesen új minőséget adott a hamisításnak. Maga a valódi szűnt meg egy csapásra szinte mindenütt, vagy a legjobb esetben is olyan feltevés lett belőle, melyet lehetetlen bizonyítani. A szóvá nem tehető hamisításnak sikerült felszámolnia a közvéleményt, mely eleinte csak a hangját nem bírta hallatni, aztán, szinte rögtön, kialakulnia sem sikerült. Ez nyilvánvalóan súlyos következményekkel járt a politika, az alkalmazott tudományok, az igazságszolgáltatás és a művészi megismerés területén.

Ezt a mostani jelent, amikor még maga a divat is – az öltözködéstől a popsztárokig – mozdulatlan, és amely el akarja feledni a múltat, miközben nem adja jelét, hogy hinne bármiféle jövőben, szakadatlan, körkörös információáramoltatással állítják elő, amely mindig ugyanazoknak a semmiségeknek a szűk köréhez tér vissza, hogy egetrengető újdonságként jelentsék be őket. Ugyanakkor csak ritkán, röviden felvillanva jelennek meg valóban fontos hírek arról, ami ténylegesen változik. Ezek mindig az ítélethez kapcsolódnak, melyet a világ szemlátomást önmaga ellen hozott: a programozott önpusztítás állomásairól tudósítanak.

VI.

A spektakuláris uralom elsődleges szándéka mindig a

történelmi tudás általános felszámolása volt; kezdve a közelmúltról szóló szinte összes információ és értelmes magyarázat eltüntetésével. A tény olyan nyilvánvaló, hogy szükségtelen tovább magyarázni. A spektakulum mesterien intézi, hogy az emberek ne tudják, mi történik, majd rögtön utána, hogy elfelejtsék, ami mégis kiderül. A legfontosabb van leginkább rejtve. Az elmúlt húsz évben semmit nem öntött el annyi célzatos hazugság, mint 1968 májusának történetét. Ettől még levontak hasznos tanulságokat az eseményeket és eredetüket feltáró néhány józan tanulmányból; ez azonban államtitok.

Több mint tíz éve, hogy egy azóta elfeledett, akkor még a spektakulum színén lebegő francia köztársasági elnök kifejezte afölött érzett gyermeki örömét, hogy „nemsokára egy emlékezet nélküli világban fogunk élni, ahol, akárcsak a víztükörben, a képek vég nélkül kergetik egymást”.^[3] Könnyű annak, aki a tűz közelében van, és ott is tud maradni. A történelem vége zavartalan pihenést hoz a teljes jelenlegi hatalomnak. Feltétel nélkül garantálja minden vállalkozásuk sikerét, legalábbis a siker zaját.

Az abszolút hatalom annál gyökeresebben fojtja el a történelmet, minél parancsolóbb érdekek vagy kötelezettségek szólítják erre, és főleg minél hatékonyabb eszközöket talál hozzá. Csin Si Huang-ti könyveket égetett, de nem tudta mindet eltüntetni. Századunkban Sztálin ment legtovább, de hiába talált készséges tettestársakat birodalma határain túl, karhatalma számára a világ terjedelmes része elérhetetlen

maradt; ott csak nevettek a fortélyain. Az integrált spektakulum ügyesebb – vadonatúj módszereivel immár világszinten operál. Az ostobaságon, ami mindenütt tiszteletet követel, már nem szabad nevetni; a szemébe legalábbis lehetetlen.

A történelem egykor az emlékezetesre figyelt – az olyan események összességére, amelyeknek a következményei hosszú távon mutatkoztak. Ezért aztán elválaszthatatlanul olyan tudás volt, amelynek egyszerre kellett tartósnak lennie és segítenie, legalábbis részben, előre látni, mi történhet meg újra: „Örök időkre szóló tulajdonunk”, ahogy Thuküdidész mondta. A történelem volt tehát a valódi újdonság *mércéje*; de aki árulja az újdonságot, annak elemi érdeke eltüntetni a mérőeszközét. Mikor csak annak tulajdonítanak társadalmi jelentőséget, ami azonnali, és azonnali lesz a következő pillanatban is, más és ugyanaz, amit rendre felvált egy újabb azonnali jelentőség, azt is mondhatnánk, hogy az alkalmazott módszer mintegy örökre bebetonozza ezt a harsány jelentéktelenséget.

Az értékes haszon, amit a spektakulum abból húzott, hogy *törvényen kívül helyezte* a történelmet, illegalitásba számúzta az egész közelmúltat és sikerült általánosságban elfeledtetnie a társadalommal a történelem szellemét, mindenekelőtt az, hogy homályba burkolta saját történetét: haladását, amely nemrégiben leigázta a világot. Hatalma már ismerős, mintha öröktől fogva létezne. Egyik trónbitorló sem szereti, ha az emberek emlékeznek, hogy *csak most érkezett*.

VII.

A történelem elpusztításával maga a kortárs esemény húzódik vissza azonnal az igazolhatatlan beszámolók, ellenőrizhetetlen statisztikák, valószerűtlen magyarázatok és tarthatatlan indokok népmesei messzeségébe. A spektakulárisan előterjesztett ostobaságokra csak a médiaszereplők reagálhatnak, csak ők igazíthatnak ki vagy kifogásolhatnak tiszteletteljesen néhány apróságot, és persze még ők is fukarul mérik az ilyesmit, mivel végtelen butaságukon túl köti őket a *szakmai és személyes szolidaritás* is a spektákulum átfogó autoritásához és a spektákulumban kifejeződő társadalomhoz; így hát kötelességüknek tekintik, s egyben örömet is lelik benne, hogy soha ne határolódjanak el a spektákulum tekintélyétől, aminek a fensége kikezdhetetlen. Nem szabad elfelejteni, hogy a médiaszereplőket fizetésük vagy egyéb juttatások egy, néha több gazdához kötik; és mind tudják, hogy pótolhatók.

Az összes szakértő a média és az állam szolgálatában áll, és csak ezáltal ismerik el szakértőként. Mind a gazdáját szolgálja, mivel a függetlenség korábbi lehetőségei csaknem teljesen felszámolódtak a fennálló társadalmi berendezkedés körülményei között. A legjobb szakértő természetesen a hazug szakértő. Szakértőkre hamisítóknak és a tudatlanoknak van szükségük, persze más-más okokból kifolyólag. Ahol az egyén magától már semmit sem ért, a szakértő jelenléte megnyugtatóan hat. Korábban az etruszk művészetnek voltak szakértői; és értették is a dolguk, mivel az etruszk művészet nem piaci árucikk. Azonban abban a korban, amelynek a

számára például jobban megéri vegyileg hamisítani patinás borfajtákat, csak úgy sikerülhet eladni a kotyvalékot, hogy borszakértőket képeznek ki, akik rábírnák a *borkultúra szerelmeseit* a még markánsabb, új aromák élvezetére. Cervantes jegyzi meg, hogy „egy-egy rossz köpeny gyakran rejt jó ivót”.^[4] Aki ért a borhoz, még nem feltétlen ismeri ki magát a nukleáris ipar szabályozásában; a spektakuláris uralom azonban úgy okoskodik, hogy ha már az egyik szakértő bolondot csinált belőlünk az atomipar kapcsán, akkor a másik is megteheti a borászat területén. Az is tudvalevő például, hogy a média-meteorológia szakértőinek, akik bemondják a következő negyvennyolc órára várható hőmérsékletet vagy esőt, kényesen kell ügyelniük a gazdasági, turisztikai és regionális érdekegyensúlyokra, amikor ennyien utaznak ilyen sűrűn ennyi autópályán ennyi egyformán vigasztalan helyre; ezért inkább szórakoztató műsorszámként próbálják eladni magukat.

Minden objektív történelmi tudás eltűnésének további következménye, hogy immár bárki jó hírét kedvük szerint alakíthatják és igazíthatják helyre azok, akik minden információt a kezükben tartanak – azt is, amit begyűjtenek, azt is, és ez nem ugyanaz, amit terjesztenek; akiknek tehát minden lehetőségük megvan a hamisításra. Az olyan történelmi bizonyíték ugyanis, amelyről a spektakulumban nem vesznek tudomást, nem bizonyíték. Ha az ember jó híre annyi, amennyit valamelyik spektakuláris ítélszék kegyesen neki kölcsönzött, a kegyvesztés mindig küszöbön áll. Az antispektakuláris hírnév

egészen ritka. Én vagyok az utolsók egyike, akiknek ilyesmi megadatott; *onnan* ugyanis nem ismerhetnek. Ez azonban rendkívül gyanús is manapság. A társadalom hivatalosan spektakulárisnak kiáltotta ki magát. Akit a spektakuláris viszonyokon kívül ismernek, azt közellenségként ismerik.

Bárki múltja pontról pontra átírható, gyökerestül megmásítható, újraalkotható a moszkvai koncepciós perek stílusában; ráadásul nehézkes jogi eljárásokhoz sem kell feltétlenül folyamodni. Ölni olcsóbban is lehet. Az integrált spektákulum irányítóinak vagy pártfogoltjaiknak mindig akad a keze ügyében egy-két hamis tanú, lehetnek akár átlátszóan ügyetlenek is – hisz hogyan is tűnhetne ez fel a nézőknek, akik a tanúk produkciójának tanúi lesznek? –, és néhány (minden esetben kifogástalan minőségű) hamisított okirat. Tehát már senkiről sem hihető el semmi, amiről az ember nem közvetlenül, saját szemével győződött meg. De valójában igen ritkán van szükség hamis vádakra. Miután a kezükben van az igazság társadalmi érvényesítésének egyetlen egyetemesen elismert mechanizmusa, azt mondanak, amit akarnak. A spektakuláris bizonyítási eljárás egyszerűen körbe-körbe jár: visszatér a kiindulópontra, önisméltésekbe bocsátkozik, folyamatosan önmagát erősítgeti az egyetlen térben, amelyben még bármit nyilvánosan meg lehet erősíteni és el lehet hitetni, hiszen csak az itt törtéteknek lesz mindenki a szemtanúja. A spektakuláris hatalom egyszer, kétszer, háromszor is letagadhat bármit, kijelentheti, hogy valamiről nem hajlandó beszélni, bármikor témát válthat; hiszen jól tudja, nem kockáztatja, hogy

bárki is ellentmondjon neki a saját terepén – és másutt sem. Mert nincs többé agóra, nincs átfogó közösség; még csak kisközösségek sincsenek, mint a közvetítő testületek vagy a független intézmények, a szalonok vagy a kávéházak voltak, vagy az egyazon munkahelyen dolgozók közösségei; az emberek nem tudják helyben megvitatni a maguk igazát, mert semmiféle teret nem lehet tartósan megtisztítani a média diskurzusának megsemmisítő jelenlététől, és a terjesztésére megszervezett különböző erőktől. Mára semmi sem maradt azoknak az embereknek a viszonylag önálló ítéletéből, akik a tudás világát alkották egykor; például akik még büszkék voltak rá, hogy képesek objektív történelmi tények alapján igazolni valamit, vagy legalább elhinni, hogy a történelem megérdemli, hogy megismerjék. Nincs már vitathatatlan bibliográfiai igazság sem, a nemzeti könyvtárak digitális katalógusai pedig még alaposabban eltörlik majd a nyomát. Csak összezavarja az embert, ha azon elmélkedik, mit jelentett még nem is olyan régen bírónak, orvosnak, történésznek lenni, hogy gyakran miféle erkölcsi követelményeket állítottak maguk elé saját illetékességi körükben: *az ember jobban hasonlít a saját korára, mint a saját apjára.*^[5]

Amiről a spektákulum három napon át hallgat, mintha nem is létezne. Mert ezalatt valami másról beszél, így hát akkor az lesz az, ami van. A praktikus következmények, beláthatjuk, mérhetetlenek.

Valaha tudni vélték, hogy a történelem az ókori görögség körében, a demokráciával együtt jelent meg. Igazolható, hogy

vele együtt is túnt el.

A hatalom fenti sikerlistáját ki kell azonban egészíteni egy számára kedvezőtlen eredménnyel: az olyan állam, amelynek irányításában tartós hiány mutatkozik történelmi ismeretekből, többé nem vezethető stratégiailag.

VIII.

Amint az önmagát demokratikusnak hirdető társadalom eljut az integrált spektákulum szintjére, közmegegyezéssel mindenütt valamiféle *törékeny tökély* megvalósulásának tekintik. Többé tehát nem szabad kitenni támadásoknak, lévén törékeny; és egyébként is támadhatatlan, elvégre oly tökéletes, amilyen semelyik társadalom nem volt még sohasem. Törékeny, mert nehezen tartja féken vészes technológiai expanzióját. Arra viszont tökéletes, hogy kormányozzák; ezt ékesen bizonyítja, hogy akik kormányzásra aspirálnak, éppen ezt a társadalmat akarják kormányozni, a bejáratott módon, és csaknem pontosan olyannak megtartva, amilyen. A kortárs Európában első ízben történik meg, hogy még csak színlelni sem próbálja egyik párt vagy pártfrakció sem, hogy bármi lényeges változtatást óhajt eszközölni. Az árut többé senki sem bírálhatja: sem mint általános gazdasági rendszert, sem mint azt a konkrét szemetet, amit a vállalatvezetők éppen jónak látnak piacra dobni.

Ahol a spektákulum az úr, az egyedüli szervezett erők azok, amelyek a spektákulumot akarják. Többé tehát senki sem szállhat szembe a fennálló renddel, senki sem szegheti meg a mindenre érvényes *omertát*.^[6] A társadalom végre leszámolt a

csaknem kétszáz éven át uralkodó zavaros elképzeléssel, hogy kritizálható és alakítható, megreformálható vagy forradalmasítható. És ehhez még csak nem is volt szükség új érvekre; egyszerűen maga az érvelés vált feleslegessé. Ezen az eredményen ha a közmegelegedés nem is, de a zsarnokság hálóinak félelmetes ereje jól lemérhető.

Cenzúra sosem működött tökéletesebben. Azoknak, akikkel bizonyos államokban még el tudják hitetni, hogy szabad polgárok, sosem volt kevesebb jogosultságuk a véleménynyilvánításra, valahányszor a valódi életüket befolyásoló döntéseket hoznak a fejük felett. Sosem lehetett még ennyire következmények nélkül a szemükbe hazudni. A néző egyszerűen nem érdekli meg, hogy bármit is tudjon. Aki csak néz, nehogy lemaradjon a folytatásról, az sohasem cselekszik: pontosan ezt kívánják meg a nézőtől. Gyakran hozzák az Egyesült Államokat ellenpéldaként, ahol Nixon végül csak belebukott a cinikusan átlátszó hazudozásba; de ez a teljesen eseti kivétel, amelynek megvoltak a maga történelmi okai, már bizonyosan nem érvényes, hisz Reagan nemrég büntetlenül csinálhatta ugyanezt. Amit sohasem büntetnek, valójában megengedett. Ódivatú dolog tehát botrányt emlegetni. A korszakot, melybe kevéssel Olaszország és az Egyesült Államok után az egész világ belépett, talán annak a nagy olasz államférfinak^[7] a szavai jellemzik legpontosabban és legautentikusabban, aki egyszerre volt tagja a hivatalos és a párhuzamos kormánynak, a P2-nek vagy *Potere Dué*nek: „Voltak botrányok, de már nincsenek.”^[8]

A *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájában* Marx leírja, hogyan tarolta le az állam a maga mintegy félmillió tisztviselőjével Franciaország második császárságát: „[Mindent] a kormányzati tevékenység tárgyává tették – a falusi hidaktól, iskolaépületektől és közvagyontól egészen a vasúthálózatig, a nemzeti vagyoni és a vidéki egyetemekig.”^[9] A politikai pártok finanszírozásának népszerű kérdése is terítéken volt már, mivel, ahogy Marx megjegyzi, „az uralomért egymást váltva küzdő pártok ennek a roppant államépületnek a birtokbavételét tekintették a győztes legfőbb zsákmányának”.^[10] Persze mindez kissé bukolicusnak és, ahogy mondják, lejárt lemeznek hangzik ma, amikor az állami spekulációk tárgyát inkább az újvárosok, az autópályák, a metróhálózat és a nukleáris energiatermelés, a kőolajkutató és a számítógépipar, a bankok irányítása és a kulturális központok, az „audiovizuális környezet” átalakítása és az illegális fegyverkereskedelem, az ingatlanfejlesztés és a gyógyszeripar, a mezőgazdasági-élelmiszeripari komplexum és a kórházmenedzsment, a katonai hitelek, no meg annak az egyre méretesebb ügyszálynak a titkos pénzügyi forrásai képezik, amely a társadalom védelmével járó bokros teendőket végzi. Ettől még Marx sajnos ma is ugyanolyan aktuális, elég elolvasni, miket mond például ugyanebben a szövegben a kormányról, amely „nem éjjel határoz, hogy azt nappal végrehajtsa, hanem nappal határoz és éjjel hajtja végre”.^[11]

IX.

Ez a páratlanul tökéletes demokrácia maga állítja elő

megfoghatatlan ellenségét: a terrorizmust. Valójában azt szeretné, ha *nem az eredményei, hanem az ellenségei alapján ítélnék meg*. A terrorizmus történetét az állam írja – így az nevelő célzatú. A nézőközönséget alkotó lakosság persze nem tudhat meg mindent a terrorizmusról, ahhoz azonban mindig eleget, hogy meggyőzzék: a terrorizmusnál minden jobb, mindenesetre észszerűbb és demokratikusabb.

Az elnyomás modernizációja végre kifejlesztette, először az állatorvosi lóként szolgáló Olaszországban *pentiti*^[12] néven, a felesküdt *hivatásos vádlót*; azt az emberfajtát, amelyet a 18. században, a *Fronde* zavargásait követő első feltűnésekor még „okleveles tanúnak” neveztek. Ez a látványos előrelépés az igazságszolgáltatásban olyan elítéltek ezreivel töltötte meg az olasz börtönöket, akik egy sosemvolt polgárháború miatt gyakoroltak bűnbánatot – egy népes fegyveres felkelés miatt, amely valahogy sosem látta elérkezettnek az időt, egy államcsíny miatt, amit az álmok fonalából szöttek.

Feltűnhet, hogy a terrorizmus rejtelseinek az értelmezése egyfajta szimmetriát teremt a szembenálló vélemények között; mintha csak két filozófiai iskoláról volna szó, amelyek szögesen ellentétes metafizikai tételeket vallanak. Némelyek semmi egyebet nem látnak a terrorizmusban, mint nyilvánvaló titkosszolgálati manipulációt; mások szerint, épp fordítva, semmi mást nem lehet a terroristák szemére vetni, mint a történelmi érzék teljes hiányát. Nem igényel különösebb történelmi logikát belátni: nincs abban semmi ellentmondás, hogy aki híján van minden történelmi érzéknek, egyben

manipulálható is, sőt jóval könnyebben, mint mások. A „megtérésre” is bárki könnyebben rávehető, ha az orra alá dörgölhetik: előre látták minden lépését, hiába hitte, hogy szabadon cselekszik. A katonai jellegű titkos szervezeti forma rákfenéje, hogy a hálózat megfelelő pontjain beépített pár ember egyszerre sokakat képes aktiválni, majd lebuktatni. A fegyveres harc ilyen kérdéseit mérlegelő kritikának néha teljes mélységben kellene elemeznie egy-egy hadműveletet, anélkül, hogy megzavarná az általános hasonlóság, amely végül az összesre rávetül. Másrészt a logika is azt diktálja, hogy az állambiztonsági szolgálatok kihasználják az összes előnyt, amit a spektákulum számukra tartogat, miután azt már régóta pontosan erre tekintettel szervezik; éppen az a meglepő és hat furcsán, ha ezt nehezükre esik belátni.

A represszív igazságszolgáltatás aktuális érdeke ezen a területen, persze, a fogalom lehető leggyorsabb kiterjesztése. Ennél az árucikknél a csomagolás a fontos, vagy a címke: a vonalkód. A spektakuláris demokrácia egyik ellensége éppannyit ér, mint a másik, ahogy a spektakuláris demokráciák is mind egyformák. Terroristáknak többé tehát nem jár menekültjog, így még azokból is bizonyosan terrorista lesz, akiket eddig nem ért ilyen vád, és már mehet is a kiadatás. 1978 novemberében, Gabor Winter fiatal nyomdász perében, akit a Német Szövetségi Köztársaság helyezett vád alá, elsősorban azért, mert kinyomtatott néhány forradalmi röpiratot, Nicole Pradain kisasszony mint közvádló a Párizsi Fellebbviteli Bíróság előtt gyorsan bebizonyította, hogy a „politikai motiváció”, amely

az 1951. november 29-i francia-német alapszerződés értelmében az egyedüli jogalap lett volna a kiadási kérelem elutasítására, nem jöhet számításba: „Gabor Winter nem politikai, hanem társadalmi bűncselekvő. Elutasítja a társadalmi kötelezettségeket. Egy igazi politikai bűnös nem löki el magától a társadalmat. A politikai rendszert támadja, nem a társadalmat, mint Gabor Winter.” A tisztos politikai bűn csak azután lett bevett fogalom Európa-szerte, hogy a burzsoázia sikerrel támadta a korábban felállított társadalmi struktúrákat. A politikai bűn minősítésébe akkor még természetes módon beletartoztak különféle társadalomkritikai szándékok. Így volt ez többek között Blanqui, Varlin, Durruti esetében. Most viszont úgy őrizgetik, mintha a tisztán politikai bűn valami nipp volna a vitrinben, amit többé már senkinek sem lesz alkalma elkövetni, mivel immár senki sem érdekelt benne – magukon a profi politikuson kívül, persze, akiknek a kihágásait viszont csak ritkán bolygatják, és a „politikai” jelzöt sem használják rájuk. Minden vétség és büntett ténylegesen társadalmi jellegű. Ám minden társadalmi bűn közül a legsúlyosabb az arcátlan szándék, hogy valaki még mindig változtatni akar ezen a társadalmon, amely eddig túlságosan is türelmes és jó volt, de *mostanra megelégette, hogy hibáztatják.*

X.

A logika teljes felszámolására, az új uralmi rendszer alapvető érdekeinek megfelelően, különböző módszereket vezettek be, amelyek egymást mindig kölcsönösen erősítik. E módszerek közül jó pár a spektakulum által kifejlesztett és népszerűsített

technológiai eszközökön alapul; néhány azonban inkább a behódolás tömegpszichológiájára épít.

Mikor az egyén legfontosabb kapcsolatát a világgal, amelyre azelőtt mindenütt, ahová csak eljutott, a saját szemével tekintett, *valaki más által* alkotott és megválogatott képek adják, technikailag természetesen nagy szerepet kap, hogy a kép mindent elbír: egy-egy képen belül ellentmondás nélkül egymás mellé lehet helyezni bármit. A képfolyam mindent magával ragad, és megint csak másvalaki vezérli kénye-kedve szerint az érzéki világnak ezt a banális kivonatát; valaki más dönt arról, merre tartson az áramlás, ahogy arról is, hogy milyen ritmusban villantsa fel a dolgokat valami örökös-önkényes meglepetés gyanánt, miközben nem hagy időt a mérlegelésre és azzal sem törődik, hogy a néző mit képes felfogni belőle vagy gondolni róla. Az állandó alávettetés konkrét pszichés élményében gyökerezik az általános ragaszkodás a fennálló egészéhez, hogy azt mindenki *ipso facto* elégséges értékűnek ismeri el. Túl azon, ami eleve titok, a spektákulum természetesen mindarról hallgat, ami nem szolgálja az érdekeit. A környezetet, a múltat, a szándékokat, a következményeket folytonosan izolálja attól, amit megmutat. Tökéletesen illogikus tehát. Mivel többé senki sem mondhat neki ellent, a spektákulum joga lesz, hogy önmagának mondjon ellent, hogy kiigazítsa saját múltját. Kiszolgálói, mikor bizonyos tények új, lehetőleg a korábbinál is hazugabb változatát kell bejelenteniük, lekezelő durvasággal teszik helyre tudatlan közönségük félreértéseit, jóllehet az előző nap, rendes

magabiztosságukkal, még éppen ők serénykedtek elültetni a vonatkozó téveszméket. Hiba volna azt gondolni, hogy a spektákulum tanítása és a nézők tudatlansága egymást kizáró tényezők, mikor egyik szüli a másikat. A számítógép bináris nyelve ugyanilyen ellenállhatatlanul ösztönöz arra, hogy minden pillanatban fenntartások nélkül elfogadjuk, amit valaki más kedve szerint programoztak, és ami egy totális, pártatlan felsőbb logika időtlen forrásaként állítja be magát. Micsoda sebesség, mennyi új kifejezés, hogy bármit megítélhessünk! Politikai? Társadalmi? Válasszon! Vagy az egyik, vagy a másik. Enyém az utolsó szó. Füttyülnek ránk, és már tudjuk, kit szolgálnak ezek a struktúrák.^[13] Nem meglepő tehát, hogy a gyerekek már egész korán az Informatika Abszolút Tudásával kezdik tanulmányaikat, könnyedén és lelkesen, már azelőtt, hogy megtanulnának olvasni, ami sorról sorra valódi mérlegelést követelne, és ami egyedül nyújthat hozzáférést a spektákulum előtti emberi tapasztalatok széles tárházához. Mert a beszélgetés mint olyan szinte már kihalt; s hamarosan azok is elmennek, akik még tudtak beszélni.

Ami a mai népesség szellemi színvonalát illeti, a hanyatlás elsődleges oka nyilvánvalóan az a tény, hogy a spektákulumban prezentált semelyik beszédmód nem hagy teret a válasznak; márpedig a logika társadalmi szinten csakis dialóguson keresztül fejlődhet ki. Ráadásul mikor az örvendő köztisztviselőnek, aki a spektákulumról beszél, mert az biztos fontos, gazdag, előkelő, tehát *mintaszerű tekintély*, a néző is egyre inkább hajlik rá, hogy éppen olyan illogikus legyen, mint

a spektákulum, hogy rá is hulljon valami e tekintély ragyogásából. A logika végül is nem egyszerű dolog, és senki nem is kívánta rá megtanítani. A kábítószerfüggő nem tanul logikát; nincs rá se szüksége, se lehetősége. A néző lustaságában osztozik az összes értelmiségi funkcionárius vagy gyorstalpalón képzett szakértő; mindannyian rendre valami illogikus tekintéllyel bíró szólam dogmatikus szajkózásával igyekeznek eltakarni ismereteik körének szűkösségét.

XI.

A közvélekedés szerint éppen azok vallották magukat forradalmárnak, akik a logika tárgyában a legsilányabb képességeket mutatták. Ez az alaptalan vád egy korábbi időszakból jön, amikor még szinte mindenki többé-kevésbé logikusan gondolkodott, az idióták és a militáns aktivisták látványos kivételével; utóbbiak ezt, némi rosszhiszeműséggel, még igen hatékonyak is tekintették. Ma viszont lehetetlen megfélekedezni a tényről, hogy az intenzív spektákulumhasználat, amint az várható volt, kortársaink többségét – még ha csak véletlenszerűen és összefüggéstelenül is – ideológussá tette. Logika hiányában elvész a lehetőség azonnal felismerni, mi lényeges, mi másodlagos és mi teljesen mellékes, hogy mi összemérhetetlen, és – megfordítva – mi tartozik össze, vagy hogy milyen következménnyel járhat valami, és mit zár ki eleve. És ezt a kórt a spektákulum *aneszteziológus-újraélesztői* szándékosan, nagy adagokban fecskendezték a népességbe. A tiltakozók semmivel sem voltak irracionálisabbak, mint a meghunyászkodók. Csak annyiról van

szó, hogy esetükben az általános irracionalitás látványosabb, mert miután vázolták a tervüket, megpróbálták valami gyakorlati műveletet végrehajtani; ha mást nem, hát elolvasni bizonyos szövegeket és megmutatni: értik, hogy mit jelentenek. Különféle kötelezettségeket vállalva igyekeztek tehát uralmuk alá hajtani a logikát, a stratégiáig bezárólag, amely éppen a konfliktusok dialektikus logikájának teljes műveleti területe; miközben, mint mindenki más, még annak a szimpla képességnek is híján voltak, hogy a jó öreg formális logika tökéletlen eszközeivel tájékozódjanak. Ebben nincsenek kétségeink velük kapcsolatban; ami a többieket illeti, ott ez az egész fel sem merül.

Így az egyén, akit a banális spektakuláris észjárás mélyebben megjelölt, *mint neveltetésének bármely egyéb eleme*, kezdettől fogva a fennálló rend kezére játszik, lett légyen a személyes szándéka ennek homlokegyenest az ellenkezője. Lényegében a spektakulum nyelvét fogja követni, mert egyedül ez cseng számára ismerősen: ezen tanították beszélni. Bárhogy szeretne is úgy tenni fel, mint saját retorikájának az ellensége, hiába, ha annak szintaxisát alkalmazza. A spektakuláris uralom sikerének ez az egyik legfőbb fegyverténye.

Ebben a hadműveletben a régi szókincs gyors eltűnése csak egy mozzanat. De kapóra jött.

XII.

A személyiség eltörlése sorsszerűen következik a spektakuláris normáknak konkrét módon alávetett létezés feltételeiből; az

ilyen léttől mindinkább elvágódik a lehetőség, hogy autentikus élményei legyenek, és ezeken keresztül fedezze fel személyes preferenciáit. Az egyénnek paradox módon folyvást meg kell tagadnia önmagát, ha akár a legparányibb elismerésre is számot tart a miénkhez hasonló társadalmakban. Ez a létezés valójában egyfajta „állhatatlan hűséget” követel, hamis termékekhez való, folytonosan csalódásba futó kötődések sorát. Egyre gyorsabban kell rohannunk, hogy lépést tartsunk az élet elértéktelenedő jeleinek inflációjával. A dolgok ilyen rendjébe való beilleszkedésben a drog segít; a kilépésben az örület.

Ebben a társadalomban, ahol a javak *elosztása* annyira központosított, hogy maga határozza meg – egyszerre a nyilvánosság előtt és titokban –, hogy mi a Jó, az üzleti élet minden területén megesik, hogy bizonyos személyiségeknek tökéletesen légből kapott erényeket, hozzáértést, sőt némi erkölcstelenséget tulajdonítanak, hogy ezzel magyarázzák egyes vállalkozások sikeres felfutását; s mindezt csakis azért, hogy eltitkolják, de legalábbis a lehető legjobban elmosás a különböző *megállapodások* szerepét, *amelyekben minden eldől*.

Eközben, minden igyekezete és otromba módszerei ellenére, hogy úgymond jelentős személyiségeket állítson teljes valójukban a reflektorfénybe, a mai társadalom jóval gyakrabban produkálja ennek pont a fordítottját: tökéletes inkompetencia ütközik tökéletes inkompetenciával, pánik tör ki, és csak az a kérdés, melyik hull előbb darabokra – és ez nem csak a mai művészetpótlékok és a róluk való szócséplés körében figyelhető meg. Megesik, hogy egy ügyvéd, feledvén, hogy az

egyik oldalt kéne képviselnie egy perben, naivan hagyja magát befolyásolni a másik ügyvéd érvelése által, hiába éppolyan lapos az is, mint az övé. Az is előfordul, hogy egy ártatlan gyanúsított spontán módon bevall egy olyan bűncselekményt, amit nem követett el, pusztán azért, mert lenyűgözte az őt bűnbe keverni igyekvő besúgó feltételezéseinek *logikája* (lásd dr. Archambeau perét Poitiers-ben, 1984-ben).^[14]

Még maga [Marshall] McLuhan is, a spektákulum első apologétája, aki kora legeltökéltebb agyalágyultjának tűnt, megváltoztatta a véleményét, midőn 1976-ban végre rájött, hogy „a *mass media* nyomása irracionálitáshoz vezet”, ezért sürgősen korlátozni kellene a használatát. A torontói gondolkodó ezt megelőzően évtizedeket töltött a „globális falu” által mindenkinek tálcán kínált szabadság új formáinak a csodálatával. A falu a várossal ellentétben mindig is a konformizmus, az elszigeteltség, a leskelődés, az unalom és a mindig ugyanazokra a családokra hulló gonosz pletykák világa volt. Elég pontos leírása ez a spektákulumbolygó vulgaritásának, ahol többé lehetetlen megkülönböztetni a Grimaldi-Monaco vagy a Bourbons-Franco dinasztiát azoktól, akik a Stuartokat követték a trónon. Mindenesetre egyes hálátlan tanítványok ma azon törik magukat, hogy mindenki elfelejtse McLuhant, illetve hogy új életet leheljenek a mester korai leleményeibe, mivel a tűnékenység univerzumából véletlenszerűen „választható” új szabadságok magasztalása a médiában remek karrierlehetőségekkel kecsegtet. Valószínűleg gyorsabban fogják visszavonni téziseiket, mint ihletőjük.

XIII.

A spektákulum nem rejti véka alá, hogy néhány veszély azért leselkedik erre az általa alkotott csodás rendre. A világóceán szennyezése és az esőerdők pusztítása a Föld oxigénkészletének megújulását fenyegeti; az ózonréteg nem bírja az ipari fejlődést; a radioaktív sugárzás felhalmozódása visszafordíthatatlan. A spektákulum mindezt egyszerűen azzal intézi el, hogy nincs jelentősége. Csakis adatokról és adagokról hajlandó vitát nyitni. És ebben egyedül megnyugtatónak is bizonyul; ami egy spektákulum előtti szellemben elképzelhetetlen lett volna.

A totalitárius *diktátum* egyszerű brutalitásával szemben a spektakuláris demokrácia módszerei nagyfokú rugalmasságot mutatnak. A név maradhat, miközben magát a dolgot (a sört, a marhahúst vagy egy-egy filozófust) időközben titokban lecserélték. De a név is megváltoztatható, miközben maga a dolog, titokban, nem változik: Angliában például a windscale-i atomhulladék-újrahasznosító üzem helynevét Sellafieldre cserélték, hogy így próbálják enyhíteni az 1957-es tűzvész után lábra kapott gyanakvást, ám e toponímiai újrahasznosítás nem csökkentette a rákos és leukémiás halálesetek számának emelkedését a környéken. Az angol kormány (ahogy ez demokratikus módon – harmincéves késéssel – nyilvánosságra került) akkoriban úgy döntött, titkosítja a katasztrófáról szóló jelentést, mivel úgy ítélte meg, és erre minden oka megvolt, hogy az kedvezőtlenül befolyásolná a közvélemény bizalmát az atomenergiában.

A nukleáris gyakorlatban, legyen katonai vagy polgári célú,

jóval nagyobb mérvű titoktartásra van szükség, mint bárhol másutt; bár tudvalevő, másutt is van épp elég. A rendszer vezetői által kiválasztott tudósok életét – azaz hazudozását – megkönnyítendő kitalálták, hogy hasznos volna megváltoztatni a mértékegységeket is, egyre több szempontnak megfelelően variálni és finomítani őket, hogy a konkrét esetnek megfelelően minél több, egymásra nehezen átváltható számadattal lehessen zsonglórködni. A radioaktivitás mérésére például az alábbi mértékegységekkel rendelkezünk: curie, becquerel, röntgen, rad (más néven centigray), rem, és semmiképp se hagyjuk ki a szerény milliradot és a sivertet, amely nem más, mint egy 100 remes egység. A külföldiek számára átláthatatlan régi angol váltópénzrendszer juthat itt eszünkbe, abból a korból, mikor Sellafieldet még Windscale-nek hívták.

Könnyen belátható, micsoda szigorra és precizításra jutottak volna a 19. században a hadtörténészek, és következésképpen az elméleti stratégák, ha a hadjáratokról – nehogy túlságosan bizalmas információk kerüljenek semleges kommentátorok vagy ellenséges történészek kezére – szokás szerint az alábbi módon számoltak volna be: „A felvezető szakaszban egy sor összecsapás zajlik, amelyekben a mi oldalunkról egy négy tábornokból és a kezük alá adott egységekből álló szilárd élcsapat ütközik meg egy mintegy 13 000 bajonettet számláló ellenséges csapattal. A rákövetkező szakaszban elhúzódó, ádáz küzdelem alakul ki, váltakozó szerencsével, amelyben 290 ágyúval és tizennyolcezes nehézlovassággal a teljes haderőnk bevetésre kerül, miközben az ellenség nem kevesebb, mint 3

600 gyalogsági hadnagyot, 40 huszár- és 24 vértenskapitányt vonultat fel egységeikkel. A kölcsönösen elszenvedett kudarokat és elért sikereket követően az ütközet végül eldöntetlen marad. Veszteségeink, jóllehet alatta maradnak egy hasonló hosszúságú és hevedességű ütközet átlagának, érzékelhetően jelentékenyebbek, mint a görögöké Marathónnál, de csekélyebbek, mint a poroszoké Jénánál.” A példa alapján nem lehetetlen, hogy egy szakértő hozzávetőlegesen képes legyen felmérni, milyen erőket vetettek be. De a hadvezetés egyszer s mindenkorra mentesül minden kritika alól.

1987 júniusában Pierre Bacher, az EDF^[15] műszaki igazgatóhelyettese nyilvánosságra hozta az atomerőművek legfrissebb biztonsági alapelveit. A beépített szelepeknek és szűrőknek köszönhetően ezentúl jóval egyszerűbb lesz elkerülni a súlyosabb katasztrófákat, mint a reaktorrepedés vagy -robbanás, amelyek egy egész „térseget” érinthetnek. Ide vezet a túlzott visszatartás. Valahányszor tehát az erőművünk szétpattanni látszik, jobban tesszük, ha kicsit dekompresszálunk, azaz bepermetezünk egy pár kilométeres körzetet; e terület a szeszélyes széljárást követve azután tetszőleges mértékben nőhet. A beszámolóból kiderül, hogy az előző két év során Cadarache-ban, a Drôme-ban folytatott diszkrét kísérletek „világosan megmutatták, hogy a szivárgás – lényegében gázokról van szó – mértéke az erőművön belüli radioaktivitás néhány ezreléke, legrosszabb esetben egy százaléka”. Tehát a legrosszabb eset is nagyon szerényke: egy százalék. Azelőtt biztosra vehettünk, hogy semmiféle

kockázattal nem kell számolni, kivétel persze balesetkor, ami logikus módon lehetetlen. Az első évek tapasztalatai a következőképp módosítottak az érvelésen: mivel baleset bármikor bekövetkezhet, amit feltétlenül el kell kerülni, az a katasztrófaszint átlépése; és ez már gyerekjáték. Apránként, mértékletesen kell szennyezni. Ki ne érezné át, mennyivel egészségesebb néhány éven át beérni napi másfél deci vodkával, mint rögtön berúgni, mint egy kocsis?

Bizony nagy kár, hogy az emberi társadalom éppen akkor találja magát szembe ilyen égető problémákkal, mikor már gyakorlatilag lehetetlen a piac logikáját akár csak óvatosan is bírálni; mikor a hatalom már úgy hiszi – teljes joggal, hiszen a spektákulum megoltalmazza minden kritikától, ami összefüggéstelen vagy eszelős döntései és indoklásai miatt érne –, hogy többé semmi szüksége *a gondolkodásra*; és voltaképp már nem is volna rá képes. Nem szeretné vajon még a legmegveszekedettebb demokrata is, ha kicsivel intelligensebb vezetőket választottak volna a számára?

Az 1986 decemberében, Genfben rendezett nemzetközi szakmai konferenciának egyszerűen az volt a tétje, hogy betiltsák-e világszerte a klorofluorokarbon- (CFC) gázok előállítását, amelyek elkezdtek villámgyorsan kiradírozni a vékony ózonréteget, amely védi ez a bolygót – emlékezni fogunk rá^[16] – a kozmikus sugárzás káros hatásaitól. Daniel Verilhe, az Elf-Aquitaine vegyipari leányvállalatának képviselője, s tisztségénél fogva a betiltást határozottan ellenző francia küldöttség tagja, tett egy igen éleslátó észrevételt: „Legalább három év kell, míg

megtaláljuk az anyagot, ami helyettesítheti a CFC-t, a költségek pedig akár meg is négyszereződhetnek.” Tudvalevő, hogy ez a tünékeny ózonréteg, pláne abban a magasságban, nem tartozik senkihez, és nincs semmiféle piaci értéke. Az *ipari* stratégia így jogosan fújt ébresztőt, és dörgölte ellenfelei orra alá felfoghatatlan gazdasági elővigyázatlanságukat: „Igen kockázatos dolog egy ipari stratégiát környezetvédelmi imperatívuszokra alapozni.”

Akik azzal indították – és az is mikor volt már! – a politikai gazdaságtan kritikáját, hogy „az ember megtagadásának következetes végigviteleként”^[17] határozták meg, nem tévedtek. Ez most is rávall.

XIV.

Mondják, hogy ma már a gazdasági megtérülés parancsai uralkodnak a tudomány fölött; nos, ez mindig is így volt. Az újdonság az, hogy a gazdaság nyílt háborút indított az emberiség ellen; immár nemcsak az életminősége, de a pusztaság túlélési esélye a célpont. Ezt követően döntött úgy a tudományos gondolkodás, megtagadva saját jórészt rabszolgaság-ellenes múltját, hogy a spektakuláris uralom szolgálatába szegődik. A tudomány, mielőtt idáig jutott volna, rendelkezett bizonyos önállósággal. El tudta tehát gondolni a maga valóságszeletét; így aztán hatalmas mértékben járult hozzá a gazdasági eszközök bővüléséhez. Mikor a mindenható gazdaság esztétikáját veszítette – és *mi másról is szólnának a spektakuláris idők?* –, eltörölte a tudományos autonómia utolsó

nyomait is, mind módszertani szinten, mind a „kutatói” tevékenység gyakorlati feltételeit illetően. Többé senki sem várja a tudománytól, hogy megértse a világot, vagy hogy bármin is javítson. Annyit várnak tőle, hogy minden történést azonnal igazoljon. A spektakuláris hatalom, amely e területen is éppen olyan idióta, mint az összes többin, melyeket a legkatasztrofálisabb nemtörődömséggel zsákmányol ki, kivágatta a tudományos ismeretek ősfáját, hogy bunkósbót faragjon belőle magának. Ha a cél pusztán eleget tenni a legfőbb társadalmi elvárásnak, vagyis szállítani a nyilvánvalóan lehetetlen igazolást, jobb sutba vágni a gondolkodást, és gyorsan elsajátítani a spektakuláris beszédmód kényelmes közhelyeit. És köpnivaló korunk elkurvult tudományának a legjobb szándékkal sikerült ebben a hivatásban megtalálnia legfrissebb szakterületét.

A hazug igazolások tudománya természetesen a burzsoázia hanyatlásának első tüneteivel egy időben jelent meg, az úgynevezett „humán” áltudományok rákos elburjánzásával, de a modern orvoslásnak egykor még sikerült hasznossá tennie magát, és azokat, akik eltörölték a fekete himlőt és a leprát a föld színéről, még más fából faragták, mint azokat, akik dicstelenül letették a fegyvert a radioaktív sugárzás vagy a mezőgazdasági-élelmiszeripari vegyészet előtt. De jegyezzük meg gyorsan, hogy az orvoslásnak ma már persze joga sincs, hogy a nép egészségét védje a patogén környezet ellen, mivel így nyíltan szembeszegülne az állammal, de legalábbis a gyógyszeripar érdekeivel.

Ám a mai tudományos tevékenység nem csak kényszerű elhallgatásaival ismeri be, mivé lett. Igen gyakran azzal is, amit szent együgyűségében kikotyog. 1985-ben, egy nyolc napon át négy betegen végzett kísérletet követően a laennec-i kórház két főorvosa, dr. Even és dr. Andrieu bejelentette, hogy valószínűleg megtalálták az AIDS hatékony ellenszerét. Két nappal később, mire a páciensek meghaltak, kevésbé haladó vagy talán féltékeny orvosok fenntartásaiknak adtak hangot, mondván, nem kellett volna ilyen elhamarkodottan szétkürtölni a dolgot, ami inkább volt a győzelem csalóka látszata, pár órával a gyászos kudarc előtt. Even és Andrieu nem zavartatta magát és azzal védekezett, hogy „végül is a csalóka remény is jobb a teljes reménytelenségnél”. Még ahhoz is túl ostobák voltak, hogy felismerjék: ez az érv már önmagában a tudományos szellem teljes megtagadása, és hogy a történelem során mindig ezzel fedezték a sarlatánok és boszorkányok jövedelmező látomásait, azokban a korokban, amikor még nem bíztak rájuk kórházakat.

Mikor a hivatalos tudomány ilyen sorsra jut, hasonlóan a többi ágazathoz a társadalmi spektákulumban, amely mást sem tesz, mint anyagi értelemben modernizált és kihangosított formában feléleszti a vásárolók – *illuzionisták, kikiáltók és kibicek* – ősi technikáit, nem meglepő, hogy újra mekkora becsben állnak csaknem mindenütt a mágusok és a szekták, a vákuumcsomagolt zen buddhizmus vagy a mormon teológia. A tudatlanságot, amely oly jól szolgálja a hatalmat, a törvényesség határán egyensúlyozó rafinált vállalkozások minden adandó

alkalommal ugyancsak kihasználják. És mi volna erre megfelelőbb pillanat, mint mikor ennyire terjed az írástudatlanság? Ám ezt a tényt is tagadja a kuruzslás egy újabb megnyilvánulása. Megalakulásakor az UNESCO precíz tudományos definíciót fogadott el az analfabetizmusról, és feladatává tette az írástudatlanság elleni küzdelmet az elmaradott országokban. Mihelyt viszont a jelenség teljesen váratlanul újra megjelent, ezúttal az úgynevezett fejlett országokban, az UNESCO, mint aki egykor Grouchy-t várta, de csak Blüchert látta feltűnni a csatamezőn, egyszerűen behívja a szakértői „Gárdát”;^[18] ők aztán ellenállhatatlan rohammal kimentik a definíciót szorult helyzetéből, és az analfabetizmus *terminust* az „illetrizmus” kifejezéssel váltják fel; ahogy olykor egy „hazafias hamisítás” is jól jöhet a haza igaz ügyének.^[19] Ezután, hogy a pedagógusok körében kőbe véssek a neologizmust, sebtiben új definíciót fogadtak el, mintha öröktől így lett volna: eszerint míg analfabéta tudvalevőleg az, aki sosem tanult meg olvasni, modern értelemben vett illetristának az minősül, aki ugyan megtanult olvasni (sőt, *jobban megtanult*, mint azelőtt, bólogatnak rögvest hűvösen a pedagógia legtehetségesebb hivatalos teoretikusai és történészei), ám valamiért *azonmód el is felejtett*. E meglepő magyarázat bizonyulhatott volna megnyugtató helyett nyugtalanítónak is, ha szándékos mellébeszéléssel nem kerülte volna ki művészién a szembenézést a legfontosabb folyamánnyal, amely a miénknél tudományosabb korszakokban mindenkinek azonnal a szemébe ötlött volna: hogy ugyanis maga a jelenség érdemelne magyarázatot, illetve éppen az ellen kéne küzdeni,

mivel a korlátolt gondolkodás jelenlegi elharapódzását megelőzően soha sehol sem figyeltek meg hasonlót, sőt álmukban sem gondoltak rá; ilyesmi csak azóta létezik, mióta a magyarázat kéz a kézben hanyatlik a gyakorlattal.

XV.

Több mint száz éve már, hogy A.-L. Sardou *Új francia szinonimaszótára* tisztázta az alábbi jelzők közötti árnyalatnyi különbségeket: *álságos, csalóka, csaló, csábító, alattomos, szemfényvesztő*; e kifejezések együtt olyan palettát alkotnak, amelynek színeivel jól megfesthető a spektákulum társadalmának portréja. Sem a korszak, amelyben élt, sem szakmai gyakorlata nem kívánta meg Sardou-tól, hogy hasonlóan világos különbséget tegyen azon rokon értelmű, mégis igen különböző veszélyek között, melyekkel minden csoportnak, ha felforgató tevékenységre adja a fejét, illik számolnia, és amelyek nagyjából a következő fokozatokat követik: *lépre csalják, provokálják, belülről bomlasztják, manipulálják, eltérítik, kooptálják*. Ezek az árnyalatnyi különbségek a „fegyveres harc” vaskalapos híveinek mindenesetre sosem tűntek fel.

„*Hamis* aki/ami ügyes vagy gyakorlott csaló, teli ravaszsággal: e melléknév egyben megfelel a *csalóka* felsőfokának. *Csalóka*, aki/ami bármi módon félrevezet, megtéveszt; *álságos*, aki/ami mesterkélten módon, előre kitervelt szándékkal, célzatosan téveszt meg vagy követ el visszaélést. A *csalóka* jelentése általános és bizonytalan: mindenféle jelzéstípus és homályos

látszat *csalóka*; az *álságos* mögöttes szándékra utal, eltervezett csalásra; az *álságos* vagy *hamis* a szofista érveléseket, indoklásokat vagy rábeszéléseket jelöli. A kifejezés bizonyos átfedéseket mutat a *csaló*, *csábító*, *alattomos* és *szemfényvesztő* kifejezésekkel, de nem egyenértékű velük. A *csaló* kifejezés mindenfajta hamis látszatra, illetve előre kiesztelt visszaélésre és károkozásra utal, úgymint képmutatás, botránykeltés, stb. A *csábító* olyan tevékenységet jelöl, amelynek célja valaki másnak a bizalmába férkőzni, szabad akaratát fortélyokkal és hízgelgésekkel befolyásolni. Az *alattomos* jelző kifejezetten a törvetésre és a csapdába csalásra utal. A *szemfényvesztés* jelentése arra a finom műveletre korlátozódik, amikor valakit a meglepetés erejével terelnek tévútra. Az *álságos* vagy *hamis* magába foglalja a felsorolt jellemzők nagy részét.”

XVI.

A *dezinformáció* viszonylag friss fogalmát nemrég importálták Oroszországból, együtt sok más egyéb leleménnyel, amelyek hasznosak a modern állam irányításához. A hatalom, s így persze mindazok, akik a gazdasági vagy politikai autoritásnak akárcsak a töredékével is rendelkeznek, mindig bőségesen élnek vele a fennálló megtartása céljából; és mindig *ellentámadásként* vetik be. Ami ellentmondani merészel az egyetlen hivatalos igazságnak, szükségszerűen csakis ellenséges, de legalábbis rivális erők terjesztette dezinformáció lehet, amelyet szándékosan hamisított meg a rosszakarat. A dezinformáció nem a vezetés számára kedvező tetszőleges ténynek az automatikus tagadása, illetve a vezetés érdekeit nem

szolgáló tetszőleges ténynek az automatikus állítása – az ilyesmit pszichózisnak nevezik. A szintizta hazugsággal szemben a dezinformációban – és ezért lesz az uralkodó társadalmi rend védelmezői számára ez az elv különösen érdekes – mindig kell lennie bizonyos részigazságnak, amelyet azonban a rafinált ellenség szánt szándékkal manipulált. A hatalom, amely dezinformációt kiált, nem gondolja, hogy maga teljességgel makulátlan volna, de azzal is tökéletesen tisztában van, hogy az ellene irányuló valamennyi találó kritikát belemoshatja abba a határtalan jelentéktelenségbe, ami a dezinformáció sajátja; így aztán sosem kell elismernie semelyik konkrét vétségét.

Egyszóval, a dezinformáció visszaélés volna az igazsággal. Aki terjeszti, vétkes, aki elhiszi, bolond. De ki volna ez az „rafinált ellenség”? A terrorizmus itt nem jöhet szóba: ő nem „dezinformálhat” senkit, lévén a legotrombább és leginkább szalonképtelen *tévedés* ontológiai képviselője. Etimológiájának, illetve a kisebb villongások közelmúltbeli emlékének köszönhetően, amelyek a század közepe táján rövid időre szembeállították Keletet és Nyugatot, azaz a spektakularitás koncentrált és diffúz formáját, az integrált spektákulum kapitalizmusa még mindig úgy tesz, mintha továbbra is a – néha egyenesen a terrorizmus háttérjének vagy felbujtójának beállított – totalitárius bürokrácia kapitalizmusa volna az esküdt ellensége, pontosan úgy, ahogy utóbbi mondaná róla, hiába áll rendelkezésre megbonthatatlan szövetségük és összetartozásuk számtalan bizonyítéka. Valójában minden

fennálló hatalomnak – a reálisan létező, helyi jelentőségű rivalizálások ellenére, és anélkül, hogy valaha is kimondaná – folyton az jár az eszében, amire a kevés német internacionalista egyike figyelmeztetett az első világháború kitörését követően az ellenállás oldaláról, különösebb azonnali fogamat nélkül: „A főellenség itthon van!”^[20] A dezinformáció végül is annak feleltethető meg, amit a 19. század társadalmi küzdelmeinek nyelvezetében még „veszedelmes szenvedélyeknek” neveztek. Mindannak, ami obskúrus és azzal fenyeget, hogy szembefordít a rendkívüli boldogsággal, amelyben pedig, jól tudjuk, a társadalom mindenkit részesít, aki hisz benne; olyan boldogság ez, amely bőségesen kárpótol a különböző kockázatokért és a jelentéktelen fennakadásokért. Mindazok, akik látják ezt a boldogságot a spektakulumban, egyetértenek, hogy nem érdemes az árán rágódní; mindenki más meg úgyis csak dezinformál.

Rejlik még egy előny abban, hogy egy-egy konkrét dezinformációt a fenti érveléssel ásnak alá, nevezetesen, hogy a spektakulum globális diskurzusa ennélfogva nem gyanúsítható azzal, hogy maga is tartalmaz bármi ilyesmit, hiszen a legnagyobb tudományos pontossággal képes megmutatni, kizárólag hol terem dezinformáció: azokban a mondatokban, amelyek nem tetszenek neki.

Valószínűleg tévedésből történt – hacsak nem valami csalétekről van szó –, hogy Franciaországban nemrég elindult egy projekt, amelynek a keretében egyes médiatermékeket a „garantáltan dezinformációmentes” hivatalos plecsnijével

látnak el. Ez fájdalmasan érintett néhány médiaszereplőt, akik szeretik azt hinni, vagy legalábbis szeretnék elhitéteni, hogy mostanáig egyáltalán nem voltak cenzúrázva. De inkább az itt a baj, hogy a dezinformáció fogalmát sosem szabad egyértelműen *defenzív* módon alkalmazni, még kevésbé statikus védekezésben, amolyan Nagy Falat vagy Maginot-vonalat húzva egy terület köré, ahová dezinformáció nem juthat be. Dezinformációnak lennie kell, mindig folyékony halmazállapotban, hogy mindenhová beszivároghasson. Ahol a spektakuláris diskurzust nem támadják, ott esztelenség volna védelmezni; ha pedig olyan pontokon védelmeznék terhelő bizonyítékok ellen, amelyekre éppenséggel nem szabadott volna felhívni a nyilvánosság figyelmét, a fogalom is gyorsan elkopna. Ráadásul a vezetésnek még csak azt sem okvetlenül szükséges garantálnia, hogy valamely konkrét információ nem tartalmaz dezinformációt. Ehhez amúgy sincsenek megfelelő eszközei: akkora tisztelet azért nem övezi, így csak gyanakvást keltene. A dezinformáció csakis ellentámadásra jó. Második vonalban kell tartani, majd hirtelen bevetni, amint egy-egy igazságnak sikerült valahol áttörnie.

Ha néha fenn is forog a veszély, hogy valami rakoncátlan dezinformáció bizonyos átmenetileg egymásnak feszülő érdekek szolgálatába szegődik, és még némi hitelt is szerez magának, ennél fogva ellenőrizhetetlenné válik és összeütközésbe kerül a kevésbé felelőtlen dezinformáció összehangolt művével, akkor sem kell attól tartani, hogy esetleg rutinosabb és ügyesebb manipulátorok keze lenne a dologban,

egyszerűen mert a dezinformáció műveleti területe ma *egy olyan világ, amelyben már semmit sem lehet maradéktalanul igazolni.*

A dezinformáció zavarkeltő fogalmát azért tolták a reflektorfénybe, hogy azonnal, pusztán az említésével lesújthassanak minden olyan kritikára, amelynek valahogy sikerült elkerülnie, hogy az elnémítás szervezetének különböző szervei teljesen kiradírozzák. Például, ha kedvük tartja, egy szép napon majd kijelenthetik, hogy jelen írás is pusztán csak egy dezinformációs hadjárat a spektákulum ellen; vagy akár, hisz a kettő ugyanaz, hogy a demokráciát romboló dezinformáció.

Szemben azzal, amit visszájára fordított spektakuláris fogalma sugall, a dezinformáció gyakorlata itt és most csakis az államot szolgálhatja, annak közvetlen ellenőrzése alatt, vagy azok kezdeményezésére, akik ugyanezeket az állami érdekeket védik. A dezinformáció valójában benne rejlik minden létező információban; ez a legfőbb jellegzetessége. Csak ott nevezik nevén, ahol a megfélemlítéssel fenn kell tartani a passzivitást. Ahol a dezinformációt *megnevezik*, ott nincs dezinformáció. Ahol van, ott nem nevezik meg.

Amikor még ideológiák álltak egymással szemben, amelyek a valóság egyik-másik közismert vonatkozása mellett vagy ellen foglaltak állást, léteztek fanatikusok és képmutatók, „dezinformátorok” azonban nem.

Amikor a spektakuláris konszenzus tisztelete, legalábbis a spektakuláris dicsőség akarása okán többé nem szabad nyíltan kimondanunk, minek szegülünk ellen, illetve mit fogadunk el minden következményével együtt, ellenben gyakran kényszerülünk elkenni egy-egy valami okból veszélyesnek tartott vonzatát annak, amit teljes mellszélességgel fel kéne vállalnunk, nos, ilyenkor dezinformálunk – mintha csak ostobaságból, nemtörődömségből vagy *látszólag* hibás érvelésből kifolyólag tennénk. Például az 1968 utáni tiltakozásokban a „*pro-situ*”-nek^[21] nevezett inkompetens rekuperátorok voltak az *első dezinformátorok*, mivel lehetőségeikhez mérten igyekeztek elmismásolni minden olyan gyakorlati megnyilvánulást, amelyek alátámasztották volna a kritikát, amellyel ők maguk is páváskodtak; valamint, kicsit sem zavartatva magukat amiatt, hogy ezzel gyengítik a kritika erejét, sosem hivatkoztak semmire és senkire, hátha majd úgy tűnik, hogy ők találtak ki bármit is.

XVII.

Kifordítva Hegel egyik híres formuláját, már 1967-ben megjegyeztem, hogy „*egy valóban a feje tetejére állt világban az igaz a hamis mozzanata*”.^[22] Az eltelt évek jól mutatják, mennyire elterjedt ez az alapelv kivétel nélkül minden területen.

Így abban a korszakban, amelyben többé nem jöhet létre kortárs művészet, bajosan lehet megítélni a klasszikust is. Itt is, mint mindenütt, azért termelnek tudatlanságot, hogy

kihasználják. Ahogy eltűnik a történelem értelme és a jó ízlés, hamisító hálózatok szerveződnek. Elegendő – és nem is nehéz – a szakértőket és az aukcióvezetőket kézben tartani, hogy zökkenőmentesen menjen a dolog, hiszen az ilyen üzletben, ahogy végső soron az összes többiben is, csak az eladás hitelesíti az értéket. Ezután már a hamisítványokban fuldokló – főleg amerikai – gyűjtők és múzeumok érdeke lesz, hogy fenntartsák azok jó hírét, ahogy a Nemzetközi Valutaalap is azt a mesét terjeszti, hogy nemzetek százainak hatalmas adósságállománya valamifajta pozitív értéket képvisel.

A hamisítvány formálja az ízlést, és azzal erősíti magát, hogy ügyesen eltünteti a hitelesre való hivatkozás lehetőségét. Amint alkalom adódik, a valódit is *újracsinálják*, hogy jobban hasonlítson a hamisítványhoz. Miután az amerikaiak a leggazdagabbak és a legmodernebbek, így a hamisítványkereskedelemnek ők a legfőbb balekjai. És persze éppen ők finanszírozzák Versailles vagy a Sixtus-kápolna restaurációs munkálatait. Ezért kapják Michelangelo freskói egy képregény friss színeit, az eredeti versailles-i bútorok pedig a vakító aranyozást, amitől pont olyanok lesznek, mint azok a hamisított XV. Lajos korabeli bútorzatok, amelyeket texasiaknak exportálnak méregdrágán.

Feuerbach ítéletét, miszerint kora „előnyben részesíti a képet a dologgal, a másolatot az eredetivel, a képzetet a valósággal szemben”,^[23] teljességgel beigazolta a spektakulum évszázada, sok olyan területen is, ahol a 19. század még szívesebben tartott távolságot attól, ami pedig már akkorra alaptermészetévé lett: a

kapitalista ipari termeléstől. Ezért is terjesztette el a polgárság a múzeum, az eredetiség, a pontos történeti kritika és a hiteles dokumentum szigorú szellemiségét. A csinálmány azonban ma mindenütt a valódi helyébe lép. Még az autók légszennyezése is kapóra jön, mert arra kényszerít, hogy Marly lovai vagy a St. Trophime székesegyház kapuzatának románkori szobrai helyébe műanyag másolatokat állítsanak. Így majd minden még jobban mutat a turistafotókon.

A csúcspontot kétségkívül a kínai bürokrácia nevetséges hamisítványa, az Első Császár óriási *ipari hadseregének* hatalmas szobrai jelentik, amelyeket oly sok látogatóba érkezett államférfi *in situ* volt hivatalos megcsodálni. A tény, hogy ilyen kegyetlenül megtréfálhatták őket, ékesen bizonyítja, hogy tanácsadók hadseregében senki sincs, aki akár csak minimálisan konyítana a művészettörténethez, legyen kínai vagy nem kínai. Persze egészen másra képezték ki őket: „Excellenciád számítógépeit nem tájékoztatták.” De azt látni, hogy most először lehetséges minden művészi ismeret, vagy akár a hitelesség vagy a teljes abszurdum felismeréséhez kellő érzék hiányában kormányozni, önmagában elegendő táptalaj a feltételezéshez, hogy a gazdaság és az államvezetés e hiszékeny bolondjai valami nagy katasztrófába fogják sodorni a világot; ha a tényleges gyakorlatuk nem tette volna máris világossá.

XVIII.

Társadalmunk alapja a titok, kezdve a „fantomtársaságoktól”, amelyek elrejtik a nyilvánosság szeme elől a tulajdonosok koncentrált javait, egészen a „nemzetvédelmi titkokig”, amelyek

ma hatalmas műveleti területet biztosítanak az államnak a mindenféle törvényi korlátozástól mentes cselekvésre; a *gyártási igénytelenség* reklámok mögé rejtett, gyakran ijesztő titkaitól a lehetséges vészforgatókönyvekig, amelyekből egyedül a hatalom olvashatja ki azoknak a folyamatoknak a legvalószínűbb kimenetelét, amelyeknek létét is tagadja, mérlegelve, milyen csodás választ adjon rájuk. Volna ezzel kapcsolatban néhány megjegyzésünk.

Egyre több az olyan hely a nagyvárosokban és a vidék rejtett zugaiban, amelyek áthatolhatatlanok, azaz minden tekintetben őrzik őket; ártatlan kíváncsiság nem ütközhet beléjük, kémek végképp nem férkőzhetnek a közelükbe. Nem mind kifejezetten katonai célú, de katonai modell alapján szerveződnek, hogy ne legyenek szem előtt a járókelőknek vagy a helybelieknek; vagy akár a rendőrségnek, amely persze már régóta a legközönségesebb törvénysértők megfigyelésére és visszaszorítására korlátozza magát. Így lehetséges, hogy Olaszországban a *Potere Due*-nak nem kellett Aldo Morót valami eldugott épületben fogva tartania – elég volt egy olyan, amelybe nem lehet bejutni.

Egyre több embert képeznek ki arra, hogy titokban ügyködjön; sőt, mást se tegyen ezen kívül. Speciális állományokba tömörülnek, amelyek fegyverzetét részben bizalmas adatbázisok, azaz titkos információk és elemzések alkotják, másrészt olyan technológiák, amelyekkel ezek az ügyek felhasználhatók és manipulálhatók. Ami a „terepmunkát” végző ágazataikat illeti, ott további képességekre is szükség lehet,

hogy a vizsgált problémákat leegyszerűsítsék.

Ahogy a rendelkezésükre bocsátott eszközök egyre tökéletesednek, úgy találkoznak ezek a megfigyelésre és befolyásolásra szakosodott urak évről évre egyre kedvezőbb munkakörülményekkel. Mikor például az integrált spektákulum társadalma teremtette új feltételek valóban földalatti létre kényszerítik a rá irányuló kritikát – nem mintha magát rejtene el, *hanem mert elnyomja* a bombasztikusra hangszerelt szórakozás zaja –, akkor azok, akik még mindig a megfigyelésével, szükség esetén pedig a lejáratásával vannak megbízva, végre bevethetik ellene a föld alatti közeg jól bevált módszereit: a provokációt, a beszivárgást, az autentikus kritikának az – alkalmasint e célból előállított – hamis kritika javára való hatástalanításának különböző fogásait. A bizonytalanság minden tekintetben fokozódik, mikor a spektákulum általános csalásának lehetősége lesz számtalan egyedi csaláshoz folyamodni. Egy-egy felderítetlen bűntényt – történjék, mondjuk, börtönökben, vagy bárhol másutt – így már akár öngyilkosságnak is nevezhetnek; a logika eltűnése pedig olyan vizsgálatokat és pereket tesz lehetővé, amelyek meredeken zuhannak az irracionálisba, és amelyeket gyakran már az elején vakvágányra visz egy-egy abszurd boncolás, amit különös szakértőkkel^[24] végeztetnek el.

Már jó ideje hozzászoktattak mindannyiunkat, hogy rövid úton bárkit kivégeznek. A terrorista vagy akként számontartott elemekkel szemben nyíltan terrorista módszereket alkalmaznak. A Moszad távolról likvidálja Abu Dzsihádot, az

SAS^{25} íreket gyilkol, a GAL^{26} félrendőri szervezete baszkokat. Azokat sem véletlenszerűen választják meg, akiket feltételezett terroristákkal végeztetnek ki, de általánosságban lehetetlen biztosra venni, hogy valaha megismerhetjük az okokat. Azt tudni lehet, hogy a bolognai pályaudvar azért röpült a levegőbe, hogy Olaszországot továbbra is jól kormányozhassák;^{27} azt is, hogy mi fán teremnek a brazil „halálcsapatok”;^{28} meg hogy a maffia felgyújthat egy szállodát az Egyesült Államokban, hogy elterelje a figyelmet egy fegyveres rajtaütésről. De azt honnan tudjuk meg, hogy valójában milyen ügyet szolgáltak a „brabanti örült gyilkosok”?^{29} Nehéz dolog a *Cui prodest?* elvét alkalmazni egy olyan világban, ahol ennyi aktív érdeket fed teljes homály. Így aztán az integrált spektákulum szárnyai alatt szép számú rejtély metszéspontjában élünk-halunk.

A mediális-rendőri pletykák azonnal az évszázados történelmi bizonyíték vitathatatlan státuszára emelkednek – legfeljebb még háromszor-négyszer el kell ismételni őket. Ha hihetünk a napi betevő spektákulum legendás tekintélyének, titokban likvidált rejtélyes figurák bukkannak fel újra fiktív túlélőként, akik bármikor előhúzhatók a kalapból, vagyis előre kalkulálható a visszatérésük, sőt még bizonyítható is, egyszerű szakértői „bemondásra”. Ott nyugszik, valahol az Akherón és a Léthe között, ez a sok halott, akik a spektákulumtól nem kaptak rendes temetést, alusszák álmukat, míg valaki úgy nem dönt, hogy ideje felverni őket: a terroristát, aki újra leszáll a hegyek közül, a kalózt, aki visszatér a tengerről, meg a tolvajt, akinek többé már nem kell lopnia.^{30}

Így táplálják a bizonytalanságot mindenütt. Az uralom védelme gyakran *elterelő támadásokon* keresztül fejlődik fel, amelyek médiareprezentációja elfedi a valódi hadműveletet: ilyen volt Tejero ezredes és csendőrsége bizarr államcsínye 1981-ben a spanyol parlamentben,^[31] amelynek elbukása egy ennél modernebb, azaz álcázott *pronunciamientó*t volt hivatott fedezni, amely már sikeresnek bizonyult. A francia titkosszolgálat 1985-ös új-zélandi szabotázsakciójának^[32] ugyanilyen látványos sikertelenségét többen ugyancsak hadicselnek tartották, melynek talán az volt a célja, hogy elterelje a figyelmet a szervezet számos új bevetéséről úgy, hogy nevetségesen kétbalkezesnek állítják be őket mind a célpont, mind a végrehajtási mód megválasztását illetően. A *Párizs alatt* fekvő olajmezőket feltárandó, nagy csinnadrattával levezényelt 1986-os geológiai vizsgálatokon pedig szinte mindenki azonnal átlátott; nyilvánvalóan nem volt egyéb valamirevaló célja, mint bemérni, milyen szinten bárgyú és behódoló a lakosság, azon keresztül, hogy elővezetnek neki egy gazdaságilag ennyire agyament kvázi-kutatást.

A hatalom immár olyannyira titokzatos, hogy az amerikai vezetés illegális iráni fegyvereladási ügye után akár azt is megkérdezhetnénk, ki vezeti valójában az Egyesült Államokat, az úgynevezett demokratikus világ legerősebb nagyhatalmát? És ugyan ki az ördög vezeti akkor a demokratikus világot?

Ha a dolgok mélyére ásunk, ebben a világban, amely a nyilvánosság előtt oly nagy tisztelettel adózik mindenféle

gazdasági szükségszerűségnek, soha senki sem tudja, valójában mibe kerül bármit előállítani: a valós költség legfontosabb komponensét igazából *sosem számítják ki; a maradékot pedig titokként kezelik.*

XIX.

[Manuel] Noriega tábornok 1988 elején robbant be a köztudatba, mint a saját katonasággal sem rendelkező Panama jogcím nélküli diktátora, egyben a Nemzeti Gárda vezetője. Panama valójában nem szuverén állam: őt építették a csatornájához, nem pedig fordítva. Pénzneme a dollár, területén idegen hadsereg állomásozik. Noriega tehát, pontosan mint [Wojciech] Jaruzelski, a megszálló hatalom rendőrfőnökeként csinálta meg a szerencsését. Mivel Panama nem hozott eleget a konyhára, kábítószerrel kezdett szállítani az Egyesült Államokba, „panamai” tőkéjét pedig Svájcba exportálta. Korábban együttműködött a CIA-val Kuba ellen, és hogy stílszerűen fedezze saját gazdasági ügyeit, befújta a csupa fül amerikai vezetőségnek néhány drogbizniszbeli konkurensét. Vezető biztonsági tanácsadója a legjobb a piacon: Michael Harari, az izraeli titkosszolgálat, a Moszad egykori tisztje; még Washington is irigykedett. Mikor pedig az amerikaiak, miután néhány bíróságuk óvatlanul elítélte, már szabadulni igyekeztek hősüinktől, Noriega nagy mellénnyel kiállt, hogy mint panamai hazafi, kész ezer éven át küzdeni mind saját lázadó népe, mind az idegenek ellen; az antiimperializmus jegyében nyomban meg is kapta a nyilvános elismerést a legengesztelhetetlenebb kubai és nicaraguai bürokrata-diktátoroktól.

Szegény Noriega tábornok, aki képes volt *bármit kiárusítani és bármilyen szerepet eljátszani*, a mi világunkban, mely maga is így működik, távolról sem panamai egzotikum: egy állítólagos állam állítólagos vezetőjeként, állítólagos tábornokként és kapitalistaként is pontról pontra tökéletes reprezentánsa volt az integrált spektakuláris rendnek és a sikereknek, amelyeket ez a rend elérhetővé tesz bel- és külpolitikája legkülönfélébb vezetői számára. Róla mintázhatnánk *korunk fejedelmét*;^{33} azok között, akik bárhol hatalomra törnek és képesek is megtartani, a tehetségesebbje hajszára olyan, mint ő. Korunk szül ilyen csodákat, nem Panama.

XX.

A hírszerzés számára, ezen a ponton összhangban [Carl von] Clausewitz máig érvényes háborúelméletével, a *tudásnak hatalommá* kell válnia. Innen ered a hasonló szervezetek mai presztízse, sajátos költészete. Az intelligencia,^{34} miután száműzték a spektakulumból, amely cselekvésképtelenné tesz, a cselekvőkről pedig nemigen szól igazat, mintha azok körében keresne menedéket, akik valós helyzeteket elemeznek, és titokban tevékenyen alakítják azokat. A frissen kiszivárgott információk, hiába próbálta őket Margaret Thatcher nagy erővel eltussolni (amivel rögtön igazolta is, hogy hitelesek), megmutatták, hogy Angliában a hírszerzés már miniszterelnököt is képes buktatni, ha veszélyesnek ítéli a politikáját.^{35} A spektakulum gerjesztette általános megvetés ily módon, új indokokkal, új vonzerőt kölcsönöz annak, amit Kipling korában „nagy játszmának”^{36} neveztek.

Hogy a történelmet karhatalommal csinálják, a 19. században, mikor megannyi erőteljes társadalmi mozgalom lelkesítette a tömegeket, nevetséges, reakciós feltételezésnek számított. Azonban a mai pseudo-tiltakozók – hallomás alapján vagy olvasmányélményeik hatására – még mindig ebben a hiszemben élnek, és azt hiszik, az egykori konklúzió örökérvényű. Semmi pénzért nem szembesülnének koruk valóságával, túlságosan borús az a hideg reményeikhez. Az államnak ez sem kerüli el a figyelmét; kalkulál is vele.

Miközben a nemzetközi politikai életnek – és egyre inkább a belpolitikának is – valamennyi lényeges területét titkosszolgálati stílusban irányítják és mutogatják, félrevezetéssel, dezinformációval, dupla fenekű magyarázatokkal – ez *talán* valami mást hivatott elfedni, de az is lehet, hogy azt is csak színleli –, addig a spektakulum arra szorítkozik, hogy az obligát érthetlenség elkedvetlenítő világát ismertesse meg a nézővel, mint holmi unalmas, élettelen krimisorozatot, melynek nincs semmi konklúziója. Ilyen körülmények között már elégséges drámai alapanyagnak minősülhet egy életszerűen megrendezett harc is feketék között egy alagútban, éjszaka.^[37]

Ha a televízió szép képeket mutat, és alájuk mond valami szemenszedett hazugságot, az ostobák számára máris minden világos. A félértelmiségieknek elég annyit tudniuk, hogy szinte mindent homályos, kétértelmű, ismeretlen kódok alapján „vágunk össze”. Aztán van még egy zártabb értelmiségi elit, amely kíváncsi az igazságra, és esetről esetre igyekszik utána

járni, ez viszont, hiába fér hozzá bizalmas adatokhoz és információkhoz, igen fáradságos dolog. Ezért áhítozik az igazság módszerére, bármennyire is beteljesületlen marad a vágya.

XXI.

A világot a titok uralja – elsősorban mint az uralom titka. A spektákulum szerint a titok nem más, mint szükségszerű kivétel a társadalom teljes felszínén bőséggel kínált információ szabálya alól, ahogyan az integrált spektákulum „szabad világában” az uralom maga sem több, mint a demokrácia szolgálatába állított végrehajtó szerv. De igazából senki sem dől be a színjátéknak. Akkor hát miért fogadják el a nézők a titkot, ha egyszer annak létezése automatikusan garantálja, hogy ők maguk – ha valami csoda folytán egyszer is kikérvék a véleményüket arról, hogy mit kéne tenni – alkalmatlanok legyenek a világ irányítására, miután annak legalapvetőbb összefüggéseit sem ismerik? A helyzet az, hogy a titok szinte senki előtt sem jelenik meg a maga éteri tisztaságában és működésének általánosságában. Mindenki elfogadja, hogy a titoknak óhatatlanul van egy kizárólag szakértők számára fenntartott szűk köre; ami pedig a maradékot illeti, a többség azt hiszi, hogy *abba már ő is be van avatva*.

La Boétie *Az önkéntes szolgaságban*^{38} megmutatta, mekkora támogatásra találhat a zsarnoki hatalom a körülötte csoportosulóknak között, ha valamilyen vélt vagy valós előnyük származik belőle. Így hát sok politikus és médiaszemélyiség, ha

az a becsvágya, hogy ne tarthassák *felelőtlennek*, bizalmas kapcsolatain révén kézen-közön sok mindenről értesülhet. Akit boldoggá tesz, hogy a „belső körhöz” tartozik, annak eszébe sincs bírálni a titkolózást; és az sem tűnik fel neki, hogy a bizalmas közlések sosem tárják fel a valóság legfontosabb részét. A csalók atyai jóindulatának köszönhetően némileg több kártyába lát bele – amelyek persze cinkeltek is lehetnek –, de a módszert, amely irányítja és magyarázza a játékot, sosem ismeri meg. Így hát eleve a manipulátorokkal azonosul, és lenézi a tudatlanságot, amelyben voltaképp maga is osztozik. Mert az információmorzsák, melyeket a hazug zsarnokság famulusainak felkínálnak, általában hazugsággal fertőzöttek, ellenőrizhetetlenek és manipuláltak. Mégis örömet szereznek annak, aki elé odaszórják, mert így felsőbbrendűnek érezheti magát mindazoknál, akik nem tudnak semmit. Ezen túl ezek az információk pusztán az uralom elfogadtatására jók, a tényleges megértésére semmiképp. Csak a *díszpáholyban ülő nézőnek* járnak, aki elég ostoba azt gondolni, hogy bármit is megérthet, ha nem azzal foglalkozik, amit eldugnak előle, hanem *elhiszi, amit felfednek neki!*

A hatalom annyit legalább világosan lát, hogy a világgal való szabad, korlátlan sáfárkodása rövidesen igen nagy számú prima katasztrófát fog kiváltani mind az ökológia – például a vegyészet –, mind a gazdaság – például a bankrendszer – területén. Ezért már jó ideje készül, hogy ezeket a rendkívüli szerencsétlenségeket majd ne a puha dezinformáció rutinos bevetésével kelljen kezelnie.

XXII.

Ami az elmúlt két évtizedben megszorodott politikai merényleteket illeti, amelyekre azóta sincs magyarázat – mert ha hébe-hóba beáldoztak is néhány statisztát, az fel sem merült, hogy eljussunk a megbízóig –, futószalag-jellegüknek van egy megkülönböztető jegye: a hivatalos nyilatkozatok szemenszedett, illékony hazugságai; lásd a Kennedy-ügyet, vagy Aldo Moro, Olof Palme esetét, aztán minisztereket, bankárokat, egy-két pápát és azokat, akik mindegyiküknél többet értek.^[39] A nemrég szerzett társadalmi kórnak ez a tünete szinte mindenütt gyorsan elharapódzott, mintha – az első megfigyelt esetekből kiindulva – az állam tetejéről, az ilyen jellegű merényletek hagyományos köréből *terjedne lefelé*, közben mégis mintha a társadalom legaljáról *szállna fel*, a törvénytelen üzelmek és védszövetségek másik hagyományos színteréről, ahol a profik között emberemlékezet óta zajlik az ilyen háború. Ezek a szokások egyre gyakrabban találkoznak a társadalmi ügyek *kellős közepén*, mintha az államnak valójában nem derogálna az elvegyülés, a maffia pedig a fölemelkedés esélyét látná benne; szövődik itt tehát egyfajta csomópont.

Hallani mindenfélét, az új típusú rejtélyek ilyen-olyan magyarázatait: rendőri inkompetencia, a vizsgálóbírók hanyagsága, a sajtó rosszul időzített híradásai, a titkosszolgálat felduzzadása, a tanúk rosszindulata vagy a besúgók vadsztrájkja. Pedig Edgar Allan Poe réges-rég megmondta, merrefelé kell keresni az igazságot, mégpedig „A Morgue utcai kettős gyilkosság” híres okfejtésében: „A jelek szerint ezt a

rejtélyt pontosan amiatt tartják megoldhatatlannak, aminek a valóságban meg kéne könnyítenie a megoldását: mert minden részlet annyira *túlzott*. [...] Az ilyen esetekben, mint ez is, nem azt kell kérdezni, hogy »mi történt«, hanem azt, hogy »mi történt, ami még sohasem történt meg.«^{40}

XXIII.

1988 januárjában a kolumbiai drogmaffia közleményt adott ki, hogy kiigazítsa a feltételezett létével kapcsolatos közvélekedést. Persze minden maffiának, bárhol is alakuljon, első dolga leszögezni, hogy nem létezik, vagy hogy megalapozatlan rágalom áldozata; egyben ez az első vonás, amelyben osztozik a kapitalizmussal. Ez esetben azonban a mi maffiánk olyan rossz néven vette a ráosztott sztárszerepet, hogy nem átalotta megnevezni az összes olyan csoportot, amelyek bűnbaknak használták, hogy magukat mentse. Nyilatkozatuk szerint: „Nem képezzük részét sem az adminisztrációs-politikai maffiának, sem a bankárok és pénzügyi szakemberek, a milliomosok, az állami szerződések, a monopóliumok, az olajipar és a tömegkommunikációs beruházások maffiáinak.”

Gyanítható persze, hogy a nyilatkozat szerzőinek, ahogy a többieknek is, jól felfogott érdeke, hogy a maguk gyakorlatát belemossák a legbanálisabb bűncselekmények és törvénysértések zavaros áradatába, amely a mai társadalmat szélteben-hosszában elborítja; de abban is megegyezhetünk, hogy végre volt valaki, aki a szakmájából adódóan legalább tudja, mit beszél. A maffia számára mindenütt ideális táptalajt nyújt a modern társadalom. Éppen olyan gyorsan gyarapszik,

mint az integrált spektákulum társadalmának világát formáló munka összes többi terméke. Együtt növekszik a számítógépek és az élelmiszeripar, az átfogó városrendezés és a bádoggvárosok, a titkosszolgálatok és az írástudatlanság mérhetetlen terjedésével.

XXIV.

A maffia egyfajta behurcolt archaizmusként bukkant fel az Egyesült Államokban a század elején, a szicíliai munkások bevándorlási hullámával, a nyugati parton pedig a kínai titkos társaságok bandaháborúival. Mivel termőtalaja a tudatlanság és a nyomor, ekkor még Észak-Olaszországban sem sikerült megtelepednie. Úgy tűnt, arra ítéltetett, hogy a modern állam mindenütt eltörölje a föld színéről. A szervezett bűnözésnek ez a formája csak elmaradott kisebbségek „védelmén” volt képes prosperálni, a városi világon túl, ahová nem ér el a rendfenntartás és a polgári törvénykezés keze. Mindig is a tanúk elhallgattatását alkalmazta önvédelmi taktikaként, miáltal egyszerre semlegesítette a rendőrséget és az igazságszolgáltatást, valamint biztosította a maga tevékenységi körében a titok uralmát, ami létszükséglete. Később új terepet talált a diffúz, majd az integrált spektákulum társadalmának *új tudatlanságában*: a titok végső diadalával, a népesség általános rezignációjával, a logika teljes eltűnésével, az egyetemes korrupció és gyávaság előretörésével minden körülmény kedvezett, hogy modern hatalommá váljon – és átmenjen támadásba.

Az amerikai szesztilalom – remek példa az évszázad jellemző

állami gyakorlatára, hogy mindenre kiterjesszék tekintélyelvű ellenőrzésüket, és arra is, hogy az ilyesminek mi az eredménye – több mint egy évtizedre a szervezett bűnözés kezébe adta az alkoholkereskedelmet. A maffia így szerzett vagyonával és tapasztalatával bekapcsolódott a választási politikába, az üzleti életbe, a bérgyilkospiac fejlesztésébe és a nemzetközi politika bizonyos szegmenseibe. A második világháború alatt már a washingtoni kormányzat pártfogását élvezte, cserébe pedig segített megszállni Szicíliát. Az újra legalizált alkohol helyébe a kábítószer lépett, mint az illegális fogyasztás új sztárterméke. A későbbiekben a maffia nagy befolyást szerzett az ingatlanpiacon, a bankszakmában, a nagypolitikában és a nagy állami beruházásokban, majd a szórakoztatóiparban: a televíziózásban, a moziban és a könyvkiadásban is. Amerikában már a hanglemezpiacon is jelen van, mint minden olyan területen, ahol egy-egy termék népszerűsítése egy viszonylag szűk csoporton múlik. Rájuk könnyű nyomást gyakorolni – vagy megveszik, vagy megfélemlítik őket; mert tőkében vagy verőlegényekben, akiket sem beazonosítani, sem számonkérni nem lehet, nincs hiány. Elég korrumpálni a *disc-jockey*-kat, és máris eldőlt, a számtalan nyomorúságos termék közül melyikből lesz sláger.

A maffia, amerikai tapasztalataival és területszerzéseivel a háta mögött, kétségtelenül Olaszországban gyűjtötte a legtöbb erőt: a párhuzamos kormánnyal kötött történelmi megállapodásának az időszakát követően olyan pozícióba került, hogy bármikor megölethet vizsgálóbírókat vagy rendőrfőnököket; ezt a

gyakorlatot még akkor kezdte, amikor szerepet vállalt a politikai „terrorizmus” színjátékaiban. Az, hogy a maffia japán megfelelője ezektől viszonylag eltérő körülmények között is igen hasonlóan fejlődött, jól mutatja korunk egységét.

Tévedés bármit is a maffia és az állam szembeállításával magyarázni; ezek ketten sosem riválisok. Az elmélet könnyen igazolja, amit a közkézen forgó pletykák réges-rég megfogalmaztak. A maffia nem idegen test a világunkban: tökéletesen otthon van benne. Úgy trónol az integrált spektákulum korszakán, mint minden korszerű kereskedelmi vállalkozás *modellje*.

XXV.

A spektákulum *vaspatájával*^[41] eltiport társadalmat jelenleg meghatározó új feltételek között már nem meglepő, hogy például egy-egy politikai merénylet is más, mondhatni: *szűrt* fényben jelenik meg. Mindenütt sokkal több az *őrült*, mint valaha, de még ennél is mérhetetlenül kényelmesebb, hogy magukról a merényletekről is lehet *őrült módon hadoválni*. És nem is valamiféle mindenben eluralkodó rettegés készíti ilyen jellegű magyarázatokra a médiát. Ellenkezőleg: éppen az ilyen magyarázatok megnyugtató hangvétele kelt szükségképpen rettegést.

Mikor a háború közeledtén 1914-ben [Raoul] Villain merényletet követett el [Jean] Jaurès ellen, mindenki biztosra vette, hogy a – kétségkívül ideggyenge – merénylet azért érezte kötelességének a gyilkosságot, mert a hazafias szélsőjobb

szemében, mely jelentős hatással volt rá, Jaurès nemzetbiztonsági kockázatot jelentett. A szélsőségesek persze mindössze alábecsülték, milyen hatalmas a hazafias konszenzus ereje a szocialista pártban, ami úgyis nyomban beletaszította volna őket a „szent egységbe”,^[42] akár meggyilkolják Jaurès-t, akár hagyják, hogy kösse magát háborúellenes-internacionalista álláspontjához. Ha viszont ma történe mindez, egyes rendőrsurnaliszták, a „társadalmi ügyek” és a „terrorizmus” közismert szakértői, azonnal világgá kürtölnék, hogy nevezett Villainnek számos korábbi gyilkossági kísérlet van a rovásán, célpontjai pedig rendre olyan férfiak voltak, akiknek a politikai meggyőződése ugyan széles skálán mozog, megjelenésükben vagy öltözködésükben viszont éppenséggel mind feltűnően hasonlítanak Jaurès-ra. Ezt pszichiáterek támasztanak alá, a média pedig, pusztán tanúsítva a pszichiáterek tanúbizonyságát, rögtön saját kompetenciájáról és pártatlanságáról is tanúbizonyságot tenne, mint *páratlanul* illetékes szakértő. Mire a hivatalos rendőrségi vizsgálat szóvivője már a következő napon bejelenthetné, hogy találtak számos köztisztelőben álló személyt, akik készek tanúsítani, hogy ugyanez a Villain, miután egy nap úgy találta, udvariatlanul szolgálták ki a *Chope du Croissant*-ban,^[43] a jelenlétükben nagy hangon azzal fenyegetőzött, hogy azonnal bosszút áll a tulajdonoson: mindenki szeme láttára, ott helyben megöli egyik legjobb kuncaftját.

Ezzel nem állítjuk, hogy a múltban az igazság gyakran és azonnal diadalmaskodott; végtére is Villaint felmentette a

francia esküdtszék. Csak 1936-ban, a spanyol forradalom kitörésének az idején lőtték agyon, miután elkövette azt a gondatlanságot, hogy a Baleár-szigetekre költözött.

XXVI.

Mikor az állam egyeduralkodó szerepet visz a termelés orientálásában, és mindenfajta árucikk kereslete közvetlenül a központosított spektakuláris információszeréstől és fogyasztásösztönzéstől függ, amihez az elosztási formáknak is igazodniuk kell, akkor a nyereséges üzletmenetnek újfajta feltételekkel kell számolnia, ezért aztán létfontosságú lesz a számára, hogy új módszereket alakítson ki. A jelenség tehát, hogy mindenütt érdekérvényesítő hálózatok és titkos társaságok alakulnak, egyszerűen a tőke, a termelés és az elosztás fokozódó koncentrációjának a folyománya. Ami nem terjeszkedik, eltűnésre van ítélve; és egyetlen vállalkozás sem terjeszkedhet, ha nem teszi magáévá a mai ipar, spektakulum és állam értékeit, technikáit és módszereit. Végeredményben a korunk gazdasága által választott sajátos fejlődési pálya követeli meg mindenütt *függés és védelem újszerű személyes kötelékeinek a kialakítását.*

Pontosan ez a mély igazság a szicíliai maffia régi szállóigéjében, melyet szerte Olaszországban pontosan értenek: „Pénzzel és barátokkal, csak nevetünk az igazságon.”^[44] Az integrált spektakulumban *a törvények alusznak,*^[45] mert még nem szabták őket az új termelési eljárásokhoz, az elosztásban pedig megkerülik őket az újszerű alkuk. Hogy mit gondol vagy mire

vágyik a nyilvánosság, immár teljesen mellékes. Ez a titok rejlik a témérdek közvélemény-kutatás, képviselőválasztás és modernizációs átszervezés színjátékai mögött. Bárki nyerjen is rajtuk, a kedves vásárló úgyis *a legrosszabbat kapja*, mert pontosan azt szánják neki.

Csak azóta emlegetik úton-útfélen a „jogállamot”, hogy az úgymond demokratikus modern állam általánosságban megszűnt az lenni; nem véletlen, hogy a kifejezést csak kevéssel 1970 után kezdték hirdetni, elsőként hol másutt, mint Olaszországban. Számos területen kifejezetten azért hoznak törvényeket, *hogy megkerüljék őket*, persze csak azok, akiknek módjukban áll. Bizonyos helyzetekben, például a globális fegyverkereskedelemben, kiváltképp a csúcstechnológiás termékek esetén, az illegalitás semmi több, mint a gazdasági tranzakció egyfajta nyomatéka; így csak annál rentábilisabb lesz. Manapság sok üzleti megállapodás szükségképp *viseli magán a század gázságait*, nem úgy, mint azoknak az egykori – jóval kisebb volumenű – ügyei, akik még maguk döntöttek úgy, hogy gazemberek lesznek.

Ahogy nőnek a promóciós-ellenőrző hálózatok, amelyek a piac kizsákmányolandó szektorait hivatottak körbekeríteni és őrizni, úgy szaporodnak a személyes szívességek, amelyeket nem lehet megtagadni azoktól, akik benne vannak a pikszisben, pláne, ha le is vagyunk nekik kötelezve; és ők még nem is feltétlenül rendőrök vagy az államérdek és állambiztonság őrei. A kéz kezet mos rendszerszintű gyakorlatának következményei

térben és időben messzire nyúlnak, mert hálózatainak minden eszközük megvan arra, hogy tiszteletet és hűséget ébresszenek, amelyek sajnálatosan kevésbé jellemezték a polgári korszak szabad vállalkozóit.

Az ember mindig tanul az ellenfelétől. Azt kell hinnünk, az állam emberei is olvasták a fiatal Lukács megjegyzéseit legalitás és illegalitás fogalmáról, mikor a tagadás új nemzedékének röpké fellobbanását kellett kioltaniuk – Homérosz mondta, hogy „minden emberi nemzedék olyan mulandó, mint a faleveleké”.
[\[46\]](#) Azóta, velünk együtt, az állam emberei végre felhagyhattak vele, hogy ebben az ügyben különféle ideológiákkal fárasszák magukat; meg aztán a spektakuláris társadalom mindennapi gyakorlata sem kedvez az efféle ideologikus délibáboknak. Végeredményben mindannyiunkról elmondható: többnyire csak az gátolta meg, hogy elköteleződünk egyetlen illegális tevékenység mellett, hogy egyszerre túl sokat folytattunk.

XXVII.

Thuküdidész *A peloponnészoszi háború* VIII. könyvének 66. fejezetében egy másik oligarchikus konspiráció üzelmeivel kapcsolatban olyasmit ír le, ami szorosán kapcsolódik jelenlegi helyzetünkhöz: „S még a felszólalók is az ő embereik voltak, akik mondanivalójukat előre megbeszélték maguk közt. S a tömegből sem szólalt fel senki ellenük, félelemből, s látva, hogy mennyien vannak. Ha pedig valaki mégis megkockáztatta a tiltakozást, azt valamilyen alkalmas módon azonnal eltették láb alól, anélkül, hogy a tettesek után nyomoztak, vagy a gyanúsakat törvény elé állították volna. Így azután a nép

meghúzta magát, s annyira erőt vett rajta a rémület, hogy még az is szerencsének tartotta, aki egy szót sem szólt, hogy nem csapott le rá az erőszak. S mivel az összeesküvők számát sokkal nagyobbnak képzelték a valóságosnál, az embereket csüggedés fogta el, s a város nagysága miatt, és mivel nem ismerték egymást, nem állt módjukban kideríteni a valóságot. Éppen azért az is lehetetlenné vált bárki számára, hogy elpanaszolja valakinek az őt ért sérelmeket, tanácsot kérve a megtorláshoz, mert vagy egy ismeretlennek mondhatta el a panaszát, vagy olyan ismerősének, akiben nem lehetett megbízni. Végül a néphez tartozók találkozáskor mind olyan gyanakodva nézték egymást, mintha a másiknak is része lett volna a történetekben. S valóban, akadtak olyanok, akikről soha senki sem hitte volna, hogy egyszer majd az oligarchiát támogatják.”^[47]

Ha a történelem visszatér még közénk e napfogyatkozás után, ami olyan tényezőktől függ, melyek egyelőre harcban állnak, így hát nem zárható ki teljes biztonsággal, akkor ezek a *Kommentárok* segíthetnek megírni a spektákulum történetét, a spektákulumét, amelynek a kialakulása kétségkívül a legfontosabb esemény, amit a század produkált, egyúttal az is, aminek a megmagyarázására a legkevesebben vállalkoztak. Más körülmények között, azt hiszem, bőven beértem volna a témában írott első dolgozatommal, s hagytam volna a folytatás gondját másra. Azonban, ahogy jelenleg állnak a dolgok, úgy láttam, nincs kire.

XXVIII.

A promóciós-ellenőrző hálózatokból észrevétlenül siklunk át a

megfigyelői-dezinformációs hálózatokba. Régebben csak a fennálló rend ellen volt szokás konspirálni. Manapság az *érdekében üzött konspiráció* vált rohamléptekben fejlődő szakmává. A spektakuláris uralom alatt az emberek azért konspirálnak, hogy fenntartsák; kizárólag a spektakulum szempontjai és zökkenőmentessége számít. Ez a konspiráció *részét képezi* a spektakulum működésének.

Különféle vészforgatókönyvek szerint már előkészületeket tesznek egyfajta preventív polgárháborúra. „Speciális szervezeteket” alakítanak bizonyos pontokon való beavatkozásra, az integrált spektakulum igényeinek megfelelően. A legrosszabb eshetőségekkel számolva kidolgoztak egy taktikát is, amelyet szellemesen a „Három kultúráról” neveztek el, egy bizonyos mexikói térre való utalásként 1968 nyaráról, de a kéz ezúttal nem lesz kesztyűs, és még a felkelés napja előtt kell vele odacsapni.^[48] Ahhoz, hogy az indokolatlan merénylet jó kormányzati módszer lehessen, az ilyen rendkívüli eseteken túl nem okvetlenül szükséges tömegeket gyilkolni vagy túl gyakran alkalmazni: elég, ha köztudottan fennáll a lehetősége, hogy jó pár területen rögvest megbonyolódjanak a számítások. Arra sincs semmi szükség, hogy a hírszerzés *ad hominem* válogasson a célpontok közül. Az eljárás teljesen véletlenszerű bevetése esetleg kedvezőbb eredményt szülhet.

Mára eljutottak odáig, hogy megrendelik egyfajta *melegházi* társadalomkritika töredékeit, de a továbbiakban már nem

egyetemi tanároktól vagy médiaszakértőktől, a kérdések megvitatásától ugyanis célszerűbb távol tartani a túlságosan hagyományos hazudozást; így maga a kritika is erősebb lesz, áramvonalas módszerekkel fogják bevezetni és felhasználni, és képzetesebb, új típusú szakemberek kezébe kerül. Meglehetősen bizalmas jelleggel, szűk körben, terjedni kezdtek lucidus szövegek, névtelenül vagy ismeretlenek által jegyezve – a műveletet nagyban segíti, hogy a spektákulum bohócairól mindenki mindent tud, így épp az ismeretlenek tűnnek a legfeddhetetlenebbnek –, nem egyszerűen olyan témákban, amelyek a spektákulumban sosem merülnek fel, de egyben olyan érvekkel is, amelyek jogosságát csak fokozza az abból fakadó – keresett – eredetiség, hogy *bármennyire adnák magukat, szinte sosem használják őket*. Ez a gyakorlat adott esetben a beavatás első lépcsőfokaként szolgálhat éberebb intellektusok behálózásánál, akik később, ha megfeleltek, több felvilágosítást kapnak a lehetséges folytatásról. És ami egyesek számára a karrier kezdetét jelenti, másoknak – akik alacsonyabb besorolást kapnak – csapda lesz, ami fokozatosan rájuk zárul.

Olykor az a cél, hogy égetővé vált kérdésekben kialakítsanak a meglévővel szemben egy másik kritikai pseudo-ellenvéleményt. Az így előálló két ellenvélemény között, melyek a nyomorúságos spektakuláris konvencióktól egyformán idegenek, a tompa ítélőerő az idők végezetéig ingadozhat; és ezek bármikor újra ütköztethetők, ha a szükség úgy hozza. Leggyakrabban valami általános okfejtés formájában történik,

valami olyasmiről, amit a média elhallgat; maga az okfejtés olykor igen kritikus, egyes pontokon kifejezetten éleslátó, miközben furcsamód talajtalan marad. A témákat és a kifejezéseket mesterségesen választják hozzá, kritikai gondolkodásra programozott számítógépek segítségével. Van ezekben a szövegekben valami nehezen megfogható, de annál érezhetőbb űr: rendszerint abnormális módon hiányzik belőlük a perspektíva enyészpontja. Olyanok, mint valami híres fegyver replikái, amelyeknek éppen csak ütőszége nincs. Szükségszerűen *laterális kritika* ez, amely sok mindent meglehetősen nyíltsággal és pontosan lát, maga azonban félreáll. Nem mintha valamiféle pártatlanságot színlelne, hisz éppen azt kell mutatnia, hogy nagyon is odacsap – de szemlátomást anélkül teszi, hogy bármikor szükségesnek látná, hogy felfedje, milyen *ügyet* képvisel; azaz hogy elárulja, még ha csak közvetve is, honnan jött és hová tart.

Az ilyen antizsurnalisztikus álkritikához kapcsolódhat a szervezett *szóbeszéd* gyakorlata; a szóbeszédéről tudvalevő, hogy eredetileg a spektakuláris információ egyfajta barbár váltságdíja volt, miután mindenki érzékeli, legalább halványan, annak megtévesztő jellegét, és azt is, hogy nem érdemel bizalmat. A pletyka eleinte babonás, naiv, önmérgező dolog volt. Újabban azonban a felügyelet elkezdett olyan személyeket elhelyezni a lakosságban, akik az első jelre képesek bedobni a számára kedvező pletykákat. Itt egy csaknem harminc évvel ezelőtti, eredetileg amerikai reklámszociológusok által kidolgozott elméletnek a belátásait ültették át a gyakorlatba:

eszerint bizonyos egyéneket, nevezzük őket „trendsettereknek”, a környezetük ösztönösen követ és utánoz; esetünkben persze a spontaneitást az idomítás váltja fel. Jelenleg már költségvetési vagy költségvetésen kívüli forrásokat is elkülönítettek a szép számú segéderők alkalmazására – persze az eddig irányadó akadémikusok, médiaszakértők, szociológusok vagy a rendőrség mellett. Azt hinni, hogy némely múltbeli működési modelleket továbbra is mechanikusan alkalmaznak, éppolyan tévedésekhez vezet, mint a múlt általános nem ismerete. „Róma már nem Rómában van”,^[49] és a maffia már nem az alvilág. A megfigyelő és dezinformációs szervek tevékenysége pedig ugyanolyan kevésbé hasonlít az egykori rendőrök és informátorok – például a Második Császárság besúgói – ténykedésére, mint amennyire az egyes államok mai különleges szolgálatait a vezérkari *Deuxième Bureau*^[50] tisztjeinek 1914-es működésére.

Mióta a művészet halott, mi sem könnyebb, mint művészeknek álcázni a rendőröket. Ha a fejre állított neodada legutolsó imitátorai megdicsőülten prédikálhatnak a médiában, sőt a szemétkirályság udvari bolondjaiként még a közpaloták díszítésébe is belepiszkálhatnak, a kulturális álca ugyanezzel a lendülettel az állami érdekérvényesítő hálózatok ügynökeinek és segéderőinek is kijár. Olyan tempóban nyitnak üresen tátongó álmúzeumokat vagy álarchívumokat nem létező művészek életművének a gondozására, mint ahogy rendőrszurnaliszták, rendőrtörténészek vagy rendőrírók hírnevét építik fel. Arthur Cravan vélhetőleg előre látta, milyen

világ jön, mikor így írt a *Maintenant*^{51} hasábjain: „Hamarosan már csak művészek fognak sétafikálni az utcán, és vért kell majd izzadnunk, hogy találjunk egy valódi embert.” Mai felújított változatában ezt jelenti a párizsi nehézfiúk régi tréfája: „Üdvözet, művész urak! Bánja fene, ha tévednék.”^{52}

Most, hogy ide jutottunk, már az sem meglepő, hogy a legmodernebb – azaz a legjobb terjesztői hálózattal rendelkező – kiadóvállalat kollektív szerzőket alkalmaz. Mivel álneveik hitelét csak az újságok támasztják alá, szabadon cserélgetik őket, összedolgoznak, váltják egymást, új mesterséges agyakat vonnak be. Küldetésük kifejezésre juttatni a kor életstílusát és szellemiségét – no nem belső indíttatásból, hanem füttyszóra. Aki beveszi, hogy valóban független, önálló irodalmárokról van szó, hatalmas tudásával azt is elkezdhetné bizonygatni, hogy Ducasse szörnyen összeveszett Lautréamont grófjával,^{53} hogy Dumas nem azonos Macquet-val;^{54} hogy semmiképp sem szabad összekevernünk Erckmannt Chatriannal;^{55} és hogy Censier és Daubenton már nincsenek beszélő viszonyban.^{56} De talán helyesebb azt mondani, hogy ezek a modern szerzők mind Rimbaud-t majmolják, legalábbis annyiban, hogy az Én számukra is „mindig valaki más”.^{57}

A spektakuláris társadalom egész története azért kiált, hogy a titkosszolgálatok játsszák az előadásban a forgószínpad szerepét, mivel társadalmunk jellegzetességei és végrehajtó eszközei legmagasabb szinten bennük öltenek testet. Szerény címük – a „szolgálat” – ellenére mindinkább az ő vállukat nyomja a társadalom átfogó érdekeiről való döntés felelőssége

is. Ez korántsem visszaélés, hiszen hűen képviselik a spektákulum évszázadának közerkölcseit. Így hát megfigyelők és megfigyeltek határtalan vizeken hajóznak. A spektákulum diadalra vitte a titkot, így aztán egyre inkább a *titok szakembereinek* a markába került; de félreértés ne essék: ők nem pusztán olyan közhivatalnokok lehetnek, akik többé-kevésbé leválóban vannak az állami ellenőrzésről; néhányuk sosem viselt közhivatalt.

XXIX.

Az integrált spektákulum működésének egyik általános törvénye, legalábbis azok számára, akik működtetik, hogy ebben a keretben *mindent meg kell tenni, amit csak lehet*. Azaz be kell vetni minden új eszközt, kerül, amibe kerül. Az új eszközök lesznek mindenütt a rendszer céljai és motorjai; és ezek lesznek a kizárólagos tényezők, amelyek jelentősen módosítani is képesek a rendszer fejlődését, valahányszor különösebb megfontolás nélkül kerülnek bevetésre. A társadalom birtokosai mindenekelőtt egyfajta „személyközi társadalmi viszonyt” kívánnak fenntartani,^[58] de a szüntelen technológiai innovációra is törekedniük kell, ez ugyanis az egyik kötelezettség, melyet örökségükkel együtt vállaltak. Ez az alaptörvény tehát az uralmat védelmező szolgálatokra is egyformán vonatkozik. A kész eszközt alkalmazni kell, alkalmazása pedig megszilárdítja az alkalmazásának kedvező körülményeket. Így lesz a rendkívüli beavatkozásokból mindennapos ügymenet.

A spektakulum társadalmának összhangja bizonyos értelemben a forradalmárokat igazolja, mivel világossá teszi, hogy az egész lebontása nélkül annak legapróbb részletét sem lehetséges megjavítani. De ez az összhang egyben el is fojtott minden szervezett forradalmi törekvést azáltal, hogy lerombolta a társadalmi lét összes olyan területét, ahol azok korábban képesek voltak úgy-ahogy kifejezésre jutni, a szakszervezetektől az újságokig, a városoktól a könyvekig. Ugyanezzel a lendülettel sikerült nyilvánvalóvá tennie az inkompetenciát és a meggondolatlanságot, melyek valamennyi mozgalmi törekvést természetes módon jellemeztek. Ami pedig az egyén szintjét illeti, ott az uralkodó egység könnyen kiiktatja vagy megvásárolja az esetleges kivételeket.

XXX.

A megfigyelés jóval veszesebb is lehetne, ha szándéka, hogy mindenkit teljesen az ellenőrzése alatt tartson, nem juttatta volna odáig, hogy már saját fejlődése gördítsen elé akadályokat. A növekvő számú személyekről számolatlanul gyűjtött információtömeg súlyos aránytalanságot mutat az elemzésükre rendelkezésre álló idővel és szellemi kapacitással – vagy egyszerűen a tényleges relevanciájukkal. Az anyagbőség kikényszeríti, hogy a feldolgozás minden szintjén kivonatolják: számos részlet elvész, és még a maradék is végigolvashatatlanul hosszú. A megfigyelést és a manipulációt nem tartják egy kézben. Valójában mindenütt a profitrészesedésért folyik a harc; egyben tehát a létező társadalom egyik vagy másik lehetőségének kiemelt fejlesztéséért, az összes többi lehetőség

rovására, amelyeket mindazonáltal, miután azokat is ugyanabból az anyagból gyúrták, szintén számításba kell venni.

Az ember a játék kedvéért is harcol. Minden tartótiszt hajlamos túlértékelni saját ügynökeit és ellenfeleit is, akiket figyeltet. Jelenleg minden állam, a számos államfeletti szövetségről nem is szólva, változó létszámú rendfenntartó és kémelhárító szolgálattal, állami vagy félállami titkosszolgálattal rendelkezik. Már számos magáncég is foglalkozik megfigyeléssel, védelemmel, hírszerzéssel. A nagy multinacionális vállalatoknak természetesen megvannak a maguk ügynökségei; de egyes, akár kisebb állami vállalatoknak is, amelyek ugyanúgy független politikát folytatnak nemzeti, de néha nemzetközi szinten is. Látni például, hogy öszezsaphat egy atomipari és egy olajipari lobbicsoport, hiába van mindkettő ugyanannak az államnak a tulajdonában, sőt hiába köti őket össze dialektikusan a közös érdek, hogy magasan tartsák a kőolaj világpiaci árát. Az egyes iparvállalatok biztonsági szolgálatait mindent megtesznek, hogy náluk ne legyen szabotázs, a versenytársuknál azonban meg is szervezik, ha a szükség úgy hozza: aki sokat fektet egy tengeralatti alagút építésébe,^[59] az szívesen hall a kompjáratok veszélyeiről, és megvesztegethet nehézségekkel küzdő újságokat, hogy az első adandó alkalommal, gondolkodás nélkül tegyenek róluk említést; aki pedig a Sandozzal konkurál, azt hidegen hagyják a Rajna-völgy felszín alatti vizei. Ami titok, azt titokban felügyelik. Így az összes ilyen szervezet, amelyek rendkívül rugalmasan szövetkeznek egymással az *államérdek* képviselői

körül, saját szakállára egyfajta értelmetlen hegemoniát próbál kiépíteni. Mert az értelem is elvész, ha nincs többé középpont.

A modern társadalomnak, amely egészen 1968-ig, sőt még akkor is, sikert sikerre halmozott, és meggyőződése volt, hogy szeretik, időközben le kellett mondania az álmairól; elég, ha félnek tőle. Jól tudja, hogy „mindörökre oda az ártatlanság látszata”.^[60]

Így aztán, a titkos hálózatok és a titkos kérdések vagy akciók egyre áttekinthetlenebb összefonódásával, és gyors beépülésükkel a gazdaság, a politika és a kultúra valamennyi ágazatába, a fennálló rendet támogató összeesküvések ezrei gabalyodnak össze és küzdenek egymással szinte mindenütt. A megfigyelők, dezinformátorok és titkos üzelmek keverékének koncentrációja egyre növekszik a társadalmi élet minden területén. Minthogy az általános összeesküvés úgy besűrűsödött, hogy már szinte a vak is látja, most különböző ágai kezdik zavarni vagy nyugtalanítani egymást, mert már ezek a hivatásos összeesküvők sem tudják pontosan, voltaképp miért is figyelik egymást, sőt abban sem biztosak, hogy kicsoda a másik, ha történetesen keresztezik egymást az útjaik. Ki figyel itt kicsodát? Látszólag kinek a megbízásából? De valójában? Az igazi befolyás rejtve marad, és a végső szándékokkal kapcsolatban találgatni is csak bajosan lehet, nemhogy megérteni őket. Így hát senki sem sejtí, hogy nem csalták-e lépre vagy manipulálták, és az is ritka eset, hogy a szálak mozgatója biztos lehet benne, hogy ő nyert. Egyébként ha valaki a manipulációs játszma győztes térfelén találja is magát, még az sem jelenti okvetlenül, hogy helyesen választotta meg stratégiai

célját. Így bizonyos taktikai sikerek végül jelentős erőket vihetnek tévútra.

Egy-egy látszólag közös célra irányuló hálózaton belül az egyes részhálózatok nem ismerhetik a többiek összes feltevését és következtetését, nem beszélve az egészet irányító központ feltevéseiről és következtetéseiről. A közismert tény, hogy bármely megfigyeltről szóló összes jelentés alkalmasint lehet tökéletesen légből kapott vagy súlyosan meghamisított vagy teljesen félreértelmezett, nagyban megbonyolítja és elbizonytalanítja az inkvizítorok számításait; mert ami elegendő ahhoz, hogy valakit elítéljenek, ahhoz még kevés lehet, hogy az illetőt maradéktalanul kiismerjék vagy felhasználhassák. Miután az információforrások egymás riválisai, a hamisítások is azok.

Gyakorlatának itt felsorolt körülményei nyomán beszélhetünk az ellenőrzés megtérülésének tendenciális eséséről – miután ugyanis egyre inkább kiterjed a társadalmi lét egészére, folyamatosan növelnie kell személyi és eszközállományát. És itt már minden egyes eszköz arra törekszik, azon fáradozik, hogy öncéllá váljon. A megfigyelés így önmagát is megfigyeli, és maga ellen is szervezkedik.

A felügyelet legfőbb aktuális ellentmondása végső soron az, hogy megfigyelői, beépülési, nyomásgyakorlási tevékenysége egy *hiányzó csoportra* irányul: arra, amelynek fel kellene forgatnia a társadalmat. De hát hol látni ma ilyen csoportot? A körülmények ugyan soha korábban nem voltak ilyen súlyosan

forradalmiak, ezt viszont csak a kormányok gondolják végig. A tagadást olyan tökéletesen megfosztották szellemétől, hogy réges-rég szerteszét szóródott. Ennek következtében már csak homályos (attól még igen nyugtalanító) fenyegetést jelent, a megfigyelés pedig elvesztette kitüntetett működési terepét. A felügyelet és az intervenció erőit a bevetésük körülményeit meghatározó jelenlegi szükségszerűségek éppen azért vezetik mégis ennek a fenyegetésnek a terepére, hogy *előre* elfojtsák. Ezért a felügyelet jól felfogott érdeke, hogy maga alakítsa ki a tagadás pólusait, amelyeket már a spektákulum hiteltelenné vált csatornáit megkerülve lát el információval, hogy ezúttal már ne a terroristákat, hanem magukat az elméleteket befolyásolja.

XXXI.

A történelmi idők nagy ismerője, Balthasar Gracián írja roppant találóan *Az életbölcesség kézikönyvében*: „Cselekvés és gondolkodás egyformán a körülményekhez igazodják. Akarjunk, mikor tudunk, mert az alkalom és az idő senkire sem vár.”^[61]

Omar Khajjám már kevésbé optimista: „Gyöngé Bábok vagyunk, s Ő tologat / ide-oda az óriási Sakk / Éj- s Nap-kockáin: megtámad, kiüt / s a Dobozba egyenkint visszarak.”^[62]

XXXII.

A Francia Forradalom nagy változásokat hozott a háború művészetében. Clausewitz ezek alapján tett különbséget taktika és stratégia között, ahol előbbi az erők optimális kihasználása

az egyes ütközetek megnyerése végett, míg utóbbi a győzelmek kihasználása a háborús célok érdekében. A változások eredményeként a francia seregek azonnal és hosszú időre leigázták Európát. Az elméletet azonban csak később állították fel, és így is nagy aránytalanságokat tartalmazott. Először a mélyreható társadalmi átalakulás pozitív hozadékát értékelték: a lelkesedést, a mobilitást – a katonákat ellátta a nép, így viszonylag függetlennek lehettek a raktáraktól és az utánpótlástól – és a seregek létszámának megsokszorozódását. Ezeket a praktikus elemeket utóbb ellensúlyozta, hogy az ellenséges oldalon is megjelentek: a francia seregek Spanyolországban egy másik nép lelkesedésébe ütköztek; az orosz föld nem táplálta őket; a felemelkedő Németország jóval hatalmasabb haderőt állított ellenük. Pedig a francia taktikában, Bonaparte stratégiájának az alapjában – melynek az volt a lényege, hogy a császár *előre* számolt a győzelmekkel, mintha valaki meghitelezte volna őket, vagyis a csapatmozgások variánsait elejétől fogva mindig az egyelőre még el sem ért, de karnyújtásnyira tudott diadalnak a tükrében dolgozta ki – valójában az is az áttörés részét képezte, hogy néhány rossz beidegződéssel végleg szakítottak. A felsorolt újítások összjátéka ezt egyszerre követelte meg és adott rá módot. A frissen toborzott francia katonák ugyanis képtelenek voltak vonalban felfejlődni, alakzatban maradni és parancsra tüzelni. Ezért lövészekként vetették be őket, akik saját belátásuk szerint tüzelnek előrenyomulás közben. És éppen ez a szabad tüzelés bizonyult az igazán hatékony módszernek, mivel valóban kihasználta a puskatúz pusztító erejét, a korszak

katonai konfliktusainak legdöntőbb tényezőjét. Ezt a következtetést azonban az éppen lezáruló évszázad katonai gondolkodása képtelen volt levonni, és még vagy száz éven át vitatták a kérdést, a harcászati gyakorlat folyamatos példái, illetve a puskák lőtávolságának és torkolati sebességének folyamatos növekedése ellenére.

Ehhez hasonlóan a spektakuláris uralom kialakulása is olyan mélyreható társadalmi változást hozott, hogy gyökeresen megváltoztatta a kormányzás művészetét. Hangozzék ez mégoly leegyszerűsítően, és gyümölcsöztessék mégoly sikeresen a gyakorlatban, mégsem sikerült maradéktalanul levonni az elméleti konzekvenciáit. Hiába alapozza meg és igazolja nap mint nap a gyakorlat, ennek az egyszerű tanulságnak a belátását sok vezető fejében még mindig gátolja számos régi és régóta cáfolt előítélet, a feleslegessé vált óvatosság, sőt nyomokban még letűnt korok erkölcsi fenntartásai is. Nemcsak az alattvalókkal hitetik el, hogy lényegében még mindig abban a világban élnek, amelyet már felszámoltak körülöttük, de áldott következetlenséggel időnként maguk a vezetők is oda képzelik magukat. Néha még valóságosnak hiszik az általuk elnyomott valóság némely részletét, mintha még mindig számolniuk kéne vele. Ez a fáziskésés nem tarthat sokáig. Aki minden fáradság nélkül ilyen messzire jutott, itt már nem állhat meg. Ne higgyük, hogy az igazi hatalom berkeiben sokáig megmaradhatnak egyfajta csökevényként azok, akiknek nem sikerül elég gyorsan elsajátítaniuk a képlékennyé vált új játékszabályokat, saját játékuk barbár nagyszerűségét. A spektakulum sorsa

bizonyosan nem az, hogy felvilágosult önkényuralomban végződjék.

Azt a végkövetkeztetést kell levonnunk, hogy az uralom irányítására, legfőképp pedig a védelmére kiválasztott kasztban őrségváltásnak nézünk elébe. A kérdés hordereje miatt biztosak lehetünk benne, hogy a spektákulum nem fog tudósítani a lezajlásáról. Felvillan majd, mint a villám: miután már becsapott. Ez az őrségváltás, amely betetőzi a spektakuláris idők művét, igen diszkrétén és – még ha a hatalom belső köreit érinti is – konspiratív módon zajlik majd. A legfontosabb követelmény, amelynek a hatalom új részeseinek meg kell majd felelniük, úgy szól, hogy legyenek vele tisztában, miféle akadályokat küzdöttek már le, és azzal is, hogy még mi mindenre képesek.

XXXIII.

Sardou szinonimaszótára írja az alábbiakat is: „*Hiába* az alanyra vonatkozik; *hiábavaló* a tárgyra; *haszontalannak* azt nevezik, ami senkinek sincs hasznára. *Hiába* dolgoztunk, ha nem értünk el sikert, ha időt és fáradságot vesztegettünk; munkánk *hiábavaló* volt, ha rosszul végeztük, így nem értük el a kitűzött célt. Ha nem érem el a céljaimat, *hiába* dolgoztam; *hiába* vesztegettem az időmet és az energiámat. Ha az elvégzett munkám nem hozza meg az általam elvárt eredményt, ha nem teljesülnek a céljaim, *hiába* dolgoztam; azaz *hiábavaló* dolgot cselekedtem...

Arra is azt mondják, hogy *hiába* dolgozott, aki a munkájáért nem részesült fizetésben, vagy akinek a munkáját visszautasították, mivel ilyen esetben a dolgozó elvesztegette az idejét és az energiáját; ez ugyanakkor nem árul el semmit az adott munkáról, amely ettől függetlenül igen jó is lehet.”

Párizs, 1988. február–április

ELŐSZÓ AZ ÚJ MAGYAR FORDÍTÁSHOZ

- ^[1] „Préface à la quatrième édition italienne de *La société du spectacle*” Guy Debord: *Oeuvres*. Párizs, Gallimard, 2006 (1979). 1460–1474.
- ^[2] Budapest, Balassi Kiadó – MTA Művészettörténeti Kutatóintézete, 2006.
- ^[3] Ezek közül is kiemelném Tamás Gáspár Miklós (a YouTube-on is megtekinthető) előadás-sorozatát, amelyet *A forradalom mint Gesamtkunstwerk: Guy Debord, 1968, szituacionizmus és a második avant-garde* címmel tartott 2012-ben az ELTE-n.
- ^[4] *A spektákulum társadalmának* utolsó fejezetcíme.
- ^[5] Vö. 195. tézis
- ^[6] A szöveg szintén már megjelent magyarul egy korábbi fordításomban: Debord: *Kommentárok a spektákulum társadalmához*. Budapest, Trafó Kortárs Művészetek Háza, 2008.
- ^[7] Vö. 206. tézis
- ^[8] Debord: *Relevé provisoire des citations et des détournements de La Société du Spectacle*. Párizs, Farândola, 2003 (1973).
- ^[9] Debord: *Oeuvres*, i. m. 862–872.

A SPEKTÁKULUM TÁRSADALMA

- ^[1] Tímár Ilona ford. Budapest, Akadémiai, 1961, 26–27. Itt és ezentúl a fordító és szerkesztő lábjegyzetei. Erről bővebben az *Előszó*ban.
- ^[2] Vö. „Azoknak a társadalmaknak a gazdagsága, melyekben a tőkés termelési mód uralkodik, mint »óriási áruújtemény« [...] jelenik meg.” (Karl Marx: *A tőke*. Nagy Tamás, Rudas László ford. MEM 23. 41.)
- ^[3] A fordítói-szerkesztői szövegek közötti értelmező beszúrássok mindenütt szögletes zárójelben szerepelnek.
- ^[4] Vö. „A pénz materiálisan létező fogalom, minden szükségleti tárgy egységes formája vagy lehetősége. Miután a szükségletet és a munkát ilyen általános

szintre emeli, közös érdekeket és kölcsönös függőségi viszonyokat hoz létre nagyszámú emberek között; ez semmi más, mint az élőhalott önmozgató léte, a szabadon járó-kelő, vak és elementáris élőhalotté, amit folyton be kell törni és meg kell zabolázni, mint valami vadállatot.” (G. W. F. Hegel: *Jenaer Systementwurf*, I. K. Düsing, H. Kimmerle hrsg. Hamburg, Meiner Verlag, 1986. 230.)

[\[5\]](#) Vö. „...a tőke nem dolog, hanem dolgok által közvetített társadalmi viszony személyek között.” (Marx: *A tőke*, i. m. 715.)

[\[6\]](#) Vö. „A vallás ennek a világnak általános elmélete, enciklopédikus összefoglalása [...] ünnepélyes kiegészítése [...]” (Marx: *A hegeli jogfilozófia kritikájához*. MEM 1. 378.)

[\[7\]](#) Vö. „...a hamis többé nem mint hamis az igazság mozzanata.” (Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Szemere Samu ford. Budapest, Akadémiai, 1979. 28.)

[\[8\]](#) Vö. „Ami észszerű, az valóságos; s ami valóságos, az észszerű.” (Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Szemere Samu ford. Budapest, Akadémiai, 1972. 20.)

[\[9\]](#) „Birodalmam felett sosem nyugszik le a Nap”, V. Károly német-római császárnak tulajdonított mondás.

[\[10\]](#) Vö. „A mozgalom minden, a cél semmi.” (Eduard Bernstein: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*. Hamburg, Rowohlt, 1969 [1899].)

[\[11\]](#) Vö. „A magántulajdon oly ostobákká és egyoldalúakká tett bennünket, hogy egy tárgy csak akkor a *mienk*, ha bírjuk, ha tehát tőkeként egzisztál számunkra, illetve ha közvetlenül birtokoljuk, megesszük, megisszuk, testünkön viseljük, lakjuk stb., egyszóval *használjuk*. Ámbár a magántulajdon magának a birtoknak mindeme közvetlen megvalósulásait megint csak *létfenntartási eszközökként* fogja fel, s az élet, amelynek eszközeiül szolgálnak, a *magántulajdon élete*: munka és tőkésítés. Az összes fizikai és szellemi érzékek helyébe ennél fogva az összes ilyen érzékek egyszerű elidegenülése, a *bírás* érzéke lépett.” (Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. MEM 42. 110.)

[\[12\]](#) Vö. „Annak az embernek a számára, akinek az *érzéki világ puszta eszmévé válik*, a puszta eszmék *érzéki lényekké* változnak. Agyának rémképei testi formát öltenek.” (Karl Marx – Friedrich Engels: *A szent család, vagy a kritikai kritika kritikája*. MEM 2. 183.) A fordítást módosítottuk.

[\[13\]](#) Vö. „A középkori szellem egyik alapvető vonása a látás érzékének vezérszerepe, ami szorosán összefügg a gondolkodás bénaságával. A gondolat

is látható képek alakját ölti. Ha egy fogalom mély benyomást akart gyakorolni az elmére, vizuálisnak kellett lennie.” (Johan Huizinga: *A középkor alkonya*. Szerb Antal ford. Budapest, Európa, 1996. 216.)

[\[14\]](#) Vö. „Nem szüntethetitek meg a filozófiát anélkül, hogy meg ne valósítanátok.” (Marx: *A hegeli jogfilozófia kritikájához*, i. m. 383.) Kiemelés az eredetiben.

[\[15\]](#) Vö. „[M]inden álom kényelmi álom, azt a célt szolgálja, hogy tovább aludjunk, ahelyett, hogy felébrednénk. Az álom az alvás őrzője, nem pedig megzavarója.” ill. „[S] ámolnunk kell az alvás akarásával; a tudatos én erre állítódott be [...] [M]inden sikerült álom ennek a váagnak a teljesülése.” (Sigmund Freud: *Álomfejtés*. Hollós István ford. Budapest, Helikon, 2003. 170.)

[\[16\]](#) Vö. „De hogy a világi alapzat elválik önmagától és magának a fellegekben önálló birodalmat rögzít meg, az csak abból magyarázható, hogy ez a világi alapzat meghasonlott önmagával és ellentmond önmagának.” (Marx: *Tézisek Feuerbachról*. MEM 3. 124.)

[\[17\]](#) Vö. „[Bizonyos] meghatározások közösek a legmodernebb korszakban és a legrégebbiben.” (Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*. MEM 46/1. 13.) A franciában *déterminations* szerepel a mondat elején, ez pontosabban: „meghatározottságok”.

[\[18\]](#) Vö. „A fetisiztikus látszatnak ez a valóságot elleplező funkciója, mely a tőkés társadalom minden jelenségét érinti, nemcsak e társadalom történelmi, tehát átmeneti jellegét takarja el. [...] [M]indazok a tárgyiségformák, amelyekben a tőkés társadalomban élő emberek számára környezetük – szükségképpen – közvetlenül megjelenik [...], eltakarják saját lényegüket, nem úgy jelennek meg, mint az *emberek közötti kapcsolatok kategóriái*; dolgoknak és dolgok közti kapcsolatoknak tűnnek.” (Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, Magvető, 1971. 230.)

[\[19\]](#) Vö. „[A]z emberek egyrészt egyre fokozottabb mértékben szétszakítják, levetik magukról és maguk mögött hagyják a csupán »természetadta«, irracionális-tényszerű kötöttségeket, másrészt azonban, ugyanakkor, ebben a maguk által megteremtett, »maguk által létrehozott« valóságban egyfajta második természetet építenek fel maguk körül, melynek folyamata ugyanolyan kérlelhetetlen törvényszerűséggel lép fel velük szemben, ahogyan korábban az irracionális természeti erők (pontosabban: az ebben a formában megjelenő társadalmi viszonyok).” (Uo. 387.)

[\[20\]](#) Ld. David Riesman: *A magányos tömeg*. Szelényi Iván ford. Budapest,

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1973.

[21] Vö. „Ennélfogva a társadalmat el kell különítenie két részre – melyek egyike fölötté áll.” (Marx: *Tézisek Feuerbachról*, i. m. 8.)

[22] Vö. „A szeretetben még ott az elválasztottság, de már nincs elválasztva – egygyé vált, s az élő érzi az élőt.” (Hegel: „A frankfurti kéziratokból – A szeretet”. In uő: *Iffjúkori írások*. Révai Gábor ford. Budapest, Gondolat, 1982. 119.)

[23] Vö. „Az önmagunkról való lemondás, az életről és az összes emberi szükségletekről való lemondás a [*nemzetgazdaságtan*] fő tantétele. [...] Minél kevesebb *vagy*, minél kevésbé nyilvánítod életedet, annál többed *van*, annál nagyobb a *külsővé-idegenné vált* életed, annál többet felraktározol elidegenült lényegedből.” (Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, i. m. 118–119.)

[24] I. m. 323, 328.

[25] Vö. „Egy áru első pillantásra magától értetődő, mindennapi dolognak látszik. Elemzése megmutatja, hogy nagyon szövevényes dolog, tele van metafizikai szőrszálhasogatással és teológiai bogarakkal.” (Marx: *A tőke*, i. m. 74.)

[26] Vö. „Azokban a jelekben, melyek zavarba ejtik a középosztályt, az arisztokráciát és a visszafejlődés szánalmas prófétáit, mi felismerjük derék barátunkat, Robin pajtást, a vén vakandot, amely oly gyorsan tud áskálni a föld alatt, ezt a jeles úttörőt, a forradalmat.” (Marx: „Beszéd a »People’s Paper« évfordulóján Londonban, 1856. április 14-én”. MEM 12.) Marx itt két Shakespeare-utalást tesz: Robin pajtás, azaz Puck, a *Szentivánéji álom* szereplője; „vén vakand”-nak Hamlet nevezi a Szellemet a *Hamlet* első felvonásának 5. színeiben – mindkettő Arany János fordítása.

[27] Vö. „De mihelyt áruként lép fel, érzékileg érzékfeletti dologgá változik.” (Marx: *A tőke*, i. m. 74.)

[28] Vö. Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, i. m. 16.

[29] Uo. 17.

[30] Uo. 53.

[31] Az eredetiben *condottiere*: a reneszánsz kori Itália zsoldosvezérei, akik gyakran hajtották uralmuk alá a városállamokat, amelyeknek a zsoldjában álltak.

[32] Játék a marxi „törvény” elnevezésével. Vö. Marx: *A tőke*. III., 3. szakasz, 13. fejezet: „A profitráta tendenciális esésének törvénye.” MEM 25. 202. skk.

[33] Vö. „Azáltal, hogy [a kritikus] a képviseleti rendszert a maga politikai formájából az általános formává emeli, és érvényre juttatja az alapjául szolgáló jelentését, egzsersmind kényszeríti ezt a pártot, hogy túlmenjen önmagán, hiszen győzelme egzsersmind a veszte is.” (Marx: „Marx levele Arnold Rugéhoz, 1843. szeptember”. MEM 1. 345.)

[34] Jelöletlen, nem azonosított idézet.

[35] „Wo Es war, soll Ich werden.” (Freud: *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse*. Berling, Fischer, 1991 [1933]. 80.)

[36] „...és ennélfogva önmagát egy általa teremtett világban szemléli.” (Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, i. m. 42.)

[37] A *Vörös Zászló* (Hung Csi) a Kínai Kommunista Párt elméleti folyóirata volt 1958 és 1988 között.

[38] A „keleti blokkról” szólva Debord a *Socialisme ou Barbarie* nevű francia szellemi-mozgalmi libertárius-szocialista csoportosulás (1948–1967), mindenekelőtt Cornelius Castoriadis és Claude Lefort úttörő totalitarizmus-elemzéseit veszi alapul; ezeknek az elemzéseknek a belátásai szerint a munkásmozgalom veszte a bürokratizálódás volt, vagyis a hatalom elválasztása a valódi mozgalomtól és a szovjetektől, a létezett szocializmus pedig egyfajta bürokratikus kapitalizmust valósított meg. Innen a – mai olvasó számára talán meghökkentő – terminológiai döntés, hogy a Vasfüggöny felénk eső oldaláról szólva Debord sosem használja a „pártállam” kifejezést (magát a „keleti blokk” kifejezést sem): a bürokratizálódás különböző szintjei hivatott megkülönböztetni, ám egyazon skálán, a nyugati és a keleti berendezkedéseket.

[39] Vö. „...a nagy történelmi egyéniségeket csak a maguk helyén lehet megérteni; s csak az csodálatra méltó bennük, hogy e szubsztanciális szellem szerveivé tették magukat.” (Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Szemere Samu ford. Budapest, Akadémiai, 1979. 71.)

[40] Vö. „Így hát, bár a riadalom és a rémület egymást követő körei övezték őket, e kifürkészhetetlen teremtmények a középpontban szabadon és félelem nélkül merültek el mindenféle békés foglalatosságban, sőt derülten dőzsöltek az enyelgésben és a kéjben. De én is mulatozom legbelül néma nyugalommal lényem viharos Atlanti-óceánjának középpontjában; s míg csillapíthatatlan bánatok súlyos bolygói forognak körülöttem, mélyen lenn és mélyen befelé az öröm örökös szelídségében fürdöm.” (Herman Melville: *Moby Dick*. Szász Imre

ford. Európa, Budapest, 1994. 436–437.)

- [\[41\]](#) Vö. „Harcokat énekelek s egy hőst...” (Vergilius: *Aeneis*. I. ének. Lakatos István ford.)
- [\[42\]](#) Vö. „Hogy azonban az egyének és a népek amaz elevenségei, miközben a magukét keresik és kielégítik, egyúttal valami magasabbnak, távolibbnak eszközei, amiről nem tudnak semmit, amit tudattalanul visznek végbe [...]” (Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*, i. m. 62.)
- [\[43\]](#) Vö. „...[A] világ filozofikussá válása egyúttal a filozófia világivá válása...” (Marx: *A démokratikus és epikuroszi természetfilozófia különbsége*. MEM 40. 235.)
- [\[44\]](#) Vö. „Az ész cselének lehet nevezni, hogy a szenvedélyeket küldi harcba maga helyett.” (Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*, i. m. 77.)
- [\[45\]](#) Vö. „A különös az, ami küszködik egymással, s aminek egy része tönkremegy.” (Uo. 77.)
- [\[46\]](#) Vö. „Semmi sem áll meg számára. Ez a természetes állapota, és ugyanakkor ez a legellentétebb is a hajlamaival.” (Blaise Pascal: *Gondolatok*. Pődör László ford. Budapest, Gondolat, 1983. 72.)
- [\[47\]](#) Rájátszás Arthur Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című művére. A franciában *sujet* (szubjektum) és *représentation* (reprezentáció) szerepel.
- [\[48\]](#) Working Men’s International Association; London, 1864. szeptember 28. – Philadelphia, 1876. július. A későbbi I. Internacionálé.
- [\[49\]](#) Enquête parlementaire sur l’insurrection du 18 mars, Versailles, Cerf, 1872.
- [\[50\]](#) Vö. „Mi kommunizmusnak a valóságos mozgalmat nevezzük, amely a mai állapotot megszünteti.” (Marx–Engels: *A német ideológia*. MEM 3. 35.)
- [\[51\]](#) Vö. „Minden, ami rendi és állandó, elpárolog, mindent, ami szent, megszejtelenítenek...” (Marx–Engels: *A Kommunista Párt kiáltványa*. MEM 4. 445.)
- [\[52\]](#) Vö. „...az emberek végre arra kényszerülnek, hogy józan szemmel vizsgálják létehetőségüket, kölcsönös kapcsolataikat.” (Uo. 445.)
- [\[53\]](#) Vö. „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk.” (Marx: *Tézisek Feuerbachról*, i. m. 10.)
- [\[54\]](#) „Hogy még arról a tanításról mondjak egy szót, hogy milyen legyen a világ, ahhoz a filozófia amúgy is mindig későn érkezik. Mint a világ gondolata csak

abban az időben jelenik meg, miután a valóság befejezte alakulásának folyamatát és elkészült.” (Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*, i. m. 23.)

- [55] Karl Korsch: *Thesen zum Vortrag „Hegel und die Revolution“*. H. n. 1931.
- [56] Vö. „...[A] nagy férfiak azt akarták, amit tettek, s azt tették, amit akartak.” (Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai – A logika*. Szemere Samu ford. Akadémiai, 1981. 140. §)
- [57] Vö. „...a világtörténelemben mint a világ ítélő székében.” (Uo. 340. §) A szöveghely idézet Friedrich Schiller *Resignation* című verséből (1784): „Die Weltgeschichte ist das Weltgericht”.
- [58] Bernstein: *A szocializmus előfeltételei és a szociáldemokrácia feladatai*. Réthelyi Károlyné ford. Budapest, Kossuth, 1989. 53. A fordítást módosítottuk.
- [59] *Hinüberrettung*, a fogalomhoz ld. Karl Korsch: *Marxismus und Philosophie* (1923).
- [60] Vö. „A szellem sebei begyógyulnak, anélkül, hogy hegek maradnának vissza.” (Hegel: *A szellem fenomenológiája*, i. m. 342.)
- [61] Marx: *A filozófia nyomorúsága*. MEM 4, 173. A fordítást módosítottuk.
- [62] Marx–Engels: *A német ideológia*, i. m. 20.
- [63] Vö. „[A] fegyveres próféták mindannyian győztek, a fegyvertelenek pedig elbuktak. Mert [...] a népek természete változó; könnyű őket meggyőzni valamiről, de nehéz meggyőződésükben megtartani.” (Niccolò Machiavelli: *A fejedelem*. Lutter Éva ford. Budapest, Maecenas, 1993. 21.) A „valaha volt legnagyobb fegyvertelen próféta” Jézus Krisztus.
- [64] Werner Sombart: *A szocializmus és a szociális mozgalom*. Vezsenyi Béla ford. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908 (1896).
- [65] Georges Sorel: *Matériaux d’une théorie du prolétariat*. Párizs, M. Rivière, 1919.
- [66] Engels: „Bevezetés Marx »Osztályharcok Franciaországban 1848-tól 1850-ig« c. művének 1895-ös kiadásához”. MEM 22. 480.
- [67] Marx–Engels: *A Kommunista Párt kiáltványa*, i. m. 442.
- [68] Karl Marx: „A polgárháború Franciaországban”. MEM 17. 307.
- [69] Karl Marx: „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája”. MEM 8. 144.
- [70] Lenin kifejezése. Opportunista áramlat az orosz szociáldemokráciában a 20. század fordulóján. Az ökonomisták a munkásosztály feladatait a gazdasági

harcra korlátozták, tagadták a munkáspárt vezető szerepét, meghajoltak a munkásmozgalom spontaneitása előtt.

{71} Marx: „Marx levele Engelsnek, 1867. dec. 7.”. MEM 31. 398. A fordítást módosítottuk.

{72} Vö. „[A] proletárgondolkodás először csupán *a gyakorlat elmélete*, hogy azután [...] a valóságot átalakító gyakorlati elméletté változzon.” (Lukács: *Történelem és osztálytudat*, i. m. 504.)

{73} Az első szovjetet sztrájkoló, önszerveződő munkások alakították az 1905-ös orosz forradalom alatt, mindenfajta elméleti előzmény nélkül.

{74} Working Men’s International Association; London, 1864. szeptember 28. – Philadelphia, 1876. július. A későbbi I. Internacionálé.

{75} Vö. „A Kommün nagy szociális rendszabálya saját tevékeny létezése volt.” (Marx: *A polgárháború Franciaországban*, i. m. 316.)

{76} Ez a Nemzetközi Szövetség a Társadalmi Demokráciáért (*Alliance internationale de la démocratie socialiste*), a Bakunyin szervezte titkos társaság, a *Fraternité Internationale* fedőszerve.

{77} Bakunyin levele Albert Richardhoz, 1870. augusztus.

{78} *Federación Anarquista Ibérica*. (FAI)

{79} Vö. „Nem eszményeket kell megvalósítania [a munkásosztálynak], csak ki kell szabadítania az új társadalomnak a régi, összeomló burzsoá társadalom méhében már megfogamzott elemeit.” (Marx: *A polgárháború Franciaországban*, i. m. 313.)

{80} Charles Fourier (1772–1837), az utópista szocializmus egyik alapítója.

{81} Rudolf Hilferding: *A fináncstőke*. Erdős Péter, Nagy Tamás ford. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1959. 42. A fordítást módosítottuk.

{82} Rosa Luxemburg: „Pirruszi győzelem”. In uő: *Marxizmus, szocializmus, demokrácia*. Glavina Zsuzsa ford. Budapest, Gondolat, 1983. 546–547. A fordítást módosítottuk.

{83} „Ez itt Rodosz, rajta, ugorj”, válaszolják Aiszóposz meséjében a kérkedőnek, aki azt állítja, egykor Rodoszban hatalmasat ugrott.

{84} Lenin jelmondata az Orosz Kommunista Párt bolsevik vezetőségének (OK[b]P) X. kongresszusán, 1921-ben elmondott beszédében.

{85} „Zárszó az OK(b)P központi bizottságának beszámolójához. Március 9.” In: V.

I. *Lenin összes művei*, 43. kötet. Budapest, Kossuth, 1974. 39.

[86] Bruno Rizzi: „La bureaucratisation du monde” („A világ bürokratizálása”). In uő: *L'URSS: collectivisme bureaucratique. La bureaucratisation du monde*. Párizs, Champ Libre, 1976 (1939).

[87] Ante Čiliga: *Lénine et la Révolution*. Párizs, Cahiers Spartacus, 1948 (1938).

[88] Vö. „személyi atomok” (Hegel: *A szellem fenomenológiája*, i. m. 248.)

[89] Vö. „A világnak ez az ura ily módon az abszolút, egyúttal minden létezését magában foglaló személynek tartja magát, s tudata számára nem egzisztál magasabb szellem.” (Uo. 248.)

[90] Uo. 249.

[91] Az utolsó Hegel-idézet forrása nem ismert.

[92] Utalás Nyikolaj Ivanovics Buharin elméletére (1925), a kínai, kambodzsai és észak-koreai kommunisták későbbi hivatkozási alapjára.

[93] Ld. *A történelem és osztálytudat* utolsó fejezetét: „Módszertani megjegyzések a szervezeti kérdéshez”.

[94] Vö. „A polgári társadalomban tehát a múlt uralkodik a jelenen, a kommunista társadalomban a jelen a múlton.” (Marx–Engels: *A Kommunista Párt kiáltványa*, i. m. 434.)

[95] Vö. „...nem tart igényt semmiféle *különös jogra*, mert nem valamiféle *különös jogtalanságot*, hanem *egyáltalán a jogtalanságot* követik el ellene.” (Marx: *A hegeli jogfilozófia kritikájához*. i. m. 389.)

[96] *Les enfants perdus*: régi francia katonai kifejezés szélsőségesen előretolt egységek megnevezésére. Így nevezték a Párizsi Kommün egyik szabadcsapatát is.

[97] Utalás a ludditák példaképére, Ned Luddre.

[98] Marx: „A polgárháború Franciaországban”, i. m. 312.

[99] Vö. „A világtörténeti egyének [...] az általánost, amelyet véghez vittek, önmagukból merítették; de nem ők találták fel, hanem öröktől fogva megvan; ők csak tételezik s velük együtt tisztelet tárgya. Mivel a belsőből merítik, olyan forrásból, amely előbb még nem létezett, úgy tűnik, mintha pusztán önmagukból merítenék; s az új világviszonyok, a tettek, amelyeket létrehoznak, úgy jelennek meg, mint az ő alkotásaik, az ő érdekük és az ő művük.” (Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*, i. m. 71.)

- [\[100\]](#) Vö. „Hogyan állják magát ezt a harcot [?] [...] [Ezt azoknak] az élő fegyvereknek a természete dönti el, amelyeket a harcosok használnak. Mert a fegyver nem egyéb, mint a harcosok lényege, amely csak kettejük számára tűnik fel kölcsönösen. Fegyvereik tehát már abból adódtak, ami magánvalósága szerint adva van ebben a harcban.” (Hegel: *A szellem fenomenológiája*, i. m. 197.) A fordítást módosítottuk.
- [\[101\]](#) *Shakespeare összes művei. Királydrámák I.* Vas István ford. Budapest, Európa, 1961. 362–363.
- [\[102\]](#) „[A]z a negatív lényeg, amely csak annyiban van, amennyiben megszünteti a létet.” (Hegel: *A szellem fenomenológiája*, i. m. 168.)
- [\[103\]](#) Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, i. m. 75.
- [\[104\]](#) „Az ész mindig létezett, csak nem mindig az észszerű formában.” (Marx: „Marx levele Arnold Rugéhoz, 1843. szeptember”, i. m. 347.)
- [\[105\]](#) „Az emberi történelemben – az emberi társadalom keletkezési aktusában – létrejövő természet az ember valóságos természete...” (Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, i. m. 75.)
- [\[106\]](#) Hegel: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*, i. m. 152.
- [\[107\]](#) A „hideg” és a „forró” társadalmaknak az állandóság és a változás szempontjából való megkülönböztetése a francia antropológus Claude Lévi-Strauss nevéhez fűződik.
- [\[108\]](#) Novalis: „Virágpor”, *Műhely* 2/1997. Weiss János ford. 20.
- [\[109\]](#) Hérodotosz: *A görög-perzsa háború*. Muraközy Gyula ford. Budapest, Osiris, 2004. 9.
- [\[110\]](#) Utalás Georges Bataille *La notion de dépense* (A felélés fogalma) (1933), illetve *La Part maudite* (Az átkozott rész) (1949) c. esszéire.
- [\[111\]](#) Mk 1,9-15
- [\[112\]](#) Jacques-Bénigne Bossuet: „Dicsőítő beszéd Szt. Bernátról”. In: *Bossuet dicsőítő- és gyászbeszédei*. Acsay Ferencz ford. Esztergom, 1902. 33–56.
- [\[113\]](#) Marx–Engels: *A német ideológia*, i. m. 109.
- [\[114\]](#) Norman Cohn: *The Pursuit Of The Millennium: Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*. New York, Oxford University Press, 1970.

- [{115}](#) Lorenzo il Magnifico: *Farsangi ének*. Sárközi György ford.
- [{116}](#) Az eredetiben: *Le monde a changé de base*, utalás az Internacionálé soraira: *Le monde va changer de base, / Nous ne sommes rien, soyons tout*.
- [{117}](#) Marx: *A filozófia nyomorúsága*, i. m. 134.
- [{118}](#) 1793. október 5.
- [{119}](#) Marx: *A tőke*, i. m. 81. A fordítást módosítottuk.
- [{120}](#) Gáspár Endre ford. Budapest, Helikon, 1984. 174. A fordítást módosítottuk.
- [{121}](#) Vö. „[A]z idő minden, az ember már semmi, legfeljebb az idő megtestesülése.” (Marx: *A filozófia nyomorúsága*, i. m. 82.)
- [{122}](#) Vö. „Az idő az a tér, amelyben az emberi fejlődés végbemegy.” (Marx: *Bér, ár és profit*, 13. fejezet. MEM 16. 132.)
- [{123}](#) Marx: *A tőke*, i. m. 172. A fordítást módosítottuk.
- [{124}](#) Marx–Engels: *A német ideológia*, i. m. 66. A fordítást módosítottuk.
- [{125}](#) Vö. „Akkor kiderül majd, hogy a világnak régóta megvan az álma egy dologról, amelyről csak a tudatot kell megszereznie ahhoz, hogy valóságosan az övé legyen.” (Marx: „Marx levele Arnold Rugéhoz, 1843. szeptember”, i. m. 345.)
- [{126}](#) I. m. 18. A fordítást módosítottuk.
- [{127}](#) Vö. „Áruinak olcsó ára az a nehéztüzérség, amellyel rommá lő minden kínai falat, amellyel kapitulációra bírja a barbárok legmakacsabb idegengyűlöletét is.” (Marx–Engels: *A Kommunista Párt kiáltványa*, i. m. 445.)
- [{128}](#) Hegel: *Philosophische Propädeutik (1808–1811)*. A Debord által vélhetően forgatott francia kiadás: *Propédeutique philosophique*, Maurice de Gandillac ford. Párizs, Minuit, 1963.
- [{129}](#) Lewis Mumford: *A város a történelemben*. Félix Pál ford. Budapest, Gondolat, 1985. 475. A fordítást módosítottuk.
- [{130}](#) Uo. 474.
- [{131}](#) Uo. 16.
- [{132}](#) Marx–Engels: *A Kommunista Párt kiáltványa*, i. m. 445. A fordítást módosítottuk.
- [{133}](#) Marx–Engels: *A német ideológia*, i. m. 75. A fordítást módosítottuk.

- [\[134\]](#) Hegel: „A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbsége”. In uő: *Ifjúkori írások*. Révai Gábor ford. Budapest, Gondolat, 1982. 160. A fordítást módosítottuk.
- [\[135\]](#) Vö. „Németországban a *vallás kritikája* lényegében lezárult, márpedig a vallás kritikája minden kritika előfeltétele.” (Marx: *A hegeli jogfilozófia kritikájához*, i.m. 378.)
- [\[136\]](#) Debord ismét Hegel metaforájára, Minerva baglyára utal, illetve a művészet lezárultának nevezetes bejelentésére. Ld. a következő lábjegyzetet.
- [\[137\]](#) Vö. „Ha a filozófia szürkét szürkébe fest, akkor az élet egy alakja megöregedett, s szürkével szürkébe meg nem fiatalítható, hanem csak megismerhető. Minerva baglya csak a beálló alkonnal kezdi meg röptét.” (Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*, i. m. 23.)
- [\[138\]](#) A Frank Birodalom (482–843).
- [\[139\]](#) A hegeli *Er-Innerung* Szemere Samu fordításában. Vö. Hegel: *A szellem fenomenológiája*, i. m. 414.
- [\[140\]](#) Vö. „A filozófia nem valósíthatja meg magát a proletariátus megszüntetése nélkül, a proletariátus nem szüntetheti meg magát a filozófia megvalósítása nélkül.” (Marx: *A hegeli jogfilozófia kritikájához*, i. m. 390–391.)
- [\[141\]](#) A *détournement* („kizökkentés”, „eltérítés”) ellentétpárja. Mindkettő a szituacionista kritika alapfogalma. A rekuperáció olyan *détournement*, amelyet a hatalom hajt végre forradalmi üzeneteken vagy műalkotásokon; kb. „elbitorlás”.
- [\[142\]](#) Célzás a *nouveau roman* irányzatára.
- [\[143\]](#) Vö. „Háború mindenek atyja és mindenek királya.” (Hérakleitosz 53. töredéke. Steiger Kornél ford.)
- [\[144\]](#) Daniel J. Boorstin: *The Image*. New York, Harper & Row, 1961.
- [\[145\]](#) Lefordíthatatlan szójáték: „*Ainsi le spectacle serait dû au fait que l’homme moderne serait trop spectateur*”, a Boorstin körkörös érvelésén gúnyolódó mondat vége, tükörfordításban: „...hogya modern ember túlzottan spektátor”.
- [\[146\]](#) Vö. „Kísértet járja be Európát – a kommunizmus kísértete.” (Marx–Engels: *Kommunista Párt kiáltványa*, i. m. 441.)
- [\[147\]](#) Vö. „Mint egyáltalában minden történelmi, társadalmi tudománynál, úgy a gazdaságtani kategóriák meneténél is mindig szem előtt kell tartanunk, hogy –

miként a valóságban, úgy a fejben is – a szubjektum, ez esetben a modern polgári társadalom, adva van, és hogy ezért a kategóriák ennek a meghatározott társadalomnak, ennek a szubjektumnak létezési formáit, egzisztencia-meghatározásait [...] fejezik ki [...]” (Marx: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai*, i. m. 31.)

[\[148\]](#) Vö. Uo. 7. A fordítást módosítottuk.

[\[149\]](#) Vö. „A munka e példája csattanósan bizonyítja, hogy még a legelvontabb kategóriák is, annak ellenére, hogy – éppen elvontságuk folytán – minden korszakra érvényesek, mindamellettenek az elvontságnak a meghatározottságában maguk is ugyanúgy történelmi viszonyok termékei, és csak ezekre a viszonyokra és ezek között érvényesek.” (Uo. 30.) A fordítást módosítottuk.

[\[150\]](#) Vö. „Hogy a magántulajdon *gondolatát* megszüntesse, ahhoz az *elgondolt* kommunizmus teljesen elégséges. Hogy a valóságos magántulajdont megszüntesse, ahhoz *valóságos* kommunista akció kell.” (Marx: *Gazdasági filozófiai kéziratok 1944-ből*, i. m. 122.)

[\[151\]](#) Vö. „A munkásosztály nem várt csodákat a Kommüntől.” (Marx: „A polgárháború Franciaországban”, i. m. 313.)

[\[152\]](#) Utalás Barthes-ra. (Roland Barthes: „Az írás nulla foka”. Babarczy Eszter ford. In uő: *A szöveg öröme*. Budapest, Osiris, 2001.)

[\[153\]](#) Vö. „Racionális alakjában [a dialektika] a polgárságnak és doktriner szószólóinak botránkozás és szörnyűség, mert a fennállónak pozitív megértésébe egyúttal tagadásának, szükségszerű pusztulásának megértését is belefoglalja [...]” (Marx: *A tőke*, i. m. 20.)

[\[154\]](#) Jelöletlen, nem azonosított idézet. Vö. „...az igazság nem vert pénzérme, amely készen adható és így besöpörhető.” (Hegel: *A szellem fenomenológiája*, i. m. 27.)

[\[155\]](#) Mivel a kifejezésnek nincs bejáratott magyar megfelelője, a továbbiakban az eredetit használjuk.

[\[156\]](#) Søren Kierkegaard: „Filozófiai morzsák”. Soós Anita ford. In: *Søren Kierkegaard Művei V*. Pécs, Jelenkor, 2014. 275.

[\[157\]](#) Uo. 278.

[\[158\]](#) Vö. „*Les idées s'améliorent. Le sens des mots y participe. Le plagiat est nécessaire. Le progrès l'implique. Il serre de près la phrase d'un auteur, se sert de*

ses expressions, efface une idée fausse, la remplace par l'idée juste."
(Lautréamont: *Poésies II.*)

[\[159\]](#) Vö. „Az ügyemnek semmi alapja.” (Max Stirner: *Der Einzige und sein Eigentum*. Lipcse, Reclam, 1986 [1845].)

[\[160\]](#) Hegel: *A szellem fenomenológiája*, i. m. 101.

[\[161\]](#) Vö. Karl Mannheim: *Ideológia és utópia*. Mezei I. György ford. Budapest, Atlantisz, 2006 (1929). Kül. 75. skk. Itt a „a totális ideológia” adott kor vagy csoport materiális alapozású „teljes tudatstruktúrája” – áll szembe egyfelől a strukturálatlan, egyéni(bb) „világnézettel”, másfelől a valódi „utópiával”.

[\[162\]](#) Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, i. m. 89. A fordítást módosítottuk.

[\[163\]](#) Uo. 116. A fordítást módosítottuk.

[\[164\]](#) Uo. 116. A fordítást módosítottuk.

[\[165\]](#) Ld. 3. lábjegyzet

[\[166\]](#) Joseph Gabel: *La Fausse Conscience*. Párizs, Editions de Minuit, 1962.

[\[167\]](#) Vö. „[»Társadalmi tény« esetében] olyan cselekvésmódokról, gondolkodásformákról és érzelmekről beszélünk, amelyek [...] az egyéni tudaton kívül léteznek.” (Émile Durkheim: „A szociológia módszertani szabályai”. In uó: *A társadalmi tények módszertani magyarázatához*. Ádám Péter ford. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978. 23–94.)

[\[168\]](#) A *reconnaitre* megismétlésével űzött szójáték magyarra lefordíthatatlan.

[\[169\]](#) A *signe du miroir* Paul Abély és Achille Delmas által az 1920-as években leírt jelenség: a páciens nem tud elszakadni a tükörtől, hosszan figyeli saját arcát, ami a skizofrénia egyik tünete lehet.

[\[170\]](#) Vö. „A *történelem feladata* tehát, hogy miután az igazság túlvilága eltűnt, felépítse az *evilág* igazságát.” (Marx: *A hegeli jogfilozófia kritikájához*, i. m. 379.)

[\[171\]](#) Marx–Engels: *A német ideológia*, i. m. 36.

KOMMENTÁROK A SPEKTÁKULUM TÁRSADALMÁHOZ

[\[1\]](#) Az idézett részletet, melyet Debord a több mint 2500 éves mű Jean-Joseph Marie Amiot-féle, 1782-es francia fordításából vett, a magyar fordítások nem hozzák.

- [\[2\]](#) A korszak olasz politikai viszonyairól Debord részletesen ír a „Préface à la quatrième édition italienne de *La société du spectacle*” c. 1979-es szövegében. (Debord: *Oeuvres*, i. m. 1460–1474.)
- [\[3\]](#) Idézet Valéry Giscard d’Estaing beszédéből, mely az akkor huszonötödik alkalommal megrendezett „Franciaország legjobb munkása” (MOF-) versenyhez kapcsolódó kiállításon hangzott el Vincennes-ban, 1979. október 26-án.
- [\[4\]](#) A magyar fordításban: „Rossz korszából is lehet jót húzni.” (Miguel de Cervantes: *Don Quijote*. Győry Vilmos, Benyhe János, Somlyó György ford. Budapest, Magyar Helikon, 1962. 618.)
- [\[5\]](#) 14. századi arab közmondás.
- [\[6\]](#) *Omertá* (nápolyi dialektus), a maffia tevékenységével kapcsolatos hallgatási kötelezettség.
- [\[7\]](#) Utalás Giulio Andreottira (hét alkalommal Olaszország miniszterelnöke), aki 1967-től bizonyítottan tagja volt (ahogy Silvio Berlusconi is) a hivatalosan *Propaganda 2*-nek nevezett szabadkőműves páholynak, amely 1976-tól, a nevét megtartva, illegális szélsőjobboldali szervezetként működött tovább, kezdeményező szerepet vállalva számos politikai bűntényben, összeesküvésben és provokációban.
- [\[8\]](#) Az idézet forrása ismeretlen.
- [\[9\]](#) Karl Marx, *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája*, i. m. 339. A fordítást módosítottuk.
- [\[10\]](#) Uo. 339.
- [\[11\]](#) Uo. 309.
- [\[12\]](#) Itt kb. „megtértek”.
- [\[13\]](#) Az eredetiben: „*On nous siffle, et l’on sait pour qui sont ces structures.*” Debord itt Jean Racine *Andromakhéja* egyik híres sorával játszik (V. felvonás, 5. jelenet): „*Pour qui sont ces serpents qui sifflent sur vos têtes?*”, Szabó Lőrinc fordításában: „Ki felé sziszeg e kígyóraj fejetekről?” (*Klasszikus francia drámák. Corneille – Racine*. Budapest, Európa, 1964. 416.) Mivel magyarul a kígyó nem fütyül, hanem sziszeg, az eredetileg is némileg nehézkes vicc teljesen értelmét veszti.
- [\[14\]](#) 1984-ben, egy poitiers-i kórházban, vélhetően szakmai féltékenységtől vezetve, az elkövetők (minden valószínűség szerint maguk is orvosok) dr.

Archambeau néhány páciensének halálát okozták azzal, hogy altatáskor megcserélték az oxigén és a nitrogén adagolását. Archambeau-t végül minden vád alól felmentették, de a valódi tettesek nem kerültek bíróság elé.

[\[15\]](#) *Électricité de France* (Francia Elektromos Művek).

[\[16\]](#) Utalás a haldokló író Villiers de l'Isle-Adam (1838–1889) utolsó szavaira: „*On s'en souviendra de cette planète*” („Erre a bolygóra emlékezni fogunk”).

[\[17\]](#) Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*, i. m. 53.

[\[18\]](#) Utalás Victor Hugo *Bűnhődés* c. versére, melyben Napóleon, látván, hogy a waterlooi csata vesztesre áll, Grouchy marsall pedig félreértette a parancsot, és nem indult el időben a csataterre, ráadásul Blücher tábornok is késett pihent csapataival, kénytelen volt a Császári Gárdát küldeni a csatamezőre.

[\[19\]](#) A „hazafias hamisítás” kifejezése Charles Maurras-tól, a protofasiszta Action Française vezetőjétől származik. A Dreyfus-ügy idején az egyik terhelő dokumentumról, amely azt lett volna hivatott bizonyítani, hogy Alfred Dreyfus német kém, kiderült, hogy hamis; erre válaszul írta Maurras egy elhíresült újságcikkben, hogy a Hubert-Joseph Henry, az elhárítás tisztje által elkövetett hamisítás *hazafias cselekedet volt*. Henryt ettől még elítélték, öngyilkos lett a börtönben; a Dreyfus-ellenesek hősként tisztelték.

[\[20\]](#) Karl Liebknecht: „A fő ellenség a saját országunkban van”. In uő: *Válogatott beszédek és írások*. Aranyossy Pál, Józsa Péter, Devecseri Gábor ford. Budapest, Szikra, 1954. 277.

[\[21\]](#) A Szituacionista Internacionálé (SI; 1957–72) körében használt negatív tartalmú kifejezés a csoport követőire; mindazokra, akik az SI-t mint kulturális jelenséget értékelték, illetve, a 68-as időszakban, külsődleges módon azonosultak politikai célkitűzéseikkel.

[\[22\]](#) Vö. *A spektákulum társadalma*, 11. tézis.

[\[23\]](#) Ludwig Feuerbach: *A kereszténység lényege*, i. m. 26–27. Ld. *A spektákulum társadalma* 1. fejezetének mottóját.

[\[24\]](#) Debord itt a Baader–Meinhof-csoport tagjainak, vélhetőleg elsősorban Siegfried Hauser és Ulrike Meinhof halálára utal, akiknek az első boncolását Joachim Rauschke professzor és egy volt SS-tiszt, Hans Joachim Mallach végezte, rendkívül gyanús körülmények között és eredménnyel. Mallachról többek között tudni lehet, hogy engedély nélkül elkészítette és magánál tartotta Andreas Baader, Gudrun Ensslin és Jan-Carl Raspe halotti maszkját.

[\[25\]](#) *Special Air Service* (Különleges Légi Szolgálat), a brit haderő különleges alakulata, elsősorban titkos akciók lebonyolítására.

[\[26\]](#) *Grupos Antiterroristas de Liberación* (Terroristaellenes Felszabadítási Csoportok).

[\[27\]](#) Utalás az 1980. augusztus 2-án történt „Bolognai vérfürdőre” (*La strage di Bologna*). A merényletnek 85 halottja és több mint 200 sebesültje volt. A lehetséges motiváció és felelősség kérdése, amit a mai napig nem sikerült kielégítően tisztázni (az elítélt újfasiszta elkövetők mögött álló szervezetek – általuk el nem ismert – felelőssége mellett felmerült a Moszad, a CIA, az olasz titkosszolgálat és egyes arab terrorista szervezetek érintettsége is), az olasz politikai élet belső harcainak hosszú időn át visszatérő témája volt.

[\[28\]](#) Az *Esquadrão da Morte* (Halálosztag) – brazil félkatonai szervezet, amelynek támogató működése végigkísérte a brazil katonai diktatúra éveit egészen a demokratikus átmenet lezárultáig, a hatvanas évek második felétől a nyolcvanas évek közepéig.

[\[29\]](#) Más néven a *bende van Nijvel* (a Nijveli Banda), belga bűnbanda, amely a nyolcvanas években, jórészt abszurd áruházi rablások során, 28 embert gyilkolt meg. Az ügyet, mellyel kapcsolatban számos többé-kevésbé megalapozott elmélet látott napvilágot, a mai napig nem oldotta meg a rendőrség; a nyomozást legutóbb 2025-ig hosszabbították meg.

[\[30\]](#) Utalás Robert Louis Stevenson *Requiem* c. versére. (*Under the wide and starry sky, / Dig the grave and let me lie. / Glad did I live and gladly die, / And I laid me down with a will. // This be the verse you grave for me: / Here he lies where he longed to be; / Home is the sailor, home from sea, / And the hunter home from the hill.*) Debord saját közlése, hogy „a tolvaj, akinek már nem kell többé lopnia”, nem más, mint François Besse, Jacques Mesrine (a korszak egyes számú francia közellensége) egykori bűntársa. Besse-t végül 1994-ben fogták el, majd 2006-ban feltételesen szabadlábra helyezték.

[\[31\]](#) A parlamentben lezajlott jeleneteket televíziós kamerák végig rögzítették.

[\[32\]](#) 1985. július 7-én a francia titkosszolgálat felrobbantotta a *Rainbow Warriort*, a Greenpeace zászlóshajóját, amely az új-zélandi Auckland kikötőjében állomásozott. A Greenpeace ekkoriban a francia kormány atomfegyver-kísérletei ellen tiltakozott a Csendes-óceán déli részén.

[\[33\]](#) Utalás Niccolò Machiavelli *A fejedelem* című művére.

[\[34\]](#) Itt *intelligence* – a „hírszerzés” értelmében is.

- [\[35\]](#) Utalás Harold Wilson brit miniszterelnökre, akit 1976. március 16-án kényszerítettek lemondásra, három évvel a következő választások előtt. Utódja, Margaret Thatcher Wilson külügyminisztere volt.
- [\[36\]](#) A nagy játszma (*The Great Game*) tartós politikai és diplomáciai konfliktus a Brit és az Orosz Birodalom között Afganisztán és a környező közép- és dél-ázsiai területeken, amely végigvonult a 19. századon. A *Nagy játszma* elnevezés Arthur Conolly brit diplomata nevéhez fűződik, de csak Rudyard Kipling *Kim* című regényének köszönhetően terjedt el, majd az 1979-ben kezdődött szovjet–afgán háború hozta vissza a köztudatba. A kacifántos cselszövések, intrikák, kémhistóriák egzotikus világa, amit konnotál, jórészt Kipling fantáziájának a szülötte.
- [\[37\]](#) Utalás Alphonse Allais 1884-es fekete monokróm festményének címére: *Combat de noirs dans un tunnel, la nuit*. Lézeres kutatások a címet 2015-ben felfedezték Kazimir Malevics *Fekete négyzet fehér alapon* (1915) című ikonikus festményének fekete festékrétege alatt is, egyértelmű utalásként Allais művére.
- [\[38\]](#) Étienne de la Boétie: *Az önkéntes szolgaságról – A zsarnok ellen*. Újfalusi Németh Jenő ford. Budapest, Helikon, 1990 (1577).
- [\[39\]](#) Debord mások mellett vélhetően barátjára, Gérard Lebovicire utal. Ld. jelen szöveg ajánlását.
- [\[40\]](#) Edgar Allan Poe: *Rejtelmes történetek*. Pásztor Árpád ford. Budapest, Európa, 1967. 71. A fordítást módosítottuk.
- [\[41\]](#) Utalás Jack London *A vaspata* (1908) című disztópikus regényére.
- [\[42\]](#) Utalás az *Union sacrée* nevű mozgalomra, amely az első világháború alatt – „hazafiasságból” – a sztrájkjogról és az internacionalizmusról is lemondott, ezáltal jelentősen hozzájárult a Második Internacionálé felbomlásához; a szocialista párt mellett a szakszervezeteket tömörítő *Confédération générale du travail* (Általános Munkaszövetség) vett benne részt.
- [\[43\]](#) Ebben a – Párizs második kerületében található – kávézóban történt a merénylet 1914. július 31-én.
- [\[44\]](#) Az eredeti mondás robosztusabb: „Pénzzel és barátokkal, baszunk az igazságra” (*Cu avi dinari e amicizia, teni 'nculu la giustizia*).
- [\[45\]](#) Latin mondás: *Dormiunt aliquando leges, nunquam moriuntur* (A törvények olykor elszunnyadnak, de sosem halnak meg).
- [\[46\]](#) Vö. „Mint levelek születése, olyan csak az embereké is / Földre sodorja a

lombot a szél, de helyébe az erdő / mást sarjaszt újból, mikor eljön a szép tavasz újra: / így van az emberi nemzet is, egy nő, más meg aláhull.” (Homérosz: *Iliász*. Devecseri Gábor ford.)

[47] Thuküdidész: *A peloponnészoszi háború*. Muraközy Gyula ford. Budapest, Osiris, 1999. 668–669.

[48] 1968. október 2-án a rendőrség tüzet nyitott a Plaza de las Tres Culturas téren tüntető diákokra Mexikóvárosban, sokukat megölték. Az előző éjszakán legalább ötven diák halt meg az egyetemi sztrájk tüntetések elleni rendőri támadásban.

[49] Idézet Pierre Corneille *Sertorius* c. drámájából: „Róma már nem Rómában van, de mindenütt, ahol én vagyok.”

[50] A francia kémelhárítás neve.

[51] Fabian Avenarius Lloyd (1887–1918), álnevén Arthur Cravan, kalandor, költő és bokszoló, mellesleg Oscar Wilde unokaöccse, a dada egyik előfutára, a századforduló Párizsában tevékenykedett; az általa alapított *Maintenant* (Most) nevű nonkonformista folyóiratot maga szerkesztette és egyedül írta.

[52] Eredetileg: „Üdv, emberek! Bánja fene, ha tévednék.” (*Salut, les hommes! Tant pis si je me trompe.*)

[53] A Lautréamont gróf írói álnév; a szerző eredeti neve: Isidore Lucien Ducasse (1846–1870).

[54] Auguste Maquet (1813–1888) történész, az idősebb Alexandre Dumas (1802–1870) munkatársa volt; többek között a *Monte Cristo grófja* és *A három testőr* írásában működött közre.

[55] Émile Erckmann (1822–1899) és Alexandre Chatrian (1826–1890) több regényt és drámát írt közösen, csaknem negyven éven át; a legtöbb szülőföldjükön, Elzászban játszódnak.

[56] Censier-Daubenton a párizsi metró egyik állomása.

[57] „Je est un autre” (Arthur Rimbaud: „A látnok levelei”. In: *Arthur Rimbaud összes költői művei*. Somlyó György ford. Budapest, Európa, 1965. 265.)

[58] Vö. *A spektákulum társadalma*, 4. tétel. Az idézet Marx-*détournement*: „...a tőke nem dolog, hanem dolgok által közvetített társadalmi viszony személyek között.” (Marx: *A tőke*, i. m. 715.)

[59] Utalás a Csatorna-alagútra (Csalagút), melynek építési munkálatai 1988–1994

között zajlottak.

[\[60\]](#) Debord itt saját filmjéből, az *In girum imus nocte et consumimur igniből* (1978) idéz.

[\[61\]](#) Baltasar Gracián: *Az életbölcesség kézikönyve*, i. m. 201.

[\[62\]](#) Omar Khajjám: *Rubáiját*. Szabó Lőrinc ford. Budapest, Magyar Helikon, 2004.